

ORAHOVAC (BOKA KOTORSKA)

PREDGOVOR

Kod nas je uobičajeno da samo gradovi, i to oni veći i značajniji, dobijaju svoju monografiju.

Zato ima više razloga, a jedan je i taj što za pisanje takvoga djela postoji bogatija arhivska i literarna grada.

Što se tiče manjih mjesta, pogotovo sela, zaseoka i slično, tu se rijetko pojedinci odlučuju da iznesu njihov historijat, a glavni razlog je upravo taj što takav poduhvat zahtijeva isto zalaganje, a konačni efekat nije tako jak i zapažen.

Svega toga smo bili svjesni kada smo prije nekoliko godina počeli sa prikupljanjem i istraživanjem raznolike građe za Orahovac, i nismo ni slutili da ćemo doći do njegove obrade u ovakvom obliku. Mislili smo da će to biti samo mali prilog historijatu jednoga mjesta, o kome se samo povremeno pisalo.

Kako se s vremenom ovaj materijal, sabran iz domaćih i stranih arhiva i biblioteka, sve više gomilao, on je dao o Orahovcu takve iznenađujuće izvorne podatke, koji su ga u znatnoj mjeri osvijetlili i ukazali na njegovu zapaženu ulogu u prošlosti, a naročito u 19. i 20. stoljeću.

I.

Koliko je za sada poznato, Orahovac¹ se u izvorima prvi put spominje kao »Orachouez« 1399. godine.²

¹ Prema Gelcichu (*Memorie storiche sulla Bocche di Cattaro*, Zara 1880, 9, 10), koga citira S. Nakićenović (*Boku, antropografska studija*), Naselja srpskih zemalja. Rasprave, knj. IX. Srpski etnografski zbornik, SKA XX, Beograd 1913, 203 (bilj. 4, 5), glavna primorska cesta još iz rimskoga doba, koja je išla od Salone preko Navone i Epidaura na Sutorinu, a odatle kroz Boku na Risan, Perast, Orahovac i Dobrotu za Kotor, je direktno povezivala taj kraj sa Dalmacijom, Epirom itd.

² *Raticum fratrum de Radmil grossorum VII Apli de Orachouez grossorum decem...* [Istorijski arhiv u Kotoru (IAK) — Spisi notarski (SN) 2 (1395—1409), 657 — 13. IV 1399.]

Godine 1420. zove se već »Oracouez« i u njemu se navodi zemlja »in loco dicto Moramora«.³

Međutim, još 1331. godine kotorski notar, citirajući »Chitun-a« Segotića »de Daranto«, piše da je ovaj isti dao u zalog svoju »terram... de Daranto in Marmor...«⁴

To znači da je pod nazivom »Darantum« u I polovici 14. st. obuhvaćen sadašnji Orahovac, čije ime u II polovici istoga stoljeća sasvim prevladava u izvorima.

Uz lokalitet »Darantum«⁵ u tim izvorima nailazi se istovremeno i na istoimenu rijeku: flumen Daranti (1331).⁶

Ovakav naziv te rijeke stoji na nekoliko mjesta i u kotorskom Statutu,⁷ štampanom 1616. godine u Veneciji, a napisanom, prema A. Dabinoviću, još 1301. godine.

Stoga, na osnovu citata imena ove rijeke na latinskom i talijanskom jeziku, A. Dabinović zaključuje da je od starog srednjovjekovnog naziva toga kraja »Darantum« došao noviji naziv »Ljuta«⁸ oko 1301. godine, tj. da se za stari Darantum, oko Crkve sv. Petra, južno od Orahovca, udomio novi naziv Ljuta.⁹

Uzevši u obzir navedene izvore i Statut, moglo bi se zaključiti da je pod starim »Darantum« bio obuhvaćen uz Orahovac i

³ »... terram positam in Oracouez in loco dicto Moramora...« [IAK — SN 3 (1418—1421), 414 — 23. VI 1420.]

⁴ Katorski spomenici I. Uredio i dodao uvod, regeste i kazala A. Mayer — JAZU, Zagreb, 1951, 290, 532—848 — 9. XII 1331.

⁵ Katorski spomenici I, 63, 97, 452, 468 — 23. X 1326 (»de Daranto...«), 264, 563 — 9. X 1331, 291, 553—854 — 17. XII 1331 (»terras Daranti«), 290, 288, 289, 310, 321, 531, 964 — 9. XI, 1—9, 17, XII 1331, 5, III 1332 (»de Daranto«) [Historijski arhiv JAZU u Zagrebu IV c; — Kotor — Notarska knjiga II — 1329, 1332 — 7, br. 333 (fotokopija) — 12. I 1337].

⁶ »... ex latere fluminis Daranti...« (Katorski spomenici I, 280, 527—801 — 4. XI 1331).

⁷ Evo tih citata: »... Item a flumine Cathari ad flumen Daranti homines Niko Dobranis, cum hominibus et dobrata, et cum omnibus usque ad flumen Daranti...« (Statuta civitatis Cathari, Venetiis 1616, 72, c. 111) »... dal mar de Catharo fina è Gliuta tutta Dobrota... per la corona del monte... al flumine in Gliuta...« (o. c., 272, c. 450). A. St. Dabinović je napravio malu zbrku u pogledu gornjeg latinskog teksta a i pogrešno je naveo poglavlje toga statuta, gdje se citiraju ovi izvaci (Gl. A. Dabinović, Oko imena primorskog naselja Ljuta, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru VI, Kotor, 1957, 181 i bilj. 1—3).

⁸ Istoimeni topografski naziv postoji u izvorima od 1285. godine i u dubrovačkoj okolini, gdje se i danas provalija i potok zovu »Ljuta«, a nad tim se dizala »montanca dela Iuta« (1325) ili »Mons Liuta« (1326) [J. Lučić, Historijska topografija dubrovačke astareje (do god. 1366), Anali historijskog instituta JAZU u Dubrovniku VIII/IX, Dubrovnik, 1962, 277].

⁹ A. St. Dabinović, o. c., 181, 186.

Ljuta (sa istoimenom rijekom),¹⁰ no u I polovici 14. st. oni su se počeli odjelito nazivati.

Prema izvornim podacima Kotoru, kao autonomnoj komuni sredinom 14. st., je pripadala gotovo cijela Boka Kotorska bez Herceg-Novog i njegove okolice, tj. sam grad Kotor, Dobrota do Ljute, Perast, Poluotok Vrmac, Grbalj, Prevlaka sa poluotokom Lušticom, Bijela, Kruševica i Ledenice,¹¹ a u sklopu svega toga i Orahovac.

2.

Prvi poznati stanovnik Orahovca je iz 1326. g. po imenu magister Radosta Kovač (faber),¹² sin pok. Miška (Misco) »de Daranto«.¹³ Iste godine se tamo javlja i Radovan, sin Gerdomana, a zatim 1331. Radomir pok. Melikusa, te »Chitun« Šegotić, pa »Nygulgl« i Miloš Dobrilović, a 1337. g. Hranislav Prusiović.¹⁴

U Orahovcu, predio Mramora, Šegotić je imao zemlju koju je prodao 1331. zlataru Dobroslavu. I kotorski arhidakon Petar »Sarranni« (1332),¹⁵ tj. Šaran, je u Orahovcu posjedovao kuću i zemlju. To upućuje na to da je ovo mjesto bilo već dosta naseljeno u I polovici 14. st. i da je tamošnje zemljište bilo u priličnoj mjeri obrađivano. Na osnovi savremenih domaćih izvora 14. i 15. st. poznato je da se na teritoriji Boke Kotorske, pored obične motike, upotrebljavala i dvozuba motika, tzv. dikela, koja je prikladna za rad na kamenitom zemljištu. Pored ovoga oruđa, u upotrebi je bio i kosir, i to po svoj prilici za rezanje grana i šiblja. Za krčenje zemljišta i dobijanja novih obrađivih površina uz kosir se upotrebljavala i sjekira.¹⁶

Kako smo rekli u spisima kotorskih notara tek se krajem 14. st. sreća naziv »Orachouez«, a 1420. čak »Oracouez« i u njemu

¹⁰ Po našem mišljenju, možda bi još bolje bilo rečeno da se cijeli ovaj mali zaliv od ruba Dobrote do krajnjeg ruba Orahovca nazivao »Darantum«.

¹¹ I. Sindik, Komunalno uređenje Kotora, Posebna izdanja Istorijškog instituta SAN, CLXV/1, Beograd, 1950, 30.

¹² Za njega pišu R. Kovijanić i I. Stjepčević, ne navodeći odakle su taj podatak uzeli, da se krajem oktobra 1326. godine u spisima nailazi na Radosta »filius quondam Misco de Daranti« i da je iz Ljute ili Donjeg Orahovca. (Kotorski kovači XIV vijeka, Istoriski zapisi, god. IX, knjiga XII/1—2, Cetinje, 1956, 128, 185 — 15. VI 1443.)

¹³ Kotorski spomenici I, 63, 452 — 3. X 1326.

¹⁴ Kotorski spomenici I, 97, 468 — 26. XII 1326; 288, 531—840 — 1. XII 1331; 289, 532—848 — 9. XII 1331; 290, 532—848 — 9. XI 1331; 310, 540—925 — 17. XII 1331; 321, 544—964 — 5. III 1332; Historijski arhiv JAZU IV c: — Kotor — Notarska knjiga II, br. 333 — 12. I 1337.

¹⁵ Kotorski spomenici I, 290, 532—848 — 9. XI 1331; 321, 544—964 — 5. III 1332.

¹⁶ Miloš Blagojević, Zemljoradnja u srednjovjekovnoj Srbiji, Posebna izdanja Istorijškog instituta 15, Beograd, 1973, 22, bilj. 3, 30, 69, 44, 32.

lokalitet sa iskrivljenim imenom »Moramora« gdje su Tripko Građević i njegov sin Ljubiša imali svoju zemlju.¹⁷

Interesantno je da se ovo selo za jedan vremenski razmak, počev od 1431. g. u istim spisima kotorskih notara, ne naziva Orahovac nego »Rachouaço« (1431) ili »Rachouatio (1431),¹⁸ pa »rechouaco« i »recouaco«, zatim »rachouaç (1431),¹⁹ te onda »recouatio« (1431, 1437. i 1446).²⁰ U istim dokumentima, tek 1438. g., po prvi put nailazimo na lokalitet »Gliuta«, u čijoj blizini (i to u Dobroti) ima zlatar Metiko jedan dio svoga zemljišta. Sljedeće godine se iz tih dokumenata saznaje da se stanovnik »Ljute« zvao Radelja Vokotić,²¹ tj. Vukotić. U 15. st. su sasvim drugačija imena stanovnika Orahovca nego u 14. st. Pored pomenute porodice Građević (1420), poznata je i obitelj Nikolić, čiji se jedan član naziva Dobrišin, pa familija Milaković (1431). Njen pripadnik je bio Vladoc, a kćerki mu je bilo ime Jela.²² Te 1431. g. Ratko Ostoić, nazvani Galešić, iz Orahovca, vodi parnicu protiv ser Marina »de Drusco«, kotorskog plemića, zbog zemlje »soto rechouaço appresso la marina in luogo detto Rus.«²³ To je drugi izvorni lokalitet u Orahovcu, u kome je još od 1431. g. poznat položaj »Mramor« koji se i danas tako zove, a leži na rubu sela prema Dražinom Vrtu.

Značajan je podatak da 1431. g. u ovom mjestu još uvijek kolaju novi groši Balšića,²⁴ iako su svi njihovi direktni potomci izumrli i prestala njihova vladavina u Zeti, tada već zvanoj Crnoj Gori.

Kako je prije navedeni zlatar Metikus već imao neku zemlju u Orahovcu, a želio je da uveća posjed, 1437. g. uspio je da mu stanovnici toga mjesta, Dabišin i Duho Radonjić, prodaju svoju zemlju, a od Radića (Raditus) Brajkovića kupio je imanje koje se upravo graničilo sa zemljom Metika i javnom cestom (via publica). Pri tome se zlatar obavezao da će za uzvrat dati Brajkoviću jedno svoje drugo zemljište, isto u Orahovcu.²⁵

Prvi, pak, historijski događaj, koji je izravno vezan za Orahovac i njegove stanovnike, zbilo se u decembru 1437. g. Tada su, naime, stanovnici Njeguša i Orahovčani pismeno sklopili međusobni mir, i to pred mletačkim knezom i kapetanom, uz obavezu da će onaj koji mir prekrši platiti novčanu kaznu. Na osnovu ovoga ugovora, u ime svoje i svih pripadnika svoga roda, dogovorili su

¹⁷ IAK—SN 3, 414 — 23. VI 1420.

¹⁸ IAK—SN 5 (1431—), 11 (22. I 1431), 141 (26. IV 1431).

¹⁹ IAK—SN 4 (1431—2), 175, 176 — 27. V, 2. VI 1431.

²⁰ IAK—SN 4, 175 (27. V 1431), SN 6 (1436—9), 286 — 22. XII 1437; SN 9 (1444—6), 631 — 4. II 1446.

²¹ IAK—SN 6, 475 (21. V 1438), 836 (23. XI 1439).

²² IAK—SN 11 (22. I 1431), 141 (26. IV 1431).

²³ IAK—SN 4, 175, 176 — 27. V, 2. VI 1431.

²⁴ IAK—SN 5, 141 — 26. IV 1431.

²⁵ IAK—SN 6, 251 — 31. X 1437; 269, 270 — 24. XI 1437.

se predstavnici Njeguša i Orahovca da će Njeguši uzeti za žene četiri »gospođice« (quatuor domincellas) iz Orahovca bez miraza, a Orahovčani tri »gospođice« (tres domincellas) iz Njeguša, ali sa mirazom.

U vezi s tim izdana je notarska povelja, datirana u Kotoru sa 22. XII 1437. godine.

Tom prilikom su, u istoj ispravi, izričito navedeni kao žitelji Orahovca: Ivan Branković i Dabišin Radonjić.²⁶

Iako iz izvora nije poblize poznato radi čega su Njeguši i Orahovčani prišli sklapanju pismenog mirovnog ugovora, prema Jiričeku je taj ugovor sačinjen u cilju stišavanja krvne osvete i da je jedno od sredstava, svakako najefikasnije, da se mir među njima utvrdi bila ova uzajamna ženidba i udaja.²⁷

U to doba u Orahovcu ima zemlje za prodaju. To dokazuju izvorni podaci. Iz njih se vidi kako ser Drago de Luca kupuje 1440. g. u Orahovcu jedan komad zemlje nazvan »Podascovielle«²⁸ od Miladina Brajkovića, stanovnika toga mjesta, gdje se kao njegovi žitelji navode i Stoise Milošević (1440), a 1441. Ratko Miošić.²⁹

Poslije onoga kupoprodajnog ugovora od 31. X 1437. g. kotorski zlatar magister Metikus ponovo je uspio da uveća svoj zemljišni posjed u Orahovcu. On je, naime, kupio od Ratka Galešića »de Recouatio«, zemljište »in Jutha de Recoutio vocatam Velicha gnua«, koje je graničilo sa ovim komadom zemlje što je zlatar prije imao.

Taj novi komad zemlje je ujedno međašio sa posjedom Dabiziva Radonjića i njegove braće »de Regouatio«, kao i sa zemljištem Crkve sv. Tripuna, u Kotoru sa jedne strane, a sa druge sa zemljištem ser Draga de Buchia.³⁰

Malo je čudno da se u kotorskim notarskim spisima tek 1446. godine govori o »terrenus sancti Georgii de Recouatio«, tj. o zemlji, odnosno posjedu ove crkve. Tada se imenuje i stanovnik »de Recouatio« Tripko Radmilović,³¹ čiji se predak još 1399. g. navodi pod imenom »Raticum fratrum de Radmil.«³²

²⁶ IAK—SN 6, 286 — 22. XII 1437; K. Jireček, Spomenici srpski (akta i pisma iz arhiva gradova Zadra, Kotora i Dubrovnika), Spomenik SAN XI, Beograd, 1892, 79, 80.

²⁷ K. Jireček, Istorija Srba II, Beograd, 1952, 44, 136.

²⁸ Ovo zemljište je graničilo sa komadom zemlje ser Draga, nazvanim »La bocha« (IAK—SN 6, 907 — 25. II 1440).

²⁹ IAK—SN 6, 907 — 25. II 1440, 883 — 26. I 1440; SN 7, 203 — 22. I 1441.

³⁰ IAK—SN 10 (1442—1451).

³¹ IAK—SN 9, 631 — 4. II 1446.

³² IAK — SN 2, 657 — 13. IV 1399.

O Crkvi sv. Đordija u Orahovcu pisano je da se ona spominje g. 1446. kao »Eclia sti Georgii de Rechowatio«³³ u Kotorskom sudskom arhivu, Lib. not. IX 631, te da se i po ovome može zaključiti da potiče iz vremena Nemanjića, jer se tu navodi kao poznati građevinski objekt.«³⁴

U vezi s tim, interesantno je da se u jednoj, doduše dosta problematičnoj povelji cara Stefana Dušana od 1351. g. kojom potvrđuje starija darovanja svojih pretčasnika gradu Kotoru, govori da je »Dobrota do Ljute i monastir svetago Georgia«³⁵ so svem metohiom svoiom.«³⁶ To bi značilo da je i Orahovac (sa svojom kasnije izgrađenom Crkvom sv. Đordija) spadao u metih manasti-

³³ Pop S. Nakićenović piše da Crkva sv. Georgija, kraj koje je groblje orahovačko, potiče po narodnom predanju »iz Nemanjićkog doba«, da joj je »njen osnivač« (koji? S. A.) darovao »sav Donji Orahovac, te i danas svi stanovnici Donjeg Orahovca plaćaju crkvi »laktarinu«, to jest, na svaki lakat kućnjeg prostora po jednu krunu... Pretpostavljajući kao istinito, da je Crkva sv. Djorgja za Nemanjića ograđena, znači da je bar tad tu bilo prilično naselje«, zaključuje S. Nakićenović (o. c., 428).

³⁴ P. D. Serović, Crkva sv. Đorđa u Donjem Orahovcu, Glasnik Narodnog univerziteta Boke Kotorske II/4—6, Kotor, 15. XII 1935, 16—18.

³⁵ Kada je St. Novaković publicirao ovu povelju iz Miklošičevih »Monumenta serbica« (st. 149), on je naveo da postoji i njen talijanski prevod, koji je donio Fr. Rački u Radu XVIII, 142. No ovaj se prevod ne slaže s tekstem u Miklošičevom izdanju ni »u redu ni u pojedinostima«. Novakoviću je u tome pogledu još gora druga talijanska varijanta, koju je Rački štampao u Radu I, 146 i iznosi kako se zbog »poznog prepisa i nesuglasice među pomenom patrijarha Danila i godinom« sumnja »u istinitost ove povelje«. Pošto se župa Grbalj ne spominje kao kotorsko imanje u listinama kralja Radoslava a spominje se u poznijim vladalačkim aktima, on misli »da će biti samo prepis netačan, ali falsifikat nije«. (St. Novaković, Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka, SKA, Beograd, 1912, 32, 31).

Međutim, Novaković je stvari malo izmiješao. Račkijev talijanski prevod nalazi se u Radu JAZU I (Zagreb 1867), na str. 142—145, a ne na str. 146—148, gdje je objelodanjen prevod povelje cara Stefana Uroša od 1355. godine, a u Radu XVIII (str. 142) objavljena je radnja sasma drugog autora i nema nikakve veze sa ovom temom (M. Mesić, Hrvati nakon bana Berislavića do Mohačke bitke). Nadalje, u talijanskom prevodu Dušanove povelje od 1351. godine, izdane u Nerodimlju, govori se o raspravi između patrijarha Danila i Kotora, kome je car potvrdio stari posjed. Tu se spominje »La fiumare Luta, tutta Dobrota«, ali nema govora o Manastiru sv. Đorđa. U onom pak drugom talijanskom prevodu povelje, od 1355. godine, car Stefan Uroš podjeljuje Kotoranima samo stare privilegije, koje su dali njegovi predčasnici i tu se govori jedino o Grblju (Gl. Fr. Rački, Prilozi za zbirku srbskih i bosanskih listina, Rad JAZU I, 1867, 145—148). Očito je da u sadržaju one listine pisane ćirilicom i ove od 1351. godine u talijanskom prevodu, postoje velike razlike, a što se liče prevoda druge listine i sam je Rački priznao da »Priepis u mene gdješto ne točan« (Fr. Rački, o. c., Rad JAZU I, 145, 148). Mi nećemo ovdje više ulaziti u detaljnu obradu ovih povelja, nego ćemo uzeti da je tačniji sadržaj one listine koju je štampao St. Novaković iz Miklošičeve zbirke, nego talijanski prevod,

* St. Novaković, o. c., I, 32.

ra svetoga Georgija (Sv. Jurja), za koji su svojevremeno Peraštani tvrdili da se nalazio na Ljuti, a ne na otočiću pred Perastom.³⁷

Prema tome, ovakva zaključivanja da je ova crkva nastala u doba Stefana Prvovjenčanoga,³⁸ ipak nemaju čvršći oslonac. Ta i dr Vojislav Korać kaže da ova »skromna životopisana (S. A.) seoska Crkva sv. Đorđa u Donjem Orahovcu možda potiče čak iz XVI veka« (S. A.), te dodaje da »ovde inertna srednjevekovna tradicija ostavlja postrani novitete u arhitekturi koje donosi kraj XV i XVI vek (S. A.) — renesans«. Sv. Đorđe je inače, završava Korać opis ove crkve, »dragocenost mesnih tradicija, koje ga neosnovano pripisuju veoma dalekim vremenima«.³⁹ (S. A.)

I dr Vojislav Đurić piše, na osnovu istraživanja dr V. Koraća, da je Crkva sv. Đorđa u Donjem Orahovcu⁴⁰ morala nastati u periodu, kada i Crkva sv. Ane u Prčanju, tj. oko 1437. godine. Dalje, kaže da se ova crkva pominje 1446. g. u arhivskim izvorima Kotora, držeći se pisanja P. D. Šerovića.⁴¹

³⁷ Gl. P. Butorac, Opatija sv. Jurja kod Perasta (Pretiskano iz »Bogoslovne smotre«), Zagreb, 1928, 89.

³⁸ Interesantno je da se u »Ljetopisu Andrije Zmajevića« gradnja Manastira »S. Georgia na otoku prema Perastu« pripisuje Stefanu Prvovjenčanome. On je za Zmajevića ktitor. (M. Milošević, Pjesnička poslanica Andrije Zmajevića postradalom Dubrovniku 1667. g., Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku XII, Dubrovnik 1970, 309, 310). To isto stoji u falzificiranoj mileševskoj povelji, čiji je tekst ovjerovio 1633. g. mileševski iguman Vasilije Jeromonah (P. Butorac, o. c., 4—6; M. Milošević, o. c., 312, 313).

³⁹ Vojislav Korać, Spomenici srednjevekovne arhitekture u Boki Kotorskoj, Spomenik SAN, CIII/5, 126.

⁴⁰ Dr Vojislav Korać kaže da je »Sv. Đorđe« pravoslavna crkva, koja se od malih seoskih katoličkih crkava razlikuje jedino sa po jednom nišom na obje strane apside. To je razlika koju nameće crkveni obred. No ovakve niše — i to bolje postavljene — ima i katolička Crkva sv. Ane u Prčanju. Arhitektura »Sv. Đorđa« ostala bi sasvim nezapažena da je vrijeme i umješni ktitori nisu, kasnijim dograđivanjima, pretvorili u lijepi arhitektonski motiv koji vrlo lijepo leži u pejzažu iznad Donjeg Orahovca. Crkva je sagrađena na visokoj stijeni. Docnije nastaje prostran narteks. Crkva se pretvara u oltar, a narteks prima funkciju glavnog crkvenog prostora. Postepeno cijeli plato na stijeni biva obuhvaćen zidom. Na zidu se podiže i zvonik. Građenja su veoma dobro srasla sa stijenom. Postala je nova lijepa cjelina za sebe. I prilaz je duhovito riješen. Rampa do ulaza u crkveno dvorište, zatim terasa — podešena prema nagibu terena. Na terasama su postavljene privatne grobnice, u nastavku kaže V. Korać, dodajući svemu tome dva crteža i to osnovu i produženi prosjek ove crkve, kao i dvije njene fotografije (o. c., 126—128).

Dr Vojislav Đurić, pak, ukratko opisuje ovu crkvu kao jednostavni prostor zasveden gotičkim prelomljenim svodom, ispod koga je, oko cijele crkve, povučen kordonski vijenac. Ona je iznutra ispod 5 m, a široka jedva nešto iznad 2 m. Samo dvije pravougaone niše u oltaru i jedan prozor na južnom zidu oživljavaju unutrašnjost ove crkve, koja »se pominje 1446. godine u arhivskim izvorima Kotora«, ovim riječima je zaokruglio svoj opis Đurić, služeći se Šerovićevim (1935) i Koraćevim radom (Istorija Crne Gore II/2, Titograd, 1970, 511).

⁴¹ Istorija Crne Gore II/2, 511.

Isto stoji i sa tradicijom, koja o postanku ove crkve priča sljedeće: Jednom je srpski kralj Stefan Prvovjenčani lovio po Orahovcu i nekako, da bi bolje mogao osmotriti okolicu, pope se na stijenu, gdje se danas nalazi crkvica, na koju se onda bilo teško popeti, jer nije bilo puta kao danas. Ali, kako se lako bilo na stijenu popeti, još je teže bilo saći, te se tako nađe u velikoj nepriključnosti. Dok je bio teško zabrinut, kako će sa stijene saći, ukaza mu se konjanik na bijelom konju i reče mu da ide za njim. Stefan ga poslušao i idući za njim, srećno sađe sa toga opasnog mjesta, a onda konjanik iščeznu. Uvjeren da je konjanik koji ga je iz opasnosti spasio, bio sv. Đorđe, Stefan u spomen svog čudesnog spase-nja sagradi na tom kršu crkvicu u čast sv. velikomučenika Đorđa. Iznoseći ovo predanje, P. D. Šerović piše da je prvobitna crkvica bila duga 5 m, široka 2 m, a visoka 3,5 m. God. 1883. dograđena joj je priprata koja danas sačinjava navratu crkve, a cijela stara crkvica preobrađena je u oltarski prostor (apsidu). Poviše vrata ove crkvice nalazio se natpis, pa se kaže da se u njemu spominjalo ime Stefana Prvovjenčanoga. Pokojni episkop Gerasim Petranović bio se za ovo zainteresovao, te je bio naredio da dignu ploču s natpisom i da mu je donesu u Kotor da pročita natpis. Kamen s natpisom su bili digli, ali ga ne odnesoše u Kotor, jer ih je spriječio narodni ustanak. 1881—2. godine misli se da je ovaj kamen uzidan negdje u priprati, koja danas sačinjava navratu crkve, ili su ga vojnici razlomili, što izgleda Šeroviću najvjero-vatnije.

Izražavajući žalost što je porušeno pročelje ove crkvice, pretpostavlja taj pisac, da je prilikom doziđivanja navrate, vrlo lako moguće, da je na ovom zidu iznutra bila slika klitora crkve i takav interesantan zapis.⁴²

Pišući ponovo o ovoj crkvi, Šerović je 1936. g. objelodanio spisak episkopa konzistorije dalmatinske, sastavljen po nalogu francuske vlasti 1810. g. pod naslovom »Stato degli edifizii consecrati ai culti e delle rendite alle chiese dell'intendenza Ragusa, sottointendenza Cattaro.«

U njemu su, između ostalih, bile i rubrike, kada je koja crkva sagrađena i ko ju je sagradio (koncept ovoga spiska nalazi se danas u staroj arhivi Episkopske konzistorije, pohranjene u uredu Arhijerejskog namjesništva bokokotorskog u Kotoru).

Za Crkvu sv. Đorđa u Donjem Orahovcu se navodi da ju je gradio Simeon kralj Srbije (construite dai fedeli tutte e quella di S. Giorgio dal re della Servia Simeone). Šerović smatra kao naj-vjerovatnije »da se ovdje misli na kralja Stefana Prvovjenčanog, koji se u kaluderstvu prozvaao Simon a ne Simeon, kako je u ovome spisku pogrešno navedeno.« Prema tome, kaže on dalje, »ovo bi se

⁴² P. D. Šerović, o. c., Glasnik II/4—6, 16—18.

slagalo sa narodnom tradicijom, koja gradnju ove crkve pripisuje Stefanu Prvovjencanom, (članak »Crkva sv. Đorđa u Orahovcu«, 4—6 br. ovog lista za g. 1935). U nastavku, Šerović iznosi svoje mišljenje da je ovaj podatak crpljen iz natpisa sa ploče koja je 1810. godine još bila na crkvi, a koja je dosta kasnije bila dignuta sa crkve i razbijena.

Međutim, malo je vjerovatno da je na natpisu bio spomenut kralj Stefan Prvovjencani, kaluderskim imenom Simon, jer se on tako za života nije mogao nazivati. Ako je na ploči zaista bilo uklesano ime Simon, onda bi se moralo uzeti da je natpis postavljen iza njegove smrti. Svakako je Šeroviću »ovaj podatak vrlo važan, te je još jedan dokaz, da se od davnine vjerovalo, da je Crkva sv. Đorđa bila građena u doba Nemanjića, i to najvjerovatnije u doba Stefana Prvovjencanog.«⁴³

I dok se bavio, zbilja pretjeranim kombinacijama oko ovoga natpisa, Šerović nije znao da je još 1873. g. V. Bogišiću otkrio veo sa te tajne Srećko Vulović, čiju je korespondenciju objelodanila tek 1961. godine SAN-a u Beogradu.

U prvom pismu iz Pokrivenika od 17. VIII 1873. g. piše Vulović da mu je 16. VIII »kazivao paroh pravoslavni peraški, da je u staroj crkvi sv. Gjorgjije u Orahovcu vidio prastari nadpis, a to ne slovom staroslavenskijema (klimenticom) te ga je i prepisao, no neki skitalac iz Kotora (Vida proglašeni) mu ga izmamio«. Taj isti paroh je rekao Vuloviću, u što ovaj ipak nije mogao vjerovati, »da iz slova što epohu znače pripadao bi 9° vijeku, no ovo ni se protivilo dosadašnjima knj. vijestima, a zanako«, misli Vulović, »da on nije ga čisto razumijo poklin kaže da nadpis spominje njeke »titore«, koja... riječ..., dokazuje da je nekoliko vjekova docnije ugjeljan«. Stoga je Vulović molio toga istoga paroha, »da bi ga opet prepisao«, te ako ga dobije, poslaće ga Bogišiću.

U drugom pismu od 20. X 1873. godine evo šta Vulović konačno kaže Bogišiću: »... Za ono što Vam prvi puta pisah (tj. natpis, S. A.) da ga je u Oravcu našao pravoslavni paroh peraški, bilo je kako je on (tj. Vulović) »gatao«. Epoha je od stvorenja svijeta, a on je bio jedno slovo izostavio te, nije već 100 god. stara...«⁴⁴

Prema tome, ovaj natpis, na osnovu zaključivanja Vulovića, bio bi iz 18. stoljeća, a ne, kako je mislio Šerović, čak iz 13. st. Po tradiciji bi klitor Crkve sv. Đordjija u Orahovcu bio Stefan Prvovjencani,⁴⁵ tj. Simeon (po Šeroviću ispravnije — Simon), kralj

⁴³ P. D. Šerović, Jedan podatak o crkvi sv. Đorđa u Donjem Orahovcu, Glasnik Narodnog univerziteta Boke Kotorske III/I, Kotor, 18. IV 1936, 7, 8.

⁴⁴ M. Pantić, Prepiska Srećka Vulovića i Valtazara Bogišića, Zbornik istorije književnosti »SAN«, Beograd, 1961, 218, 219.

⁴⁵ I sastavljač voluminozne knjige »Crnom Gorom« (Binoza GZH, Zagreb, 1969, 49), piše da se u Donjem Orahovcu nalazi Crkva sv. Đorđa, koja, po predaji, datira iz vremena Stefana Prvovjencanog (XIII st.).

Srbije. Tradicija se, u ovom tumačenju, mora odbaciti, jer za to ne postoji nijedan stariji konkretni, izvorni ni materijalni pisani podatak.

Možda je ovu priču ubacio u narodnu predaju neko ko je poznao djelo M. Orbinija »Il regno degli Slavi«, (Pesaro 1601), u kome taj crkveni pisac iznosi da je Nemanja nakon smrti ostavio dva sina — Tihomila i Simeona, i da je Simeon, poslije smrti svoga brata, postao prvi kralj Raške. On je, opet, ostavio tri sina — Stefana, Vuksana i Raska.⁴⁶ Budući da se ova crkva javlja u kotorskim notarskim spisima tek 1446. g., po našem mišljenju, mogao ju je sagraditi u čast svoga imenjaka — sveca, ili Đurađ Balšić (1372—1378), ili pak Đura Stracimirović (1385—1403), »gospodin vsoi Zeti i pomoriju«,⁴⁷ ili čak Đurađ Vuković (Branković), koji je u avgustu 1425. g., po Orbinu, sa svojom ženom i djecom iz Raške došao u Zetu.⁴⁸ No, i ovo su samo pretpostavke koje bi se mogle prihvatiti isto onako kao i starost fresaka, kojima su ukrašeni zidovi Crkvice sv. Đordija.

Slično drugim mnogobrojnim freskama, i ove su doživjele svoju sudbinu. Njih su demolirali austrijski vojnici za vrijeme bokeljskog ustanka 1881—82. g., kada je ta crkva, zbog pogodnog položaja, služila kao kula osmatračnica. Kad je 1884. g. crkva opravljana, freske su naprosto premazane, ali ih je 1898. g. ponovo otkrio protostavrofor Petar Rafailović, tadašnji orahovački paroh, a kasnije profesor Četvrte ženske gimnazije u Beogradu.

Sve do 1935. g. niko se nije ozbiljnije detaljno pozabavio opisom ovih fresaka. Tek je, te godine, Šerović iznio, iako dosta nesigurno, uslijed slabo sačuvanih signatura, tj. natpisa, njihov opis i redosljed.

U unutrašnjosti ove crkvice, na njenom svodu, su 4 medaljona, na kojima se ne raspoznaje šta je sve na njima bilo naslikano. Na lijevoj strani crkvice (današnjeg oltara), uz sv. Kuzmu i Damjana, naslikan je sv. Đorđe na bijelom konju, kako ubija kopljem zmaja.

Na slici se vidi grad i djevojka u gradu. Signatura je ćirilicom (s)ti (Geor)gie. Sačuvana je i životopisna ornamentika na kornišu crkvice, kao i na pojasu kojim se završava životopisno polje prema pločniku crkve. Ove bi freske, prema mišljenju Šerovića, »trebalo detaljnije proučiti, da im se odredi starina i umjetnička vrijednost«. ⁴⁹ Poznato je da su ove freske restaurirane 50-ih godina

⁴⁶ Gl. Mavro Orbin, Kraljevstvo Slovena, Srpska književna zadruga, Beograd 1968, 20, 21.

⁴⁷ K. Jireček, Istorija Srba I, Beograd, 1952, 318, 319.

⁴⁸ M. Orbin., o. c., 74.

⁴⁹ P. D. Šerović, Crkva sv. Đorđa u Donjem Orahovcu, Glasnik... II/4—6, 16—18.

20. stoljeća,⁵⁰ ali nigdje nije naznačeno i napisano kome stoljeću pripadaju. Svakako se ne mogu staviti u vremenski period prije 15. stoljeća. Isto tako, ova crkva,⁵¹ iako mala i na prvi pogled ne naročito impresivna, zaslužuje da se ponovo ispita i postavi u onaj vremenski okvir kome pripada.

4.

Sva Boka Kotorska, znači i Orahovac, od 1420. g. pa na dalje živi »pod kreljuti« Mletačkoga lava, kako to kaže naš pjesnik Petar Zoranić. Ali, začudo, u kotorskim notarskim spisima od 1446. godine pa do početka 16. stoljeća ništa ne piše o Orahovcu. Međutim, predanje kaže da je to bio period izmjene i doseljavanja novih porodica.⁵²

Tako se 1503. godine u »Orachouaz«-u spominje Dabo Đurđević, te Rado Vukašinić i Petko Miletić,⁵³ koji već 1507. g. nije u životu i čija žena Jela otada živi u selu Cerniplet (villa Cerniplet).⁵⁴ Po dokumentima bi se reklo da je za Orahovac prva polovina 16. stoljeća bila period mira. Ali, 1572. godine dopire glas da mletački komandant Jacomo Malatesta kreće s vojskom da opljačka i zapali dva mjesta blizu Risna (appresso rieseno), a jedno od njih je bio »Oracouaz«,⁵⁵ malo naselje kod Perasta, tada pod turskom vlašću. Narod ne ostaje skrštenih ruku. Iskoristili su nepažnju protivnika i uhvatili Malatestu, »bosonogi seljaci i da ga ka-

⁵⁰ Naime, ova crkva je prvo snimljena arhitektonski i fotografski i to samo stari dio, u kome se nalaze freske koje su počele da se čiste. Očišćene su samo one, koje je kopirao prof. J. Kratina za proslavu Njegoševe stogodišnjice, održane na Cetinju 1951. godine. Sve drugo je ostalo nedirnuto od toga vremena, premda bi trebalo pristupiti što prije čišćenju cijele unutrašnjosti, a naročito fresaka na svodu, jer su na tom dijelu najviše oštećene vlagom (J. Zdravković — D. Medaković, Spomenici kulture u Boki Kotorskoj i njihova zaštita, Spomenik CIII/5, 259).

⁵¹ Evo šta kaže Branislav Vučković o toj crkvi u prospektu »Montenegro« (prevod na talijanski Sergej Šlenc): »La chiesa di S. Giorgio di Orahovac visale al tardo Medioevo: fu eretta su un enorme masso roccioso staccatosi dai fianchi della montagna. La parte vecchia, della chiesa fu inserita nella nuova costruzione (l'odierno presbiterio). L'opera è costruita con blocchi di pietra squadranti; la facciata ovest è cieca; il campanile, che di solito sovrasta il portale ovest, è invece affiancato al tempio« (Montenegro, Editore Revija NIP »Borba«, Belgrado, 34).

⁵² Iz Cuca su se, po predanju, Cetkovići doselili u Orahovac. Jedan dio porodica Mandić, također iz Cuca, otišao je u Nikšić, a drugi dio u Orahovac, gdje je bilo i doseljenih Krivokapića (I. Erdeljanović, Stara Crna Gora, Etnička prošlost i formiranje crnogorskih plemena, SKA, Naselja i poreklo stanovništva I/24, Beograd, 1926, 311, 628, 676, 677).

⁵³ IAK—SN 23 (1503), 103 (26. II 1503), 322 (5. V 1503).

⁵⁴ IAK—SN 25 (1507), 352 (16. XII 1507).

⁵⁵ G. Novak, Commissiones et relationes IV, MSHS M 47, Zagreb, 1964,

menjem i bez oružja osakate«, tako kaže kotorski predstavnik u jednom kasnije održanom govoru pred sindicima 1576. g. On je taj događaj ocijenio kao »gest veoma nebrižljiv i sa malo kriterija.«⁵⁶

Od 1572. godine pa sve do početka 17. stoljeća o Orahovcu se čak ni indirektno ništa ne zna. Tek tada nailazimo na izvorni podatak koji se tiče ovog mjesta. Naime, kotorski plemić Marijan Bolica sastavio je 1614. godine opis skadarskog sandžakata, u kome je naveo sve kotare, općine i mjesta kao i broj kuća i stanovnika, sposobnih za ratovanje, i slično.

Među tim mjestima napisao je da Orahovac, koji nadomak Kotora, leži na morskoj obali i u planini, ima 80 kuća, te 170 naoružanih ljudi pod zapovjedništvom Nike Vajova.⁵⁷

Kotor i njegovu okolicu obišao je 1636. godine misionar fra Santo (Santi) iz Splita a po nalogu Propagande fide u Rimu. On je iz grada Splita, januara 1637. godine, uputio toj ustanovi opširan izvještaj.

Prvo je iznio da se u blizini Perasta nalazi selo Glogovac i Gomila, gdje je sazidana bez maltera Crkva sv. Ivana Krstitelja, kao i ona u Velenicima (Velehnicima) u čast sv. Ilije, a u Orahovcu je crkva posvećena sv. Đorđu. Dalje je naveo da u Glogovcu i Gomili ima 15 kršćanskih kuća sa 110 duša i da svaki dom daje godišnje po 12 libara forinti. U Velenicima (Velehnicima) je 5 kuća i 20 duša — svi su šizmatici, a u Orahovcu ima 50 kuća i 300 duša — šizmatika, između kojih su 8 ili 10 katolkinja, udatih za te šizmatike.

Svima ovim selima je paroh (župnik) fra Serafim iz Hvara. On stanuje na otočiću Gospe od Škrpjela sa tri svjetovne osobe i svojom sestrom. Tu on živi i ne pokorava se pretpostavljenima, iako pripada pod kotorsku biskupiju. U svoj župni stan ne prima nijednoga monaha, te saobraća samo sa »Grcima« i sa njihovim šizmatičkim biskupom.⁵⁸ Slična je bila djelatnost poznatog crkvenog pisca Andrije Zmajevića (1624—1694), opata sv. Jurja kod Perasta, kome je Propaganda Fide u Rimu stavila u zadatak da ispita vjersko stanje u kotorskoj biskupiji, a uz to da vrši dušobrižničku službu u Perastu i okolnim selima: Morinju, Kostanjici, Kruševicama, Jošićima, Glogovcu, Velenicima, Orahovcu i drugima sa Herceg-Novim (1661).

⁵⁶ G. Novak, o. c., 84, 85, 105, 106. A. Milošević, *Navala afričkih gusara na Perast 1624. godine*, Glasnik Pomorskog muzeja u Kotoru IV, Kotor, 1956, 31, 32, nap. 16.

⁵⁷ S. Ljubić, *Marijana Bolice Kotoranina, Opis Sandžakata Skadarskoga od godine 1614*, Starine JAZU XII, Zagreb 1880, 193.

⁵⁸ Archivio di Sacra Congregazione de Propaganda Fide — Scrittura orig. rif. congre. generali N° 263 — II Servia Albania Dalmatia, Illiricum ab Anno 1630 ad 1639, l. 55,55', 61,61'.

On je obišao cijelo to područje i podnio izvještaj Propagandi (12. V 1661). Prema njemu, stanje u tom predjelu je, zbog rata sa Turcima, bilo očajno.⁵⁹

Odlukom generalnog providura za Dalmaciju i Albaniju (Boku Kotorsku), Antonija Barbara (1670), privremeno su podijeljena hajducima (među njima i Baju Nikoliću)⁶⁰ i izbjeglicama, pored grada Risna još i sela Grahovo, Stražanica, Crnajela, Mramor, Viš-nopolje itd.⁶¹ Ovaj Mramor je bio, kako je to poznato od prije, lokalitet u Orahovcu. Sam Orahovac, to smo takođe prije rekli, pripadao je području turske vladavine u Boki. On je, dakle, bio krajnja tačka koju su Turci držali u samom Kotorskom zalivu.

Pod turskom vlašću Orahovac životari na isti način kao i druga mjesta u Boki Kotorskoj, podređena njihovoj vlasti, i tek poslije oslobođenja Herceg-Novoga 1687. godine, zapravo nakon protjerivanja Turaka iz ovih krajeva, počinje i ovo selo da se oporavlja,⁶² ali ne za dugo.

Naime, već krajem oktobra ili početkom novembra 1690. godine zavladała je kuga. Simptomi ove opake zarazne bolesti pojavili su se i u selu Ljutoj, neposredno u blizini Orahovca. Inače, nigdje drugo u Boki nema pomena o zarazi, dok je izvan njenih granica bilo slučajeva oboljelih od kuge (Dubrovnik, Skadar, Bar).

U cilju suzbijanja zaraze i sprečavanja njenog širenja, mletački Zdravstveni magistrat u Kotoru preduzima odlučne mjere. Kao prvo, postavlja sanitetsku stražu u luci Rose i naređuje prozračivanje stanova onih koji su ostali u životu u Orahovcu. Isti tretman je primijenjen na robu i osobe onih porodica iz Ljute čiji su članovi bili zahvaćeni ovom »opasnom influenzom«.

Pored toga, Kotorsko veliko i malo vijeće je donijelo odluku (16. II 1691) da jedan od tamošnjih sudija otide u Ljutu radi nadzora i nastojanja da roba navedenih Orahovčana i Ljućana bude »brizljivo pronađena i namirisana«, i to bez miješanja sa ljudima koji su »pod zabranom«. Mjere opreza i obezbjeđenja su se i dalje

⁵⁹ P. Butorac, Opatija sv. Jurja kod Perasta, 61, 62.

⁶⁰ Mletačke vlasti su po uputstvu samoga kotorskoga biskupa dozvolile 1667. godine da svećenici i kaluderi srpski mogu i dalje voditi duhovnu brigu o hajducima nastanjenim u Perastu, u predjelu Prčnja i Stoliva i po drugim mjestima ove jurisdikcije. Među duhovnicima navodi se i svećenik Stevan iz Orahovca i njegov sin, također svećenik (R. Kovičanić — I. Stjepčević, Hajduci u Boki do Morejskog rata (1654—1684), Istoriski zapisi, g. VII, knj. X/1, Cetinje, 1954, 166, 167).

⁶¹ B. Desnica, Nekoliko podataka o peraštanskim hajducima i o harambaši Baju Pivljaninu, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor VII/1—2, Beograd 1927, 182, 183. P. Butorac, Uloga hajduka u Boki Kotorskoj, Glasnik Narodnog univerziteta Boke Kotorske III/2—3, Kotor, 30. XII 1936, 12, 13. Ovo je Butorac još detaljnije obradio u netiskanom djelu »Politička povijest Perasta za 17. i 18. vijek« (P. Butorac o. c., Glasnik..., III/1—2, 15).

⁶² I. Zloković, Pomorstvo Orahovca, Godišnjak Muzejskog društva u Kotoru XIII, Kotor, 100.

najstrože provodile, čak i kad se posljedice ove bolesti nijesu više osjećale. Zahvaljujući neumornom zalaganju Magistrata za zdravstvo, u Orahovcu je zaraza bila »ugušena« i poslije tri mjeseca mjesto »očišćeno« od te zaraze, te mu je bilo omogućeno da opet saobraća sa Kotorom. Međutim, Kotoru samom je bio zabranjen svaki saobraćaj sa Venecijom i svim mjestima Dalmacije.

Radi toga se sastalo Kotorsko veliko i malo vijeće dana 22. XI 1692. godine i uputilo molbu vladi u Veneciji da ukine sve zabrane, s obzirom da je zaraza prošla.

Venecija se samo donekle odazvala apelu Kotorana. Stroge sanitetske mjere je ublažila, ali nije ih odmah sasvim ukinula.

Što se tiče Orahovca, koji je bio prvi uzrok ovakve zabrane,⁶¹ otada pa naprijed nije ga više pohodila ova zarazna bolest, i selo je nanovo živnulo, naročito u trgovini i brodarstvu, jer su stanovnici Orahovca, uz žitelje okolnih mjesta i sela, služili i na brodovima. Tako su 1698. na peraškom brodu »Santa croce«, pod zapovjedništvom kap. Vicka B. Vujovića, kojeg je opremila peraška općina i dala kao pojačanje mletačkoj mornarici na Jadranu radi održanja sigurnosti plovidbe, služili Jovan »Cietkov« i Vido Lalošević iz Orahovca, obojica vješti pucanju iz topova.⁶²

Iz 1698. godine je i podatak da je iz Risna Stjepan Cappello, mletački komesar za Dalmaciju i Albaniju, naredio zemljomjerima Bertolu Agostiniu i Giacomu Quinelliu da što prije premjere sve zemlje, ne samo u Risnu nego i u Ledenicama, Morinju, Baošiću, Orahovcu i Ublima. Tada su, naime, sva ova mjesta, uključujući i Orahovac, bila pod jurisdikcijom Risna, odakle je trebalo započeti sa premjeravanjem zemljišta.⁶³

Katastik risanskog područja, po nalogu Marina Zanea, generalnog providura za Dalmaciju i Albaniju (Boka Kotorska), dovršio je u Zadru 11. III 1705. godine javni geometar Petar Rosi.

U taj katastik Rosi je ubilježio i Orahovački distrikt (Distretto D'Orahovaz) i prema izjavi prisutnih starosjedilaca-seljaka, ubilježena je cjelokupna zemlja za oranje — oranica. Pod Orahovački distrikt stavio je sela: Lipci, Rastovi Do, »Vbrigh«, Velica, Jesseuich, Ubalaz, Velenich i »Toglauaz«, a ostale lokalitete ne.

Iz ovoga zemljišnika se vidi da je Crkva sv. Đordžija »di horaouaz« imala znatan broj oranica. Dalje se saznaje da su u Rasto-

⁶¹ Sl. Mijušković, Pojava kuge u Orahovcu 1690. godine i kotorski zdravstveni magistrat, Zbornik radova Instituta za medicinska istraživanja SAN-a LXX, Beograd, 1960, 59—69.

⁶² J. Luctić, Pomorski priručnik Julija Balović — Peraštanina, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku III, Dubrovnik 1954, 516—523. Gl. i o odnosima Perasta sa Orahovcem u II polovini 17. st. u spisima, koji su pohranjeni u Muzeju Grada — Opština Perast — 1441—1445 — Fond I, fascikl XXXVIII.

⁶³ Naučna biblioteka u Zadru — Ms 87 — Agrimensione di Perasto e Ville di quei distretti (prepis), l. 17,17'.

vom Dolu bili ovi stanovnici: Savo Đurov, Nikola Stijepov, Nikola Petkov zvani »Mamuto« i Ivan Đurov, koji su davali 4 osobe za vojsku a još su imali 6 žena, 9 djevojaka, 5 dječaka. Staraca nijesu imali.

Od stoke zabilježeno je 18 komada krupne i 90 komada sitne stoke.

Po Rosiju, čitavi Orahovački distrikt je 1705. godine brojio 689 čestica plodne zemlje. Davao je 78 vojnika, imao je 13 staraca, 101 ženu, 110 djevojčica, 107 dječaka. Posjedovali su 165 komada krupne i 1081 komad sitne stoke.⁶⁶

Početakom 18. stoljeća, među spisima vanrednog providura Kotoru i Mletačke Albanije — Federika Badoera, nalazimo i satiru pod naslovom »Slava grada Kotoru«. U njoj su, uz ostalo, interesantni ovi stihovi koji se tiču Orahovca:

»Si pedibus uadis, gres na Orhouaz (S. A.)

Montes sunt equidem, thibi pristrasili
Teseum alcidem, kad bi nasuit bili

Laus hominum

Viri qui habitant	— nose valjanice
Et lignum usitant	— gunj, bat markolice.
Aperta pectora	— runjava imaju,
Tonsi ut pecora	— brke ostavljaju.
Si velis cambire	— meu njima dukat,
Dolens cum his ire	— moga bi bata imat.
Tam sunt boni viri	— Grbljani, Spiljari,
Gentes Montis Nigri	— i Orahovljani (S. A.)
Cinti tali zona	— u ovom docu,
Expectantes bona	— spleteni u kocu.

Izgleda da je ova satira u originalu bila podijeljena na dvije cjeline, ili možda dva podnaslova.

Karakter prvoga dijela je »topografski«, a drugoga da izvrgne podsmijehu seljačku nošnju i osobine ljudi koji tamo žive.

Ovaj paškvil ili satira, koju M. Milošević pripisuje Jeronimu Bizantiu, pojavio se 12. IV 1702. godine, izlijepljen na više mjesta u Kotoru. Autor je svakako ostao nepoznat, jer je original iste godine pocijepao dominikanac Šimun Barozzi.⁶⁷

⁶⁶ IAK—Up CC — Catastico della Perticazione dell territorio di Risano, fatta da Pietro Rossi publico perito; e ciò per ordine, et in virtù delle supreme commissioni dell'Illmo d. Marin Zane Prov. G-nale in Dalma et Albania... Terminato li 11 marzo 1705 in Zara.

⁶⁷ Gl. M. Milošević, Oko jedne satire i paškvile u kotorskim sudskim spisima, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor XXV/1—2, Beograd, 1959, 26—43.

Za jedan vremenski period dokumenti ne daju ništa značajno o Orahovcu. Tek 1753. godine, i to 26. X saznajemo iz izvora da je u tom mjestu⁶⁶ održan narodni sud.⁶⁷ Povod tome bile su »neke krvi i rane i deference među Orahovčanima i Malozalažanima.«

Dogodilo se to da neki Malozalažani ubiju Iliju Dimitrova iz Orahovca, a Đuro Ilin, iz toga mjesta, ubio je Jova Šćepanova, Malozalažanina, i ranio Nikolu Savićeva.

U vezi s tim nemilim događajima sastali su se u kući Petra Mitrova pod Orahovcem kmetovi i dobri ljudi: serdar Savić i serdar Staniša, kapetan Ivan Marov, sudija Vuka Matkov i sudija Niko Vukadinov Mihaljević iz Dobrote, te Jovo Stanišin i Marko Savov, Pero Popov, Tomo Perov, Vukac Markov, Vido Savin, Niko Petrov i Rade Milutinov iz Orahovca, Novak Damjanov i ostala 24 kmeta.

Nakon što su saslušali »njih razloge, ime božje« prizvaše i sudiše prvo »glavu pokojnog Ilije Dimitrova«, te onda »glavu pokojnog Jovana Šćepanova.« Na taj način su »prebili glavu za glavu«, Iza toga su sudili »ranu Nikole Savićeva«, i zaključili »da imaju Malozalažani plaćati Orahovčanima travninu, kad pasu životinjom na njih meteh koliko se pogode, a ispod vrha da ne puštaju.«

Tako su uspjeli da međusobno uglave »dobar mir« uz obavezu da »ako bi se koji naša od jedne, ali druge parte posad (ubuduće — S. A.) da zavede svađu, da ima dat zboru njeguskome i oravačkome sto dukata globe.«

Cijeli ovaj dokumenat napisao je »serdar Staniša iz riječi ostalih kmetovah u Orahovcu Slava Gospodu Bogu, 1753, oktobra 26.«⁷⁰

Drugi jedan dokumenat, u obliku pisma, koje su uputili 12. VIII 1772. godine kneževi Đuro Popov i Lazo Repić iz Orahovca vanrednom providuru u Kotoru, ukazuje nam da je u to vrijeme u Crnoj Gori vladala neka epidemija. Providur je poduzeo najstrože mjere da spriječi širenje epidemije na području Boke.

⁶⁶ U jednom štampanom dokumentu pod naslovom »Foglio, che dimostra la vera costituzione, sia materiale, che formale della communita università e territorio di Perasto«, stoji u podnaslovu slijedeće: »Nel territorio in grosso villaggio di Orakovac (S. A.) composto delle seguenti dodici ville (S. A.), cioè: Draxerat, Jescevichi, Glogovaz, Claevichi, Potchgliuz, »Stepem«, Tarstegno, Velinichi, Gùta (S. A.), Ubalaz, Vegliè Selò, Obitnidoo«. Ovaj štampani dokumenat je po svoj prilici iz 1756. godine i iz njega se vidi da se ne razlikuje Donji i Gornji Orahovac nego se sve stavlja pod »il grosso villaggio di Orakovaz«, koji se sastoji od 12 zaseoka (Gl. Stanojević, Građa za istoriju Perasta, Spomenik SAN — CV/7, Beograd, 1956, 61, 62).

⁶⁷ Još početkom 18. st. u jednom dokumentu se navodi: »... conservando alla publica divozione li popoli di Orakovac loro antica giurisdizione...« (Gligor Stanojević, Građa za istoriju Perasta, SAN CV/7, 57).

⁷⁰ V. Vuksan, Narodni sud u Orahovcu (1753), (Istorijski) Zapisi XXV, Cetinje, 1941, 35, 36.

Kako je ovo pismo karakteristično, iznosimo iz njega slijedeće: »Primili smo vašu zapovijed i razumjeli što nam zapovijedate za ovu bolest. Fala Bogu u nas niti bonika⁷¹ niti je ko umro. Gospodaru kako si zapovijedio što sam (S. A.) strože postupio ljudi ne mogu straže učiniti... ako li ko bude umro ili se ko razbolio mi bismo vas avisali⁷²... smo u ratu sa Crnogorcima i sa njima se ne možemo,«⁷³ tj. zbog krvne osvete.

Iz dokumenata saznajemo da su već početkom 18. stoljeća pojedini Orahovčani postali čak vlasnici manjih brodova kojima su plovili Jadranom i drugim morima.

Tako je 1712. godine Krsto Perović, vlasnik tartane⁷⁴ *Madonna del Santissimo Rosario*, koji je sa teretom od 800 stara⁷⁵ soli stigao iz Albanije u Bokokotorski zaliv 25. VII te godine.⁷⁶

Među pomorcima u ovom stoljeću se ističe Simeon Gopčević,⁷⁷ čija se porodica doselila iz Crne Gore u Orahovac, a 1710. su se neki njeni članovi preselili u selo Pode.⁷⁸ Taj »patrun«, Simeon Gopčević (Gobcevič, Gocevič, Govcevič), putovao je 1724. i 1725. godine svojom »barkom« za Dalmaciju; 1732. godine plovio je prema Bojani, a 1733. opet je išao u Dalmaciju gaetom natovarenom duhanom. Oktobra 1733. godine stigao je u Tiranu. Tu su ga noću uhvatili razbojnici i smrtno ranili. U razmaku od 1734. do 1736. godine »patrun« Marko pok. Dimitrija Gopčevića također je plovio svojom barkom za Dalmaciju, ali ipak najviše u Dubrovnik.⁷⁹

Prema ovome pomorska aktivnost Gopčevića počinje sa Simeonom Gopčevićem još 1724. godine, a pomorsko-trgovačka aktivnost najviše je bila izražena u periodu od 1763. do 1797. godine, kod patruna, kasnije kapetana i brodovlasnika Gligora (Grigorije) Gopčevića.⁸⁰

⁷¹ Tj. bolesnika.

⁷² Obavijestili.

⁷³ IAK—U.P. XCXVII, 111—1172; R. V. Katić, O merama za suzbijanje epidemija u Crnogorskom Primorju u periodu od XV—XVIII veka, *Istorijski zapisi*, g. XI, knj. XIV/1—2, Cetinje, 1958, 76 i bilj. 51.

⁷⁴ Bilo je raznih veličina tartane, čiji se kapacitet kretao između 400 i 4000 stara nosivosti, a o navedenoj veličini broda ovisio je i broj članova posade (Gl. Milivoj S. Milošević, *Bokeljske tartane XVIII stoljeća*, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru* XIII, 27).

⁷⁵ Star je šuplja mjerā za suhe stvari i sa njima se izražavala nosivost broda. Jedan star je iznosio 83,3172 litara (Gl. Milivoj S. Milošević, o. c., *Godišnjak* XIII, 40, 42, bilj. 14).

⁷⁶ I. Zloković, *Pomorstvo Orahovca*, *Godišnjak*... XIII, 101.

⁷⁷ Miloš Milošević, *Trgovačka djelatnost i kapital novonaseljenih hajduka kao glavni faktor razvoja pomorske privrede hercegovačkog kraja u I polovini XVIII vijeka*, *Godišnjak*... XVI, Kotor 1968, 98.

⁷⁸ I. Zloković, *Spiridon Gopčević*, *Godišnjak*... XV, Kotor, 1967, 148 i bilj. 5.

⁷⁹ Miloš Milošević, o. c., *Godišnjak*... XVI, 98, 99.

⁸⁰ I. Zloković, *Spiridon Gopčević*, *Godišnjak*... XV, 149.

Godine 1790. zabilježeno je da se Đorđe Vukasović Radov, vlasnik broda »Providenza Divina«, nalazi u Rosama, a početkom 1794. godine taj isti brod, pod zapovjedništvom Rada Vukasovića, doplovio je pun raznolike robe iz Smirne u Rose, a odatle je produžio za Trst.⁶¹

5.

I

Kad je Austrija u ratu protiv Francuske (1792—1797) bila potučena u Italiji, sklopila je sa generalom Napoleonom Bonapartom primirje u Leobenu (18. IV 1797). Tom prilikom se austrijski vladar Franjo II odrekao teritorija između Oglia i Pada, ali je, po jednom tajnom ugovoru za odštetu, dobio neke mletačke oblasti, a među njima i mletačku Istru i Dalmaciju kao i Boku Kotorsku.⁶²

Malo zatim, u Veneciji, kojoj je Bonaparte navijestio rat, ukinut je stari aristokratski režim i vlast su preuzeli demokrati (12. V). Nova demokratska vlada je odredila da će gradom Venecijom upravljati provizorna uprava (municipalitet). Druga, pak, centralna uprava sastavljena od predstavnika municipaliteta i proporcionalnog broja predstavnika mletačkih pokrajina: Terra-Ferne, Istre, Dalmacije, Boke (Mlet. Albanije) i levantskih otoka pod imenom »dipartimenti«, čuvat će opće interese republike i nastojat će da se učvrste patriotske veze između glavnog grada i provincija.

U međuvremenu, Bonaparte je zaprijetio Veneciji da će uz Istru i Dalmaciju izgubiti gotovo čitavi svoj posjed ukoliko se mletačko plemstvo ne odrekne vlasti.

Pritiješnjeni, poslanici reorganizovane mletačke vlade potpisali su 16. V u Milanu mir onako kako im je Napoleon Bonaparte diktirao. Već 17. V francuske trupe su ušle u Veneciju. To je značilo kraj Republike.

Nakon toga mirovnog ugovora, Bonaparte je prema Mlečanima pokazivao izvjesnu naklonost, davao im je razna obećanja, a, s druge strane, bečkom dvoru je preporučivao da iskoristi svoje pravo na Dalmaciju i Istru pod izlikom da u njima prijeti opasnost izbijanja revolucije treba da to spriječi i da ih okupira.⁶³

Vijest o padu Mletačke Republike dočekana je u Dalmaciji sa pomiješanim raspoloženjem,⁶⁴ a u Boki su se, nakon njene ko-

⁶¹ I. Zloković, Pomorstvo Orahovca, Godišnjak XIII, 101.

⁶² S. Antoljak, Dalmacija i Venecija na preliminarima u Leobenu i na miru u Campo-Formiu, Zagreb 1936, 21; P. Butorac, Boka Kotorska nakon pada Mletačke Republike do Bečkog kongresa (1797—1815), Rad JAZU 264, Zagreb, 1938, 161, 162.

⁶³ S. Antoljak, o. c., 28—31, 33, 36.

⁶⁴ S. Antoljak, Bune pučana i seljaka u Hrvatskoj, Zagreb, 1956, 70.

načne propasti, održavali provincijski »kongresi« u Kotoru, na kojima se raspravljalo o položaju, nastalom poslije prestanka opstojanja aristokratske Republike sv. Marka.

Po želji jednog takvog »kongresa« izabran je za izaslanika Boke, uz Danila Paukovića iz Herceg-Novoga, Petar Franov Luković iz Prčanja, istaknuta ličnost među bokeljskim javnim radnicima onoga vremena. Na osnovu instrukcija dobijenih 22. VI 1797. godine Lukovićev zadatak je bio da otputuje u Zadar i da se putem raspita o svemu onome što bi moglo uticati na razvoj prilika u Boki. Uporedo sa time povjereno mu je da izvidi gdje se nalazi mletački prokurator Pesaro, te ako se uvjeri da i on ima uticaja na sadašnje događaje, neka ga zamoli za savjet, kako da se ova pokrajina ravna u tako teškim okolnostima. Naime, odmah poslije pada Venecije na Pesara su neki Bokelji obratili pažnju, kombinirali su da se Dalmacija i Boka ujedine u republiku na čelu koje bi stajao Pesaro u svojstvu dužda.⁶⁵ Dvojica Bokelja su pokušala da pridobiju Splićane za taj svoj plan, ali njihova akcija je propala, Splićani se nisu tome odazvali niti pokazali razumijevanje za takvu ideju.

Ovo nije bila jedina politička struja u Boki. Dosta njih su bile pristalice ideja francuske buržoaske revolucije, a jedan dio je bio zagovornik staroga mletačkog režima i dalje priželjkivao povratak stare Republike.

Bokelji, pravoslavne vjere, smatrali su da je najbolje da taj kraj oslobodi crnogorski vladika Petar I Petrović. Prijateljstvo crnogorskog vladike željela je da stekne i nova demokratska mletačka vlada, pa je u tome smislu uputila svoga izaslanika u Crnu Goru. Vladika je prihvatio ponuđeno prijateljstvo, nadajući se da će pomoću te vlade i Francuske uspjeti da priključi Boku Crnoj Gori.⁶⁶

U toku ovih previranja pokrajinski kongres, održan u Kotoru 8. VII 1797, odabrao je za svoje izaslanike konata Ivana Vjekoslava Burovića i dr Luku Valerija. Njihov zadatak je bio da stignu do cara ili carskih komesara i da izvrše predaju Boke Austriji, od koje su očekivali da će, u prvom redu, održati njihove stare povlastice.⁶⁷

Kad su stigli u Split, saznali su da je tamo general barun Matija Rukavina. On je primio deputaciju Boke koja ga je zamolila da što prije dođe u Boku i u ime cara okupira taj teritorij.⁶⁸

⁶⁵ P. Butorac, o. c., Rad JAZU 264, 162, 163.

⁶⁶ S. Antoljak, Dalmatinsko pitanje kroz vjekove, Zagreb, 1944, 66, 87.

⁶⁷ P. Butorac, o. c., 163.

⁶⁸ S. Antoljak, Dalmatinsko pitanje kroz vjekove, 77. Gl. I: »Pjesme na srpskohrvatskom jeziku posvećene padu Mletačke Republike i generalu Matiji Rukavini (IAK — Zbirka književnih rukopisa XVIII—XIX vijek — XVII/2).

Na osnovi leobenskog preliminara Rukavina je okupirao Dalmaciju (srpnja 1797),⁸⁹ a 10. VIII uputio se da zauzme Boku. Prilikom okupacije bokokotorskih mjesta, Rukavina je svugdje nastupao u ime kralja Ugarske i Hrvatske i pod tim naslovom su se Bokelji predali Austriji. Rukavina nije dugo ostao u Boki. Kao vojni zapovjednik Dalmacije sastao se 4. X u Herceg-Novom sa civilnim guvernerom Dalmacije grofom Rajmundom Thurnom i poslije toga napustio je Boku.

Ulazak austrijske vojske u Bokokotorski zaliv bio je protiv Bonapartine volje. On se tome opirao na završnim pregovorima u Udinama i Passerianu želeći da taj zaliv zadrži za Francusku, tj. da to bude komunikaciona tačka sa Carigradom.

Austrijanci su opet smatrali da je Boka sastavni dio Dalmacije čiji stanovnici govore istim jezikom. Unatoč toga tvrđenja, Bonaparta je zahtijevao da austrijska vojska napusti Boku, pa čak i da se proglasi nezavisnom. Ipak, ubrzo je između njih došlo do sporazuma i u Campoformiu je sklopljen mirovni ugovor (17. X 1797) po kome je, uz Istru i Dalmaciju, i Boka pripala Austriji.⁹⁰

U okviru tih događaja treba gledati i na Orahovac koji je iskoristio doba tzv. anarhije, tj. kad je prestala mletačka uprava, a još nije bila nastupila austrijska vlast, odijelio se od peraške općine.⁹¹ Iz te 1797. godine imamo, istina u prepisu, jedan akt sačinjen u Orahovcu. Riječ je o krštenici koju je iz «starago Registra ot krešćasnih» u Orahovcu izdao tamošnji paroh i administrator Spiridon Lazarević 27. XI 1836. godine, a ovjerali su je peraštanski podesta, kotorski pretor i kotorski kapetan pečatima. Ona u prepisu glasi:

«U Oraovac na 17. Decembra 1797. Slavi Serbskij Sviditelstvom az dolu podpisani administrator Parohie ot Oraovca kako est Andrei sin zakonitii Živka Raičevića i zakonite ego supruge Save ot Avramovića, oboica iz iste Parohie ot Oraovca, bist danas krešćen i Svetim Mirom pomazan, po pravoslavnom vostočnomu ispovedaniju ot mene popa Petra Lazerovića vo *Hrame Svjatago Velikomučenika Georgie u Selo Ljutu* (S. A.). Bist emu vospriemnik na Svetoi Kupeli Nikolac Zlatar Arbanas, a vospriemnica Anna Govčevića iz iste Parohie ot Oraovca.»⁹²

⁸⁹ P. Butorac, o. c., 163.

⁹⁰ S. Antoljak, o. c., 88.

⁹¹ Fr. conte Viscovich, *Storia di Perasto* (Raccolta di Notizie e Documenti) dalla caduta della repubblica veneta al ritorno degli Austriaci, Trieste, 1895, 77.

⁹² D. D. Vuksan, *Jedna krštenica iz 1797. godine*, Zapisi, knj. XXIV/5, Cetinje, 1940, 314, 315.

Iste godine pominje se Orahovčanin, kapetan Stefan Vukasović, kao vlasnik i zapovjednik trabakule, a 1799. brod kapetana Mihajla Vukasovića kreće za Patras, unatoč teških ratnih prilika i nesigurnosti na moru.⁹³

II

Za vojnog i civilnog guvernera Boke postavljen je 26. XII 1797. godine, kao što je poznato, general Thomas Brady, porijeklom iz Irske. Boka je zadržala svoj stari naziv Albania, samo ne više mletačka nego austrijska (*Albania austriaca*). Dobila je status pokrajine (*provincia*) i imala posebnu upravu, nezavisnu od Zadra. Znači, mogli su njeni upravljači direktno, bez posredovanja zadarske pokrajinske vlasti, da kontaktiraju sa sekcijom za Dalmaciju i Boku Kotorsku pri dvorskoj kancelariji u Beču.⁹⁴ Guverner Brady je 13. II 1798. godine sazvao u Kotoru sve glavare općina i mjesnih zajednica radi dogovora o nekim unutrašnjim pitanjima.⁹⁵ Pošto su Peraštani bili naročito uporni u zahtjevu da im se potvrde stare povlastice iz mletačkog doba i da njihovo područje bude u onom opsegu koji su ranije imali, a kao što smo rekli Orahovac se od Perasta samovoljno odijelio u interregnumu 1797. godine, Brady traži da mu općina Perast podnese dukale koji određuju da Orahovac teritorijalno pripada Perastu. Pošto je dobio samo prepise dukala, istina ovjerovljene, Brady ipak tada odbija da ih potvrdi, i kad su Ubli, Velinići, Glogovac i Dražin vrt izrazili želju da se ponovo vrate pod Perast, Orahovac to nije htio učiniti, i u tome su ga podržali kotorska općina pa i sam Brady. Kotorani su čak nagovarali općinu Orahovac da se izjasni kako želi da se pripoji općini Kotor, iako je po statutu granica kotorske jurisdikcije bila Ljuta.

Međutim, 13. IX 1800. godine Brady izdaje dekret kojim je Orahovac ponovo vratio pod upravu Perasta. Pri tome je naveo čitavi niz razloga: nesposobnost samostalnog upravljanja, neukost, nepoznavanje reda i radne discipline, razne ispade, kavge, opasnost od mogućih težih posljedica, itd. Sa dekretom su odmah upoznati orahovački knez i starješine općine Orahovac. Na to su

⁹³ I. Zloković, o. c., Godišnjak XIII, 101. Interesantan je i slučaj sa Savom (u dokumentu »Saverio«) Perovićem iz Orahovca, vlasnikom male braceru. On se bio dogovorio sa trojicom svećenika iz Perasta, Dobrote i Mui da će ih prevesti do Trsta. No njima se pridruže i drugi tako da ih je sa posadom bilo 17. U zadnji čas se prijavi i nekā djevojka, kćerka Josipa Braroza, te Perović pristade da i nju ukrca. Na protest svećenika, koji su djevojci namirili troškove, Perović joj otkáže, jer je bilo pretijesno na brodu, i ona ga tuži austrijskoj kraljevskoj delegaciji u Kotoru (P. Butorac, o. c., Rad JAZU 264, 197, bilj. 67).

⁹⁴ P. Butorac, o. c., 177, 181, 182.

⁹⁵ Fr. conte Viscovich, o. c., 64.

knez Stefan Vukašinović i 10 Orahovčana izjavili da će se podvrći općini Perast, ali uz uslov da zadrže sva prava i privilegije iz vremena mletačke uprave.

Sigurno, u Orahovcu nije tada vladao puni red. Bilo je i kavga, okrutnosti, nasilja, javnog batinanja po nalogu samoga kneza,⁹⁶ a nijesu bili rijetki ni teži incidenti, pa čak i ubistva između susjednih i obližnjih mjesta. Jedan interesantan slučaj, koji se desio između Krivošijana i Orahovčana, osvjetljuje raspoloženje i shvaćanje stanovništva tih krajeva. Naime, Orahovčani Simo Abramović i Vuko Raduličić gonili su stoku putem Dvrsna, iznad Risna, dana 21. XII 1800. godine. Iznenada ih napadne grupa Krivošijana sa knezom Bogdanom Vulinovićem na čelu. Napadu je kumovao risanski kapetan (načelnik) Bogdan Aleksić. Tom prilikom napadači oduzmu Orahovčanima 240 komada sitne stoke. Pošto je tada Orahovac pripadao peraškoj općini,⁹⁷ a i stoka je bila određena za Perast, razumljivo je da je sa te strane odmah stupila intervencija. Orahovčani, kao austrijski podanici, su također tražili da im napadači navedu razloge zbog kojih su to učinili. Oni su im odgovorili da neće nikome dozvoliti da onuda prolazi i da oni zapovijedaju u tome svome okružju, a ne zavise ni od austrijskog vladara niti od bilo koga. Ipak, uskoro su stoku vratili, zadržavši za sebe 30 boljih komada.⁹⁸ Orahovac je imao nesuglasica i zategnutih odnosa i sa drugim općinama, (Paštrovići, Braići, Pobori, Maince), neki sporovi su rješavani međusobno, mirnim putem, ali bilo je i težih sa krivičnim presudama.⁹⁹

Za vrijeme austrijske vojne intervencije protiv buntovnika u Zupi (Grblju), Brady je naredio peraškoj općini da pošalje vojničku pomoć. Krajem septembra 1804. godine Peraštani su uputili nekoliko oružanih barki i tri općinska suca u Tivatsko polje, gdje je bila utaborena vojska. Orahovčani su, međutim, odbili da priskoče u pomoć trupama ugroženim od Crnogoraca, a odazvali su se pozivu Glogovac, Dražin Vrt, Ubalac i Veletinići. O stavu Orahovčana odmah je izviješten Brady i on je izdao naređenje da se poimenice navedu sve osobe koje su otkazale poslušnost¹⁰⁰ i da se pozovu na saslušanje.¹⁰¹ Pri tome je Brady imao u vidu izvještaj svoga ađutanta, potpukovnika J. Barona du Montela, koji je po

⁹⁶ Fr. conte Vicsovich, o. c., 75—77.

⁹⁷ Tako je jedan Turčin iz Korjenica odnio izvjesnu svotu novca od dvojice Peraštana i Rišnjana Boža Popovića, i onda pobjegao (1801). Oštećeni su tražili od peraške općine i zapovjedništva Boke da se taj novac namiri na račun novca nekog drugog Turčina, koji je pozajmljen Orahovčanima (P. Butorac, o. c., 193, 194).

⁹⁸ P. Butorac o. c., 188—190.

⁹⁹ Fr. conte Vicsovich, o. c., 80.

¹⁰⁰ Citirajući ovaj podatak, Butorac kaže da su i inače »Orahovčani u vrijeme grbaljske bunc bili na ruku nekim svojim općinarima, koji su bili pobjegli iz državnih tamnica« (P. Butorac, o. c., 193, bilj. 59).

¹⁰¹ Fr. conte Vicsovich, o. c., 88.

nalogu Bradya boravio u Boki još 1798. godine. Du Montel je svoj putopis završio u Beču 26. XI 1798. godine, pod naslovom »Voyage à la Baye de Cattaro dans l'Albanie Autrichienne«, a posvetio ga je caru Franji II. Na jednom mjestu toga rukopisa kaže da Boka s pravom zaslužuje da se naziva »Les Bijoux de St. Marc« (i »Anelli di St. Marco«), a za Orahovac je naglasio da daje *izvrsne vojnike*. Uz tekst donio je nekoliko fotografija u bojama i geografsku kartu Boke.¹⁰²

S obzirom na to da su Orahovčani uživali glas odličnih vojnika, sasvim je razumljivo da je austrijska vlast s posebnom pažnjom pratila sva njihova kretanja, a bilo je i incidenata koji su zahtijevali intervenciju vlasti. Takav slučaj bio je 28. IV 1805. godine kad je u Perastu Savo Papić iz Ubala teško ranio Orahovčanina Vida Krivokapića. Papić mu je odsjekao prst, prerezao bradu i ozlijedio ga ispod grla. Da ne bi došlo do krvne osvete između Ubljana i Orahovčana, koji su javno prijetili, peraška općina je posredno zabranila Ubljanima da dolaze na pazar u Perast (održavao se nedjeljom), nego da šalju svoje žene dok se ne izgledi spor zbog toga incidenta. Nije prošlo ni mjesec dana od toga događaja a općina je uspjela da privoli na pomirenje Orahovčane i Ubljane, te je s tim ciljem između njih zakazan sastanak u Perastu 24. V 1805. godine.

Međutim, Orahovčani su već godinama bili u zavadi i sa Ledeničanima, pa je austrijska vlast preporučila općini Risan da među njima posreduje (juni 1805).¹⁰³ Zavađene strane su se sastale u manastiru Banju, staro mjesto za ročišta i pomirbe.¹⁰⁴ Tom prilikom je sklopljeno izmirenje (8. VIII 1805), ali nije dugo trajalo. Već početkom septembra iste godine Ledeničani su izvršili nasilje protiv Krsta Aleksića iz Orahovca, ne obazirući se na zadata vjeru.¹⁰⁵ Tako je opet nastalo zategnuto stanje, a peraška općina je sa svoje strane nastojala da se jednom smire »ove duie nemirne i oppake kraine«, kako stoji u jednom dokumentu.¹⁰⁶

Pored ovakvih incidenata između Orahovčana i njihovih bližih i daljih susjeda u pojedinim selima Boke dogodio se i jedan mnogo teži. Po Perastu se, naime, govorilo da je pet Orahovčana ubilo jednu Crnogorku (juna 1805) i da ih je peraška općina zvala da dođu na zakazano mjesto radi mirenja, ali da su oni to odbili.¹⁰⁷

¹⁰² Nationalbibliothek (Hofbibliothek) u Beču — bibl. Pal. Vind. Cod. 5, n. 12. 678 — Voyage à la Baye de Cattaro dans l'Albanie Autrichienne 1798, str. 1—22, 11.

¹⁰³ Fr. conte Viscovich, o. c., 91.

¹⁰⁴ P. Butorac, o. c. 190.

¹⁰⁵ Fr. conte Viscovich, o. c., 92.

¹⁰⁶ P. Butorac, o. c., 190.

¹⁰⁷ Fr. conte Viscovich, o. c., 91.

Svi ovi događaji, u vezi sa stanovnicima Orahovca, odvijali su se u razdoblju tzv. prve austrijske vladavine (1797—1806), na koju se narod u Boki teško privikavao i još teže podnosio primjenu nekih novih reformi koje su provodili tamošnji austrijski organi. Uz to, stanovništvo Boke je bilo prisiljeno davati vojnike za novi rat između Austrije i Francuske, koji je izbio u septembru 1805. godine.

III

U bici kod Austerlitz (2. XII 1805) Napoleon je porazio Austriju i prisilio je da sklopi sa njim mirovni ugovor u Bratislavi (26. XII 1805). Po tome ugovoru (23. član) Istra, Dalmacija i Kotorski zaliv izručeni su Francuskoj.

Francuzi su vrlo lagano provodili okupaciju Istre i Dalmacije,¹⁰⁸ tako da su Rusi, koji su i dalje ostali u ratu sa carem Napoleonom, prije francuskih četa stigli u Boku Kotorsku, i uz podršku svoje mornarice uspjeli nagovoriti austrijskog opunomoćenika markiza Ghisilierija da im izruči Boku, a za protuuslugu Rusi su na svojim brodovima prevezli austrijske čete na Rijeku i u Trst.

Zatečeni događajem što su Rusi na ovako jeftin način postali gospodari Boke i Kotora, Francuzi su okrivili Austriju zbog takve predaje i zatražili nadoknadu.

Nova kratkotrajna ruska uprava nije dirala u sastav općina kao ni u druge javne službe u Boki Kotorskoj, a isto tako ni u stare običaje i povlastice.

Ujedno je svojoj ratnoj floti pridružila veliku trgovačku mornaricu Bokelja s ciljem da pod ruskom zastavom hvataju i plijene brodove pod francuskom zastavom (stijegom) duž cijele jadranske obale. Tako su bokeljske lađe, progoneći i plijeneći francuske brodove, ubrzo omogućile ruskoj floti da je postala gospodarica Jadrana bez takmaca.¹⁰⁹ Ovakvom uspjehu Rusa pridonio je, uz ostale Bokelje, i kapetan Krsto Gopčević, vlasnik korvete »Amirevole«.¹¹⁰

No, ruska provizorna vladavina u Boki bila je kratkotrajnog vijeka. Naime, poslije poraza Rusa kod Friedlanda (14. VI 1807), sklopljen je između Napoleona i ruskog cara Aleksandra mir u Tilzitu (7. VII 1807), po kome je Rusija morala da Boku ustupi Francuzima.

¹⁰⁸ S. Antoljak, Dalmatinsko pitanje kroz vjekove . . . , 116, 112—116.

¹⁰⁹ P. Butorac, o. c., 212—214, 222, 231—233.

¹¹⁰ I. Zloković, Spiridon Gopčević, Godišnjak Muzejskog društva u Kotoru, XV, Kotor, 1967, 148.

IV

Na osnovu Tilzitskog mirovnog ugovora Francuzi su ovoga puta požurili sa okupacijom Boke Kotorske i 12. VIII 1807. je dan kad je ona potpuno završena.¹¹¹

Godinu dana iza ovoga čina francuska uprava je naredila putem proglasa da se izvrši popis svih kuća po gradovima i selima Boke Kotorske, u cilju uspostavljanja katastra prema finansijskom cijeniku, objavljenom u ovoj pokrajini 29. VIII 1808. godine.¹¹²

U vezi s tim, svako mjesto u Boki moralo je tokom 1808. i 1809. godine da udovolji toj naredbi.

Prema dobijenim uputama postupili su i Orahovčani i podnijeli traženi popis francuskoj upravnoj vlasti u Kotoru.

Broj kuće	Ime i prezime vlasnika	Vrijednost kuće u forintama	Obavezna godišnja isplata u mletač. lirama
1.	Mihajlo Četković (Michiel Cietcovich)	235	8,16
2.	Vido Lalošević (Lallossevich)	73	2,14
3.	Mitar Lalošević (Lallossevich)	73	2,14
4.	Udovica pok. Ivana Laloševića (gn. Zuanne Lallossevich)	73	2,14
5.	Luka Abramović (Abramovich)	150	5,13
6.	Marko Abramović (Abramovich)	170	6,8
7.	Andrea Perović (Perovich)	225	8,8
8.	Ivan Perović (Giovanni Perovich)	225	8,8
9.	Luka Perović (Perovich)	225	8,8
10.	Nikola Abramović (Abramovich)	350	13,3
11.	Tripko Vukasović (Vucassovich)	112	4,4
12.	Stojko Vukasović (Vucassovich)	112	4,4
13.	Saverio Vukasović (Vucassovich)	56	2,2
14.	Luka Vukasović (Vucassovich)	48	1,6
15.	Lessandro Perović (Perovich)	56	2,2
16.	Ivan Daković (Giovanni Dacovich)	52	1,18
17.	Stevan Vukasović (Stefano Vucassovich)	1056	39,12
18.	Rafael Vukasović (Vucassovich)	530	19,17
19.	Udova pok. Petra Vukasovića (gn. Pietro Vucassovich)	105	3,18

¹¹¹ P. Butorac, o. c., 221.

¹¹² Osim ove, 1808. godine u Dalmaciji se vršio popis stanovništva i ranije 1781. g. zatim 1817, 1827, 1837, 1846, 1851, 1857. i 1869. (L. Maschek, Zur Geschichte und Praxis der Volkszählung in Dalmatien (Separatabdruck aus der Statistische Monatsschrift VI, Jahr. VIII. Heft.)

Broj kuće	Ime i prezime vlasnika	Vrijednost kuće u forintama	Obavezna godišnja isplata u mletač. lirama
20.	Sava Gopčević (Govceovich)	72	2,14
21.	Stijepo Gopčević (Govceovich)	72	2,14
22.	Spiro Gopčević (Govceovich)	72	2,14
23.	Spiro Rajković (Raicovich)	184	6,18
24.	Vojin Vukasović (Voin Vucassovich)	256	9,12
25.	Staniša Daković (Stanissa Dacovich)	160	6
26.	Ilija Aleksić (Elia Alexich)	38	1,9
27.	Nikola Vukašinović (Vucassinovich)	40	1,10
28.	Marko Aleksić (Alexich)	36	1,7
29.	Ivan Dragutinović (Giovanni Dragutinovich)	57	2,3
30.	Nikola Četković (Cetcovich)	36	1,7
31.	Ivan Dragutinović (Giovanni Dragutinovich)	46	1,15
32.	Marko Vukotić (Vucotich)	28	1,1
33.	Bogdan Vukotić (Vucotich)	28	1,1
34.	Panto Radanović (Radanovich)	24	18
35.	Božo Vukašinović (Boso Vukassinovich)	36	1,7
36.	Savo Radanović (Radanovich)	28	1,1
37.	Petar Četković (Pietro Cietcovich)	28	1,1
38.	Ivan Lalošević (Giovanni Lallosevich)	35	1,6
39.	Andrija Lalošević (Andrea Lallossevich)	35	1,6
40.	Petar Lalošević (Pietro Lallossevich)	70	2,12
41.	Nikola Četković (Cetcovich)	26	1
42.	Petar Ratković (Pietro Ratcovich)	34	1,6
43.	Luka Stojić (Stoich)	21	,16
44.	Matijo Vukasović (Mattio Vucassovich)	24	,18
45.	Saverio Ratković (Ratcovich)	45	1,13
46.	Nikola Vukasović (Nicolò Vucassovich)	25	,19
47.	Simo Vukasović (Vucassovich)	22	,17
48.	Tripko Radulica (Tripco Raduliza)	32	1,3
49.	Ivan Vukasović (Giovanni Vucassovich)	18	,14
50.	Mihajlo Vukasović (Michael Vucassovich)	18	,14
51.	Dimitar Vukasović (Demetrio Vucassovich)	34	1,16
52.	Dimitar Perović (Demetrio Perovich)	52	1,18
53.	Ivan Petrović (Giovanni Petrovich)	57	2,3

Broj kuće	Ime i prezime vlasnika	Vrijednost kuće u forintima	Obavezna godišnja isplata u mletač. lrama
54.	Ivan Perović (Giovanni Perovich)	20	,15
55.	Saverio Perović (Perovich)	20	,15
56.	Stijepo Perović (Stiepo Perovich)	20	,15
57.	Ivan Ratković (Giovanni Ratcovich)	58	2,4
58.	Nikola Ratković (Nicolò Ratcovich)	67	2,10
59.	Petar Ratković (Pietro Ratcovich)	25	,29
60.	Đuro Vukasović (Giuro Vucassovich)	76	2,16
61.	Ivan Pantović (Giovanni Pantovich)	48	1,16
62.	Nikola Daković (Dacovich)	52	1,18
63.	Parok Petar Lazarević (Parroco Pietro Lasarevich)	107	3,19
64.	Marko Lazarević (Lasarevich)	107	3,19
65.	Nikola Perović (Perovich)	30	1,2
66.	Nikola Lazarević (Lasarevich)	220	8,5
67.	Roza pok. Vasa Stankovića (Rosa gn. Vasso Stancovich)	86	3,5
68.	Četko Četković (Četco Cetcovich)	110	4,2
69.	Luka Radulica (Raduliza)	52	1,18
70.	Đorđe Perović (Giovanni Perovich)	28	1,1
71.	Ivan Perović (Giovanni Perovich)	28	1,1
72.	Matija Radoević, nazvan Bevanda (Mattio Radoevich detto Bevanda)	48	1,16
73.	Simo Perović (Perovich)	30	1,2
74.	Ilija Vukotić (Elia Vucotich)	27	1,1
75.	Vukota (Vucota Vucotich)	27	1,1
76.	Andrija Vukašinović (Andrea Vucassinovich)	36	1,7
77.	Simon Abramović (Abramovich)	22	,17
78.	Ivan (Giovanni Abramovich)	22	,17
79.	Marko Oroso	36	1,7
80.	Matija Dabišević (Mattio Dabissevich)	22	,15
81.	Luka Damjanović (Damianovich)	28	1,1
82.	Lazar Kužina (Lazzaro Cusina)	28	1,1
83.	Ignjatija Abramović (Ignatia Abramovich)	44	1,12
84.	Filip Kužina (Filippo Cusina)	20	,15
85.	Kosta Grubašić (Costa Grubassich)	10	,7
86.	Nikola Grubašić (Grubassich)	10	,7

Broj kuće	Ime i prezime vlasnika	Vrijednost kuće u forintama	Obavezna godišnja isplata u mletač. lirama
87.	Zivko Krivokapić (Scivko Crivocapich)	46	1,14
88.	Vido Krivokapić (Crivocapich)	46	1,14
89.	Stevan Lazarević (Steffano Lasarevich)	22	,17
90.	Nikola Lalošević (Lallossevich)	42	2,12
91.	Nikola Vukasović (Vucassovich)	280	10,10
92.	Severio Stojić (Stoich)	42	1,12
93.	Luka Cetković (Cetcovich)	20	,15
94.	Matija Cetković (Maccio Ceteovich)	50	1,17
95.	Ivan Vidović (Giovanni Vidovich)	70	2,12
96.	Dimitar Vidović (Demetrio Vidovich)	200	7,10
97.	Ivan Cetković (Giovanni Cetcovich)	40	1,10
98.	Nikola Lazarević (Lasarevich)	100	3,15
99.	Kate pok. Dordža Perovića (Cate gn. Giorgio Perovich)	50	1,17
100.	Siroče Leso Vukasović (Orfano Lesso Vucassovich)	112	4,4
101.	Aneta pok. Severia Vukasovića (Aneta gn. Severio Vucassovich)	20	,15
102.	Andrijana pok. Mila Vukasovića (Andriana gn. Milo Vucassovich)	20	,15
103.	Spiro Bjeladinović (Bieladinovich)	20	,15
104.	Miat Bjeladinović (Miat Bieladinovich)	20	,15
105.	Savo Radanović (Radanovich)	16	,12
106.	Ilija Radanović (Elia Radanovich)	16	,12
107.	Vuko Radanović (Vuco Radanovich)	16	,12
108.	Krsto Belanović (Chresto Belanovich)	20	,12
109.	Ilija Stojić (Elia Stoich)	24	,18
		8.569 (? S. A.)	320,16 (? S. A.) ¹¹³

Ovim popisom francuska vlast je dobila detaljan uvid u ekonomsko stanje Boke pa tako i Orahovca, a sve u svrhu bespoštedne eksploatacije stanovništva. Osim toga, za svoju ratnu mornaricu

¹¹³ IAK — Upravno politički akti Francuske vladavine (HPF) — *Tablelle dell'anagrafi clasificata per il Testatico e catastico nella Provincia di Cattaro degli anni 1808 et 1809* — CCXLII — Villa di Oracovaz.

francuska uprava je provela 31. I 1809. prvo novačnje mornara u Bokokotorskom zalivu. Tada su regrutovana i 4 Orahovčana.¹¹⁴

Slijedeće regrutovanje bokokotorskih mornara, tokom decembra 1810. godine, uveliko je zakazalo. Pored budvanskog sindika, ovome pozivu se nijesu odazvali ni glavari općina Paštrovića, Pobori, Majine, Ljubanovići, Bujkovići, kao ni glavari Orahovca, koji je bio izravno potčinjen peraškom sindiku. Francuska regrutna komisija je bila svjesna da se nepokoravanje ovih općina štetno odražava na ostale općine provincije Boke Kotorske, pa je izjavila da će one općine »dobro osjetiti negodovanje jedne pravedne vlade, ali stroge u zahtjevu poštovanja vlastitih propisa, jednoobraznih za čitavo carstvo, a koji su usmjereni na dobro svih podanika«. Prijetnja nije imala dejstvo i Francuzi su bili prinuđeni da produže regrutaciju od 20. XII 1810. do 4. I 1811. godine.¹¹⁵ Peraška općina je nastojala da privoli Orahovac na regrutaciju, a kad nije mogla »milom«, zabranila im je prilaz u Perast. Od ove zabrane su bili izuzeti stanovnici Dražin Vrta, jer su se »ispravno« ponijeli u popisu za mornaricu. Pritisnuta zahtjevom francuske uprave u Kotoru, peraška općina istoga mjeseca traži od orahovačkih starijina i stanovništva da smjesta upute u Kotor 4 mornara, te da na taj način dokažu da vrše podaničku dužnost i da izbjegnu kaznu. Iako nerado, Orahovčani upute zatraženi kontigent mornara i francuski vladin delegat u Kotoru Paulucci ih 23. I 1811. ponovo prizna podanicima cara i kralja Napolcona, a time su dobili ista prava i povlastice koje su imali vjerni podanici francuskog vladara.

Tada se ukazala potreba da scoska općina Orahovac dobije prikladnog glavarara, pa je, poštujući opću želju stanovnika toga mjesta, a na prijedlog peraškog načelnika (sindaco), izabran na tu dužnost Jovo Perović sa pomoćnicima: Matkom Vukasovićem, Ilijom Aleksićem, Nikolom Četkovićem i Vukom Ratkovićem. Peraški sindik je ovu odluku učinio izvršnom i objavio je u Perastu i Orahovcu. Istoga dana delegat Paulucci je obavijestio peraškog načelnika da od tada Orahovčani imaju pravo da se izravno njemu obraćaju, a ne preko općine. Kao razlog naveo je »da poglavica vlade izravno upozna potrebe pučanstva, da im tako brzo doteče«. U stvari, cilj je bio da se buntovni Orahovčani jače povežu sa vladom, odnosno da se stave pod direktnu kontrolu.¹¹⁶

Međutim, cijela Boka je bila nezadovoljna i u previranju. Nakon odlaska Rusa iz Boke, Jadranskim morem gotovo u potpunosti gospodare Englezi koji su katastrofalno porazili francusku

¹¹⁴ Gl. za to: P. D. Šerović, *Regrutovanje Bokelja za francusku ratnu mornaricu g. 1809*, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, VI, 208.

¹¹⁵ Detaljnije o tome: Sl. Mijušković, *Otpor bokeljskih mornara prema militarističkim težnjama francuskih vlasti krajem 1810. godine*, *Godišnjak...*, II, Kotor, 1953, 76—92.

¹¹⁶ P. Butorac, o. c., *Rad JAZU* 265, Zagreb, 1938, 4, 5.

mornaricu kod Visa (13. III 1811). U to doba Boka je svedena na obično okružje, a stara općinska uprava ostala je gotovo bez kompetencija.

Francuska uprava nije se samo ograničila na ukidanje starih povlastica, nego je stanovništvu Boke nametnula nove, do tada neviđene poreze i kontribucije. Napoleonovi ratovi i kruta francuska vladavina u Boki zadali su težak udarac tamošnjem pomorstvu i čitavoj privredi. Zbog toga, razumljivo, u Boki je izazvao raspoloženje glas da je Napoleon sa svojom »velikom armadom« doživio katastrofu u Rusiji.

Novi ratni porazi u Evropi uzdrmali su sigurnost francuske uprave, i videći da joj izmiče tlo u Boki, proglasila je opsadno stanje i nad Kotorom (proljeća 1813).

Englezi, koji su sa svojom mornaricom držali Vis, podstiču Crnogorce da upadnu u Boku i da je osvoje. Suštinski, time su htjeli da još više oslabe francuske pozicije na Jadranu.

Crnogorci su uspjeli da zauzmu Budvu (23. IX 1813), a zatim su 28. IX zaposjeli Verige¹¹⁷ i tako omogućili da engleska flota, iz njene pomorske baze Visa, pod zapovjedništvom kapetana W. Hoste-a, nesmetano uđe u Bokokotorski zaliv. Kad je Hoste 24. X stigao pred Kotor, zatraži od Francuza da se predaju, ali oni to odbiju. Ne gubeći vrijeme, pokrajinsko vijeće Crne Gore i Boke Kotorske izdalo je u Dobroti dekret o organiziranju vlade (1. XI) koja je odmah počela uspješno djelovati i obavještavati stanovništvo o uspjesima saveznika protiv Napoleona.

Hoste se ponovo vratio pod francuski Kotor, koji konačno kapitulira (4. I 1814), i prema prethodnom ugovoru izruči ga Crnogorcima, a ne Austrijancima, čiji je saveznik Engleska bila.

Nakon odlaska engleske flote, provizorna crnogorsko-bokeljska vlada iz Dobrote se preselila u Kotor.¹¹⁸

Time je Boka zajedno sa Kotorom potpuno oslobođena francuske vladavine, i na kratko vrijeme potpala pod Crnu Goru.

6.

Evropske velesile, napose Rusija i Engleska, su se, međutim, opredijelile da Boka pripadne Austriji i bilo je samo pitanje kada će ta okupacija biti sprovedena u djelo.

U vezi s tom odlukom, Austrijanci su okupirali po drugi put Dalmaciju, a onda je došla na red Boka Kotorska. Ustupanje Boke

¹¹⁷ Crnogorci su se još 24. IX 1813. spremali da napadnu Orahovac i prijetili da će navaliti i na Perast. Međutim, oni su 29. IX mirno prošli iznad Risna i Perasta za Orahovac, a zatim su stigli u Glogovac, opljačkali ga i zapalili (Fr. conte Viscovich, o. c., 142, 140).

¹¹⁸ P. Butorac, o. c., Rad JAZU 265, 3, 7, 14, 39, 42, 63, 49, 71, 7, 74, 77, 85, 89, 92, 94—96, 100, 97.

Austriji crnogorski vladika Petar Petrović je smatrao najvećom nesrećom za Crnu Goru.

Uporedo s tim prestala je fungirati privremena vlada u Kotoru (april 1814).¹¹⁹ Tako je utrt put austrijskoj okupaciji Boke, koju je proveo general Todor Milutinović (juni 1814).¹²⁰ On je preko Herceg-Novog, Risna, Perasta, Orahovca i Dobrote stigao u neposrednu blizinu Kotora 9. VI, ali je u grad ušao tek 12. VI nakon što su se Crnogorci iz njega povukli.¹²¹

Milutinović je otada fungirao kao civilni i vojni guverner Boke Kotorske i Dubrovnika, a u Kotoru je odmah poslije okupacije imenovana carsko-kraljevska privremena intendantca kao administrativno-politička vlast, koju je 1817. zamijenio okružni kapetan ili poglavarstvo.

Druga austrijska vlada uspostavila je u Boki prijašnje općinske korporacije sa njihovim pravima, ali su zato stare prerogative bokeljskih mjesta i općina pomalo ukidane i općinska autonomija je sjena starih povlastica i kompetencija iz doba mletačke vladavine.¹²² U međuvremenu, centar austrijske imperije — Beč, bavio se razmatranjem kako da se urede Dalmacija i Boka Kotorska i kakvu upravnu formu da dobiju.

Konačno je odlučeno da se kraljevina Dalmacija, kao austrijska pokrajina, podvrgne dvorskoj kancelariji u Beču, sa talijanskim službenim jezikom (1816). Uređena je bila na taj način što je podijeljena na tri okruga, a među njima je bio i kotorski okrug koji je obuhvatao 142 mjesta i 31570 stanovnika, sa sjedištem u Kotoru.¹²³ Otada Boka postaje još značajnija za Austriju. Postala je to ogromna tvrđava i veoma važna baza za austrijsku ratnu mornaricu.

Zbog toga je interes Austrije za Boku, u cjelini i pojednostima, jednako intenzivan od 1814. godine pa dalje. To dokazuje opis ekonomskog stanja Orahovca od 30-tih godina 19. stoljeća, sadržan u generalnom prikazu tih prilika u Dalmaciji i Boki. Iz toga dosta iscrpnog spisa vidi se da je Orahovac tada imao 963 stanovnika (480 muških i 483 ženskih), nastanjenih u 210 kuća sa 180 obitelji, od kojih se 100 bavi zemljoradnjom, 20 zanatstvom i 60 jednim i drugim. Njihova ishrana je identična kao i u Ublima. Od stoke ima: 84 vola, 1248 ovaca, 850 koza i 90 svinja.

U predjelu Ljute nalaze se 4 izvora, koji se nazivaju: Miljeselo, Donja voda, Na Ercegovini vodi i »Poeno«. Kod Dražin Vrta

¹¹⁹ P. Butorac, o. c., Rad 265, 113, bilj. 325.

¹²⁰ S. Antoljak, o. c., 153, 154.

¹²¹ Fr. conte Viscovich, o. c., 200, 201; P. Butorac, o. c., Rad JAZU 265, 114—116.

¹²² P. Butorac, o. c., Rad JAZU 265, 117, 119, 120.

¹²³ S. Antoljak, Kako je nastala austrijska pokrajina kraljevina Dalmacija, *Casopis za hrvatsku povijest* I/3, Zagreb, 1943, 2, 32—239.

su bile dvije privatne cisterne, srednje veličine, u kojima se sakupljala kišnica. U Veljem Selu postojale su tri lokve ili bare (stagni), u predjelu »Terevicchie« 1, u Stepenu 1, u Klavčićima 1, Ubalcu 1, u Velenićima 1, u Glogovcu 2 i u blizini Crkve sv. Vencrande 1. Svi ovi izvori, cisterne i lokve ne zadovoljavaju potrebe i zbog oskudice vode ljeti, stanovnici se najviše opskrbljuju iz rijeke Ljute, koja teče na granici Dobrote.

Kotor je njihova pijaca kamo nose na prodaju: drvo za gorivo, »cerchi« (obručci) »licca«, ¹²⁴ kamenje¹²⁵ i ponekad sitnu stoku, a kupuju živežne namirnice i odjeću. Ukrećavaju se na Ljutu i putuju morem na pijacu, za to im je potrebno jedan sat puta, dok je kopnom duže i cesta im nije u sasvim dobro stanju. Obradenog zemljišta ima 262 jutra, ili 5%, a neobrađenog 4800 jutara ili 94%, a neproduktivnog ili neplodnog 32 jutra, odnosno 1%. Ukupno, dakle, 5094 jutra. Na poljima se sije žito, ječam, zob, raž, kukuruz, »verrha« i krompir. Tamo gdje uspijeva loza i maslina uz voće se gaji žito, a manje krompir. Sa nešto livada dobija se sijeno, i to prilično dobro. Obrada zemljišta je zadovoljavajuća.

Od 480 muških i 483 ženskih osoba isključuju se u obradi zemlje žene-domaćice, a od muških, ako se izuzmu starci, djeca i mornari kao i zanatlije, ostaje oko 280 radnika za 262 jutra i 206 klaftara, ne uračunavajući livade, pašnjake, šume i slično.

Od poljskog oruđa, u upotrebi je kosa kojom se kosi trava, grabulje (od drveta), kojima se skuplja sijeno ili »farrone di legno a tre punte«, tzv. vile da se sijeno raširi i natovari.

Vino je nešto slabijeg kvaliteta, ali drugi proizvodi su dobri i jednake vrijednosti kao i u čitavom okružju.

Međutim, svi ovi proizvodi ne podmiruju potrebe stanovnika, zato ih oni i ne prodaju, nego na pijacu iznose samo drva, koru od lipce i ponekad sitnu stoku.

¹²⁴ »...Liko gulu kako i Oravke...« Ovo je samo citat iz oveće narodne pjesme, koju je 1938. godine zabilježio V. Tomanović po kazivanju stare Lepetanke Lésendre Rádović. Tomanović misli da je ova pjesma spjevana »u Dobroti ili na nekom dobrotskom brodu«, a počinje riječima:

»Mili bože na svemu ti fala!
Da kakve su pelješke djevojke!

Ponošljive kako i Peraške
želi vodě kako i Draženjske

Liko gulu kao i Oravke... (V. Tomanović, O topografskim imenima Boke Kotorske, Spomenik, SAN CIII/5, Beograd, 1953, 51). Ovo ukazuje da su Orahovćanke još u stara vremena sakupljale liko i prodavale ga.

¹²⁵ U okolici Kotora bila su poznata mjesta iz kojih se nabavljao dobar kamen: Lepetane, Đurici, Strp, Lipci, Glogovac, Dražin Vrt, Orahovac i dr. (Vinko Đurović, O zidinama grada Kotora, Spomenik SAN, CV/7, 141).

Kuće ove općine, koja plaća porez, sagrađene su od kamena sa krečom i pokrivena crijepom, a samo poneke su od suvomeđine i pokrivena slamom.

Stanovništvo se bavi raznim granama zanimanja: pčelarstvom, svilopreljstvom (»batchi da seta«), zatim iskapanjem, pripremanjem i prodavanjem kamena za potrebe gradnje, a mnogo osoba je zaposleno na dugoj plovidbi. Sve to omogućuje da žitelji pribave sredstva za svoje izdržavanje. Ovako je završen opis ekonomskog stanja Orahovca, 30-tih godina 19. stoljeća.¹²⁶

Gornju sliku upotpunjuje rukopisno djelo grofa Fedora Karacsay-a¹²⁷ pod naslovom »Albanien, historisch-etnografisch, statistisch beschrieben«, dovršeno 9. IV 1838. godine¹²⁸ u Kotoru, gdje je Karacsay bio, u svojstvu pukovnika, zapovjednik mjesta i tvrđave.¹²⁹

Pri sabiranju podataka, naročito statističkih, Karacsay je uložio mnogo truda i pretežnu pažnju je obratio austrijskom dijelu Albanije, tzv. provinciji Kotoru, kako je sam u uvodu naveo.

Opisujući kotorski distrikt, u koji je stavio »Perasto mit Araovaz«, iznosi da općinu Perast sačinjavaju uz ostala mjesta i Orahovac (Orachovaz) u kome pravoslavni imaju svoga paroha.¹³⁰

¹²⁶ Arhiv Republičke geodetske uprave u Splitu — Katastarske mape — kutija 411. Za ovaj podatak zahvaljujem prof. dr S. Obadu.

¹²⁷ Grof Fedor Karacsay bio je jedan od 4-e sinova grofa Andrije Karacsay de Bályeszaka (1774—1808). Andrija je poticao od starog plemstva, čiji su preci imali posjede u jednom dijelu Hrvatske, ali Turci su im ih otili, zato se, pored ostalih porodica, i obitelj Karacsay odande iselila. Fedor Karacsay je rođen 3. X 1787, a umro 2. VII 1859. Istakao se u ratu sa Francuskom, a neko vrijeme je bio zapovjednik tvrđave Mantove. Kasnije je stupio u perzijsku službu, za instruktora u Teheranu. Osnovao je perzijski Generalštab i postao šef u rangu generala (1854). Pisao je, između ostalog, o Moldaviji i Siciliji, a oženjen je bio Jozefinom Balletti-Bianchi, adoptiranom kćerkom markize Julije Bianchi-Morasi. Umro je bez potomaka (C. von Wurzbach, Biografisches Lexicon des Kaiserthums Osterreich 10, Wien 1863, 456, 462). Pored vojnih priručnika za oficire (Nationalbibliothek u Beču — 731. c. 49) izradio je album pod naslovom »100 vedute delle coste orientali del mare adriatico disegnate dal colonello conte Fedor Karacsay«, koji je svojevremeno pronašao C. Fisković, ne naznačivši gdje se sada nalazi (C. Fisković, o. c., Istoriski zapisi, g. V, knj. VIII, sv. 4—12, 221). Karacsay je sastavio i drugi »Album de cent costumes differends peuples dessinés« (Mantova 1847 — 100 tabla) [Nationalbibliothek u Beču — 210, 634 C].

¹²⁸ Ovo djelo ima 194 strane i 1948. je preneseno iz Modenabiblioteke u Staatsbibliothek u Beču, gdje se nalazi pod Sign. Bibl. Vind. Cod. 5. n. 2078.

¹²⁹ Cv. Fisković, Nekoliko bilježaka o Njegošu i o Crnoj Gori iz prve polovice 19. stoljeća, Istoriski zapisi, g. V, knj. VIII, sv. 4—12, Cetinje, 1952, 223; J. Milović, Zabilježke grofa Theodora Karacsay von Walje-Szaka o Petru II Petroviću Njegošu i Crnoj Gori u g. 1837. i 1838, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku VI/VII, Dubrovnik, 1959, 173.

¹³⁰ Tada je valjda bio paroh Spiridon Lazarević, za koga se zna da je bio administrator orahovačke parohije krajem 1836. g. i kod njega se uz stari parohijalni pečat još i tada nalazio stari registar krštenih osoba (D. D. Vuksan, Jedna krštenica iz 1797. godine, Zapisi, knj. XXIV/5, 314, 315), koji je kasnije nestao.

U nastavku daje kratki historijat Orahovca koji je svojedobno pripadao Risnu i zajedno s njime bio pod Turcima. Od toga je bilo izuzeto malo seoce »Draxerat«, također zvano »Drasin-vert«. Orahovac je, kaže, bio vlasništvo opatije u Perastu, i kad je Risan pripadao Mletačkoj Republici, Orahovac je, radi svoga topografskog položaja, priključen Perastu, pod čiju općinu spada predjel od Risna do Ljute kraj Dobrote.

Karacsay detaljno opisuje prostorne granice Orahovca pa navodi da se to selo sastoji od 12 malih naseljenih mjesta, koja počinju od istoka, a to su: Ljuta, Mramor, Briest, Podključ (Podkliusche), Velje Selo, (Veglisello), Klavići (Klavichi), Ježevići (Je-sevichi), Stepen (Stepan), Dražin Vrt (Draxerat), Glogovac (Glogovaz), Ubalaz (Ubalaz) i Velinići (Velinichi).

»Sva ova mjesta su grčko-srpskog obreda (griechisch-serbischen Ritus), dok u Glogovcu ima 10 katoličkih porodica.«

»Prema novim podacima«, piše dalje Karacsay, u Orahovcu ima 167 porodica sa 911 duša. Parohijska crkva sv. Đorđije (S. Giorgio) je na Ljutoj, blizu mora i nalazi se na jednoj stijeni koja izgleda da će se odozgo survati, a sagradio ju je neki princ iz loze Nemanjića. Područne kapele su: sv. Nikola između Ljute i Velje sela, udaljena je od granice pola sata, zatim sv. Venerenda kod Ježevića, sv. Ivan kod Ubalca, sv. Jovan kod Velinića,¹³¹ dok je sv. Ivan kod Glogovca katolička kapela, kamo svakog blagdana dolazi iz Perasta kapelan da drži službu božju.

U svim ovim dvanaest naseljenih mjesta pretežni dio stanovništva su zemljoradnici a jedan dio se bavi pomorskom trgovinom i pridonosi blagostanju svoga doma. Stočarstvo je također razvijeno. Siromašniji sloj društva izdržava se od trgovine drvom za gorivo itd.

Zrak je u ovom kraju izvanredno zdrav i ljudi dožive duboku starost. Osim golih stijena, predio je pretežno alpske prirode, samo urijetko ispresijecan sa malim šumicama česmina (hrastova ljutika) jasna i jove. Na ovim livadama se vrlo često nailazi na jednu vrstu zakrčljalog drveta (Krüppelholz), koju stanovnici na

¹³¹ Ocjenjujući rad dra V. R. Petkovića pod naslovom »Pregled crkvenik spomenika kroz povjesnicu srpskoga naroda«, P. D. Šerović mu zamjera, pored ostalog, i to što uz Crkvicu sv. Đorđija u Donjem Orahovcu, u kojoj je sačuvan stari životopis, a koji je naveo na str. 228, nije spomenuo i crkvice u Gornjem Orahovcu: ruševine sv. Vartolomeja, sv. Petra u Klavićima, sv. Jovana Bogoslova na Ubalcu, Usjekovanje glave sv. Jovana u Velinićima i Zaćeće sv. Jovana u Veljem selu »za koje se drži da su stare, te su vezane i za proučavanje starih orahovačkih naselja« (P. D. Šerović, Osvrt na crkve u Boki Kotorskoj u knjizi V. R. Petkovića »Pregled crkvenih spomenika kroz povjesnicu srpskog naroda«, Istoriski zapisi, god. V, knj. VIII, sv. 4—12, 391).

»ilirskom« (illirisch) zovu »zanovet« a slična je *Rhus Cotinus*.¹³² Vrlo lako i dobro gori, dobijeni ugalj je izvrstan, samo ako se bude mnogo tražilo, uskoro bi moglo biti istrijebljeno. Sva ova mjesta imaju uz kuće nešto obradive zemlje a samo uz more se gaji nešto vinograda, maslina i voćaka. U svemu je samo 350 polja osposobljeno za zemljoradnju. U pogledu vode ovaj narod mnogo pati zbog nestašice. Mali broj je izvora naročito u planinskim vijencima. Dva su vrela povrh parohije (der Pfarrei), nazvana Miljeselo (Migliesello), jedno kod Mramora i drugo Ercegova-voda (Erzegowa-woda), zatim izvor Ljute. Njemu je pristup veoma težak, zbog kamenih gromada koje ga opkoljavaju. Za vrijeme trajnijeg kišnog perioda, Ljuta obrazuje lijepi vodopad. Visinski izvori pak ljeti presahnu, i tada 6 do 8000 komada stoke, pretežno koza, kreće na pojilo do Marine prema Mramoru i Miljeselu.

Stanovnici Orahovca su ponosna i ratničkog duha kao i svih gorštaka ove pokrajine. Susjedstvo Crnogoraca i mnogih izgrednika (Excedenten) iz Ledenica, prisiljavaju ih da budu oprezni i odvažni u pogledu svoje imovine — pretežno stada, da bdiju nad njima i da ih brane, što često dovodi do krvavih prizora.

Od Orahovca pa do »Zagliut« u Crnoj Gori, mogla bi se lako napraviti konjska staza, a postoji i nedovršeni put koji ide kroz Orahovac. Ovako Karacsay završava opis toga mjesta.¹³³

U Karacsay-evoj ostavštini nalaze se i brojne statističke tabele, a među njima dvije koje se odnose na 1837/8. godinu. Iz njih se vidi da je cijeli Orahovac tada brojio 210 kuća i 174 obitelji ili 859 osoba. Od ovih je bilo 28 katolika (starost 1—18 g.), 14 (19—40 g.), 6 (od 61 g. pa dalje), a pravoslavni: 131 (od 1—18 g.), 180 (19—40 g.), 74 (41—60 g.) i 35 (od 61 g. dalje).

Nema ni jednog katoličkog popa, a pravoslavni ima 2 i 6 crkava. Posjeduju 50 barki a od rogate stoke imaju 14 komada, 100 ovaca, 34 koze, 14 svinja, ni jednog konja ni magarca, kao ni teretna kola.¹³⁴

Za vrijeme austrijsko-crnogorskog razgraničenja na području Dobrote (1837—1840), Orahovčani su zastupali stanovište da granica, tj. linija ide Ljuta rijeka — Pričac (iznad Ljute). U tome su ih podupirale austrijske vlasti, jer Orahovčani nijesu htjeli pristati na zajedničku ispašu, kao što su to uradili Dobročani 1840. go-

¹³² *Rhus Cotinus* (ruj, rujevina obična) cvate ljeti. Njen grm doseže ponekad visinu do 3 m i ima vrlo lisnate grane. Cvjetovi su mu grimizne boje i cvjetaju cijelo ljeto, a kada počnu venuti porumene i lišće dobija jesenske boje. (Vrtno cvijeće — Ilustrirani leksikon kućnog i vrtnog bilja, Roy Hay i Patrick M. Synge, Rijeka, 1973, 280.)

¹³³ Nationalbibliothek u Beču — Bibl. Pal. Vind. Cod. S. n. 2078 — Albanien ... 2, 3, 105.

¹³⁴ Nationalbibliothek u Beču — Bibl. Pal. Vind. Cod. S. n. 2078 — Tabelle N° 10, 14.

dine.¹³⁵ U vezi sa spornim pitanjem, oko razgraničenja, sastavio je kapetan u Kotoru Eduard de Griez de Ronse opširan izvještaj i uputio ga Namjesništvu za Dalmaciju u Zadru (1. X 1840). Naime, zbog različitih pogleda u odnosu na razgraničenje sa Crnom Gorom, već nekoliko godina su trajale razmirice između Dobrote i Orahovca. 1839. godine intervenisao je čak ruski dvorski savjetnik Tahefkin, a radilo se o samo malom graničnom ispravku lokaliteta zvanog Priećac (Priesac), iznad Marova gubna.

U toku prethodnih pregovora (1839. g.) između okružnog kapetana u Kotoru i crnogorskog vladike, Dobročani su se sporazumjeli sa Crnogorcima i u odnosu na graničnu liniju sa Orahovcem. Dalje je ovisilo od toga kakav će konačni stav zauzeti Orahovčani koji su u razmiricama sa Dobrotom bili nadmoćni, kako je dobro uočio de Griez, koji je budno pratio ovaj spor.¹³⁶

I dok se dokončavalo rješenje jednog spora, izbio je drugi. Krajem 1841. godine seljaci iz Orahovca, koji su već prije imali stare sporove sa Crnogorcima iz Cuca, zbog stoke i ispaše, ušli su u nove rasprave, sa čime je bio upoznat i crnogorski vladika. Po svoj prilici, u tome su dosta bili krivi Orahovčani, naročito neki Aleksić.¹³⁷

Još se ovaj događaj nije gotovo ni smirio, kada su Orahovčani, ovog puta bez svoje krivice, uvučeni u novi sukob sa Crnogorcima, zbog kojeg se bečka vlada našla pobuđenom da preduzme svrsishodne mjere, da sukob ne bi dobio šire razmjere i ugrozio mir u ovim predjelima austrijske monarhije.

Sam povod je, naoko, bio neznatan. Naime, porodice Gopčević i Perović imale su u Orahovcu, dijelom obradivo, a djelimično neobradivo zemljište isparcelisano na čestice raznih veličina, koje su sve skupa sačinjavale oko 15 dana oranja. Već niz godina ovu zemlju su držale u zakup crnogorske porodice Lukšić i Matković iz Malih Zalaza, uz dogovor da vlasnicima zemljišta daju polovicu proizvoda.

Međutim, 1843. godine Gopčevići i Perovići su izrazili namjeru da raskinu ovaj ugovor o zakupu, zbog netačnog izvršavanja obaveza prema njima, a i da oslobode selo od prestupa koji su se gotovo nesmetano vršili zahvaljujući obnovljenim ugovorima. Lukšići i Matkovići su sa velikim nezadovoljstvom primili k znanju mogućnost raskida ugovora i od toga časa nijesu

¹³⁵ M. Milošević, Njegošev stav prilikom austro-crnogorskog razgraničenja na području Dobrote (1837—1841), Istoriski zapisi XX/3, Titograd, 1963, 449—451.

¹³⁶ Historijski arhiv u Zadru (HAZ) — Spisi namjesništva za Dalmaciju (SND), sv. 245-b, X, categoria X/5, 1-de Griez Namjesništvu, Kotor, 1. X 1840.

¹³⁷ HAZ — SND — 1842 — X/3, 1, br. 85 — Okružni kapetan namjesništvu u Zadar, Kotor, 2. I 1842.

prestali da uznemiravaju vlasnike Gopčević i Perović kao i ostale stanovnike Orahovca.

Tako su 10. VIII 1845. godine Vaso Andrijin Matković i Pero Lukšić, bez ikakvog razloga ili prethodne obavijesti, došli su kod seoskog starješine Orahovca i pred njim izrazili bezbroj žalbi i prijetnji zbog ukinutih ugovora o zakupu. Na kraju su izjavili da u ime svojih rodaka Joka Andrije Matkovića i Laza Perova Lukšića pozivaju na dvoboj vlasnike one zemlje Mitra Spirova Gopčevića i Sima Stijepova Perovića. Tada su, prema običajima toga kraja, ostavili u rukama seoskog starješine dvije jabuke, jednu veću od druge. Orahovački starješina je pokušavao da ih smiri, predočio im je da čine nepravdu i upozorio ih na strogost austrijskih zakona protiv svih onih koji predlažu ili prihvataju dvoboje. Međutim, sva obrazloženja i ubjeđivanja su bila uzaludna, oni su ostali nepokolebljivi u svojoj odluci i zaključili da će se slijedećeg dana pojaviti na onom zemljištu i tamo čekati svoje protivnike. Čim su oni otišli, seoski starješina se brzo uputi u Perast i o tome događaju odmah obavijesti tamošnjeg podesta. Shvativši da je hitna stvar, podesta pozove zamjenika serdara da sa dovoljnim brojem pandura krene na lice mjesta, a on sam ode u Kotor noću 10. na 11. VIII da o tome upozna i okružnog kapetana, koji ovome događaju daje izvanrednu važnost. Da se izbjegne sukob u koji bi mogli biti uvučeni drugi Crnogorci i austrijski podanici, okružni kapetan je poduzeo smjesta svrsishodne mjere i povezao se sa tamošnjim vojnim vlastima, te je naredeno majoru i zapovjedniku vojničkog kordona Plitzu da se sa 50 vojnika zaputi u Orahovac, gdje mu je dužnost da poduzme sve što je potrebno, ukoliko to budu prilike zahtijevale. Na lice mjesta, tj. na osporenom zemljištu je stigao i sam okružni kapetan, a tamo su već čekali zamjenik serdara Nikolić sa oko 20 pandura. U međuvremenu, oko 400 Crnogoraca je prispjelo na granicu, odakle su upali jednu milju duboko u austrijski teritorij, pozivajući Orahovčane na megdan, prijeteci im i vrijeđajući ih na razne načine. Vjerovatno se orahovački seljaci ne bi izložili riziku zbog dvoboja, ali izbila je neposredna opasnost za živote i imanja svima, pa su se okupili njih 130, i zauzeli položaje odakle su mogli paziti na pokrete svojih protivnika.

S namjerom da preduhitri sukob, serdar se sa svojim pandurima ušančio po sredini, između stranaka, odakle je smirivao i nagovarao Crnogorce da se povuku ili bar da pošalju nekoliko svojih glavara na pregovore. Umjesto da se stišaju, u onom uzbuđenju ispaljen je jedan hitac prema njemu i njegovim pandurima, za ovim primjerom povelili su se i ostali Crnogorci, upravivši paljbu prema Orahovčanima. Iznenadjeni ovim munjevitim napadom, koliko panduri, toliko i stanovnici Orahovca, svi zgrabiše oružje i nastao oštar sukob koji je trajao oko pola sata. U toku borbe je ostao mrtav zemljoradnik M. Ratković iz Orahovca. Pogodio ga

je smrtonosno kuršum među oči, a pored toga bio je ranjen u grudi i pleća. Još dvojica su bila teško ranjena — Petar Četković, također Orahovčanin, i pandur Petar Markov Čelović iz Risna.

Poslije sukoba obje strane su se udaljile jedna od druge, Orahovčani u svoja obitavališta a Crnogorci u svoja sela.

Prema navodima okružnog kapetana, vjerovatno je ovaj napad bio planiran, pošto se okupljenih 400—500 Crnogoraca ustezalo da započne bitku prije izlaska sunca, a i položaji sa kojih su pucali imali su prednost nad Orahovčanima. Osim toga, Malozalazani nijesu bili sami, tu su se nalazili i njihovi susjedi iz Čeklića i Njeguša.

Da se ne bi dogodilo da Crnogorci ponove napad, a da sami ne budu pripravní, okružni kapetan je sa majorom Plitzom i ostalima poduzeo mjere opreza i na glavnim položajima postavio straže. Kako se ništa nije primjećivalo, poslao je svoje uhode čak u Njeguše. Oni su po povratku izjavili da su se Crnogorci razišli zadovoljni zbog onakvog odvažnog okršaja. Dalje su izvijestili da su 11. VIII pred veče iz Cetinja stigla dva perjanika, da po zapovijesti crnogorskog vladike saznaju šta se dogodilo. Ni okružni kapetan nije mogao tačno doznati koliko je protivnička strana imala mrtvih i ranjenih i da li je takvih uopće bilo. Pričalo se da su dvojica poginula a jedan teško ranjen.

Još prije nego što je krenuo za Orahovac, okružni kapetan je iz Kotora uputio vladiki posebnog glasnika, preko kojeg ga je obavijestio o ekscesu Crnogoraca iz Malih Zalaza i zamolio ga da poduzme nužne mjere da to spriječi i kazni.

Isti kapetan je 12. VIII pisao namjesništvu u Zadru i o svemu ga detaljno izvijestio, nazivajući taj sukob »odvratnim događajem«. Naveo je da je s tim upoznao i kotorski sud, pa je komisija odmah upućena da povede istragu zbog onog mrtvoga i dvojice ranjenih. U međuvremenu je u Orahovcu ostavio činovnika političke »preture« de Sorga da zajedno sa pukovnikom Ziffrom i viceserdarom iz Risna Nikolićem, uz pomoć dovoljnog broja pandura i vojnog odjeljenja, poduzme sve mjere predostrožnosti za slučaj novoga ekscesa.

Ovome izvještaju priložio je i tek prispjelu obavijest peraškog podesta kao i kopiju obnovljenog poziva vladiki crnogorskom da kazni krivce i sve one koji su se usudili da izazivaju, a pogotovo njihove glavare među kojima je, tvrdi se, bio vladčin perjanik Jovo Popov Rako.¹³⁸ U onom izvještaju iz Perasta od 10. VIII 1845. godine, kojeg je umjesto spriječenog podesta sastavio asesor G. Banović Damianović, stoji da je kod njih došao seoski starješina Orahovca i obavijestio ih da je do dvoboja trebalo doći na mjestu

¹³⁸ HAZ — SND, 1845 — X/3, 1, br. 1991/pp — Okružni kapetan namjesništvu, Kotor, 12. VIII 1845.

zvanom Gomilica, koje leži na austrijskom području. Dalje je izjavio da su Orahovčani odlučili da oružjem brane svoja imanja; zatim, da je tamo pošao zamjenik glavnog nadzornika Nikolić sa odredom pandura.

U navedenom izvještaju kotorskog okružnog kapetana namjesništvu od 12. VIII 1845. priloženo je i pismo crnogorskog vladike Petra Petrovića, pisano 11. VIII i ono glasi:

»Okružnom kapetanatu u Kotor!

Su ove nekolicke vrste čast imam odgovoriti Vam, na visokopočitano pismo od 11. avgusta n. s. poried nego mi Vaše pismo došloe, razumio sam za onu zadjevicu Zalašku i Orahovačku i otpravio dva tri čoveka u Zalaze, da ih od toga odvrata i prestupnike nakažu.«¹³⁹

16. VIII gubernijski savjetnik i okružni kapetan Ivačić izvijestio je namjesništvo kakve je daljnje mjere poduzeo u vezi s ovim sukobom, te da je radi toga pisao vladiki i da mu je on odgovorio sa dva pisma koja prilaže svome izvještaju.

Prvo pismo od 1/13. VIII glasi:

»Visokoblagородni Gospodine!

U sledstviu nemira koi se dogodio na granici, među Zalažanima i Oraovičanima, ja sam radi toga nekoliko Zalažanina ovde u sindžir vezao, da se ne bi unapried među njima kakvo zlo dogodilo, i da se opomenu onoga što su dosad uradili, i ako oni svaku krivicu od sebe odlažu, a povod onoga nemira valjaju na *Orahovčane koi su Zalažane meidan pozvali* (S. A.), nego posled će se izviđati koe kriv, oli prav, a ja sada pišem Vama ovo pismo, i šialem k Vašem blagorodstvu naročito ednoga perjanika da mi crez nega objavite na koi će ono način među pomenuta dva obćestva poredak povratiti, ali će ono odma da ih kultovi smire, *ali ćemo po običaju ovih kraeva da uhvate među sobom veru od mira* (S. A.), a posled kmetovo (! S. A.) da ustanove i sredstvom obranu među sobom rasporu da unigtože.

Cetinje 1 Avgusta (sic! S. A.) 1845

Vašega blagorodstva
Vladika Crnogorski
P. Petrović

¹³⁹ HAZ — SND 1845, X/3, 1, br. 1991/pp — Okružni kapetan namjesništvu, Kotor, 12. VIII 1845. — Unutar ovoga izvještaja: № 676: G. Banović Damjanović preturi, Perast, 10. VIII 1845. i Vladika Crnogorski P. Petrović okružnom kapetanatu, Cetinje, 30. jula/11. avgusta 1845.

Drugo pismo Ivačiću glasi:

»Visokoblagorodni Gospodine!

Počitaesma Vaša dva pisma od 2/14 avgusta kasatebmo Oraovčan i Zalažanah, imao sam čest polučiti, *Oraovčani su sasvim nepravično (S. A.) svoju vlast izvestili radi njihova nemira, i Zalaškoga, bacajući svukoliku krivicu na Zalažane, okolo petnaest danah pried ove svade Oraovčani su izlazili na meidan Malo-Zalažanima, Vaso Ivanov Jovanović i Ivo Špirov Gobčević, nosili su mače da se seku sa Zalažanima (S. A.). Zalažani predvaritelno zato žali nisu, i tome su se poslu veoma začudili kako takvi javni povod k zlu zlim dati poddanici urednoga carstva, Zalažani su drugi ili treći dan kćeli Oraovčane pozvati, da im odgovore za bezčesto učinemu, nego ja sam to u Perast odmah doznao, i žestoko sam zaprietio Zalažanima da se u takve stvari nepuštaju, no bi to tako i ostalo, da nisu Oraovčani počeli za njima podrugatelne pesne za taj meidan povoditi (S. A.), videći Zalažani (S. A.) da su postali predmetom podsmejanija na granici, pozvali su Vasa Ivanova i Iva Špirova Oraovčana na meidan nego nih same su njihova dva bratstva, nego oni nedođu sami nego okupe sve Oraovčane, i odovud naidu Malolužani i odma se pobiju edni s drugima. (S. A.)*

Što su Vi pričali da su bile do 400 pušakah u boi, niv ni ni stotina puna, što kažu da su Crnogorci u Državu Austrisku ulegli sa oružanom rukom, niesu, nego su se nosili na granici, a pošto se zadio boi, može biti u onu lutost da su prešli granicu (S. A.), što kažu da e Negušah i Čeklićah tu bilo mnogo, Čeklić nie ni jedan a Neguši jesu nekoj su došli na onu iznenadnu svadu, erbo Zalazi prinadleže Neguškomu plemenu; što se žale na perjanika Iva Radova i na sinove Laza Prorokovića, da su i oni kao pomogli tu svadu učiniti, Oraovčani su se i Zalažani svadili uitru rano, a Perjanik i Prorokovići došli su oko 10 urah na rečeno mesto, i kako su došli Crnogorce su od kavge zaustavili, budite uvereni Visokoblagorodni Gospodine da oni nisu došli sa vlašću od Suda, i ustavili Zalažane 20 bi šest tu mrtvih ljudi palo, i mnogo se zla porodilo.

Na Prorokovića mnogo Vama koe šta donose Vaši ljudi, nego ja vidu da svakoliko nepravdu na njega prenose; *Nesumnjam da uećete krivce ove pobune primerno nakazati, a tako i što i ja od moe strane neću izostaviti što budu krivi Zalažani nakazati ih (S.*

A.), što se tiče Oraovačkoga pripjažanija u granicu Austrisku do Zalažanah, ono će ostati nepokolebivo kako sve što sačinuva Država Imperatora Austriskoga.

Cetinje 3/15 avgusta 1845

Vladika Crnogorski
P. Petrović.¹⁴⁰

Po ustaljenoj praksi obavještanja, namjesnik u Zadru Turszky pisao je bečkoj vladi o ovome sukobu, pa su tako i vlada i carski dvor bili upoznati sa mjerama koje je poduzeo okružni kapetan u Kotoru radi uspostavljanja javnog mira.

Krajem avgusta Turszkome je u ime bečke vlade odgovorio Inzaghi i odobrio dopis Ivačića vladiki. Uz to, preporučio je namjesniku u Zadru, da u interesu održavanja javnog mira, odmah najozbiljnije insistira kod vladike da se krivci Crnogorci pozovu na odgovornost i po zakonu kazne, a da se austrijskim podanicima za pričinjeni im gubitak i štetu dade odgovarajuća zadovoljština. Na kraju ovoga pisma Inzaghi je izrazio nadu da će ga Turszky, o ovome neugodnom događaju i dalje redovito obavještavati.

Ovakva Inzaghi-eva reakcija uslijedila je zato što je on bio upoznat i sa drugim pismima vladike P. Petrovića (prevedenim na talijanski) kojima je austrijskoj vladi javljao da su Zalažani pre slušani i da su po njihovim izjavama svi nevini. Za bečku vladu nije bila uvjerljiva nevinost vladičinih podanika, pa je Inzaghi ponovo zahtijevao (24. IX 1845) da Turszky urgira kod vladike da se učesnici ovoga sa predumišljajem učinjenog nasilja oštro po zakonu kazne.¹⁴¹

Naime, poslije onoga krvoprolića Malozalažani se nijesu smirili, nego su i dalje upadali i nanosili štete Orahovčanima, te je okružni kapetan morao ponovo prosvjedovati kod vladike na Cetinju. Tako se spor vukao i ništa se nije riješilo ni do kraja 1845. godine. Jedan od glavnih uzroka toj zamršenoj situaciji bio je taj, što su i vladika i austrijske vlasti, svak sa svoje tačke gledišta, smatrali da je krivica na protivnoj strani, a svoje podanike su pravdali kao nevine i žrtve onih drugih.

Orahovčani su uskoro bili ponovno uznemireni, 7. II 1846. godine upalo je 6 osoba, među kojima je bio prepoznat Jeko Vukov Manojlović iz Cuca. Oni su silom razbili vrata u kući Bogdana Vukotića i odnijeli 60 komada sitne stoke, 2 puške i još neke vrste oružja.¹⁴²

¹⁴⁰ HAZ — SND, 1845 — X/3, 1, br. 2014/p. Ivačić namjesništvu, Kotor, 16. VIII 1845. i unutra pisma P. Petrovića upućena njemu 1/13 (ovo pismo je prevedeno na talijanski) i 3/15. VIII 1845.

¹⁴¹ HAZ — SND — 1845 — X/3, br. 2169 † Inzaghi Turszkom, Beč, 31. VIII 1845 — unutra brojna pisma vladike na talijanskom prevodu (Br. 2173, 3027); 974/P Inzaghi Turszkom, Beč, 24. IX 1845.

¹⁴² HAZ — SND — 1845 — X/3, 1, № 3000; № 748 — pismo okružnog kapetana namjesništvu u Zadar, Kotor, 18. IX 1845. i 28. II 1846.

Revolucionarna 1848. godina i promjene koje su se u to doba događale u golemoj austrijskoj carevini, napose u Hrvatskoj i Dalmaciji, nijesu imale jačeg uticaja na unutarnje prilike u Orahovcu. Tada je u Boki Kotorskoj vladao red i mir, kako je okružni kapetan u Kotoru Eduard de Griez de Ronse, izvjestio Namjesništvo u Zadru, a ovo bečku vladu. Pa ipak, Crnogorci su, tu i tamo, upadali, a povod je bio, kako vladika Petar II Petrović Njegoš piše de Griezu, u prvom redu, zato što su zabranjeni pazari u Orahovcu i Risnu, gdje su oni mogli do tada nesmetano prodavati i kupovati robu. Zatim, postupak pandura, i treće, planiranje izgradnje tvrđave na Mircu.

Zbog toga je vladika želio da razgovara sa kotorskim okružnim kapetanom o potrebi uspostavljanja narušenog mira, s tim da se stvari oduzete prilikom upada vrate, ili da se za njih dā nadoknada, ali uz uslov da u bokokotorskom okružju ponovo bude slobodno kretanje i promet, te da se dozvoli slobodan prolaz u Risan, Orahovac i Dobrotu, kao i to da im se prepusti pravo ispaše na brdu kod Dobrote uz odgovarajuće plaćanje. Za Cuce, Čekliće, Kijevo i Zalaze bila je od posebne važnosti dozvola slobodnog prolaza kroz Orahovac i Dobrotu. U vezi s ovim, de Griez je sa vladikom izmijenio pisma i bio je sklon da u krajnjem slučaju dozvoli da se crnogorski karavan prati od Orahovca do Kotora, ili, pak, da se u Orahovcu održavaju manji sajmovi. Zapravo, de Griez, sa svojom malom vojničkom snagom, nije mogao da spriječi upade Crnogoraca i bio je prisiljen da im dā olakšice pri dolasku na pazare Orahovca i Risna, a dozvolio je i ispašu na bokeljskoj strani. Pojednostavljen je i fizički pregled Crnogoraca od strane pograničnih austrijskih vlasti.

Sve ovo dopisivanje između vladike i kotorskog okružnog kapetana, kao i njegovi izvještaji Namjesništvu u Zadru, odvijali su se krajem marta i tokom aprila 1848. godine¹⁴⁵ Konačno je de Griezu uspjelo da postigne sporazum s vladikom i da se tako otkloni pogranični spor. Došlo je čak i do formalne konvencije u Kotoru (11. IV 1848),* po kojoj je određeno da mora vladati red i mir između Crnogoraca i austrijskih podanika. Kao što je napomenuto, Crnogorcima je bio zabranjen prilaz na risanski pazar preko Krivošija i Ledenica, a na kotorski preko Orahovca i Dobrote radi onih upada tokom 1846. i 1847. godine. No okružni

¹⁴⁵ HAZ — SND, sv. 978 — Pos. X/3, 1 (Zadar, 28. IV 1848), sv. 680 — Pos. X/3, 1 (30. III 1848), sv. 881 — Pos. X/3, 1 (12. IV 1848). Za ove podatke i ovom prilikom zahvaljujem dr-u S. Obadu.

* Srpski prijevod ove kotorske konvencije sa Crnom Gorom od 11. aprila 1848. za likvidaciju pograničnih nereda sa talijanskog objelodanili su C. Štanić i Pr. Kovačević, Istoriski zapisi (g. III, knj. V, sv. 1—3, Cetinje, 1950, 131, 132).

kapetan izražava nadu da će im austrijska vlast od sada dozvoliti prilaz preko dana u Risan i u Kotor te im, sam na svoju ruku, dopušta da od 14. IV slobodno tamo dolaze, dok viša vlast ne odredi drugačije.

Pošto je ovako uspostavljen mir između Crnogoraca i općina u austrijskoj Boki, oštećenih skorašnjim upadima, tj. Risna, Perasta, Dobrote i Kotora, prisutni glavari jedne i druge strane su obćicali da će utjecati na narod da se postignuti mir ne poremeti.

Malo zatim, sam crnogorski vladika Petar II Petrović Njegoš, šalje 20. V 1848. godine »Objavlenie« svoje i svih Crnogoraca i drage pozdrave braći od obje crkve Bokeljima i Dubrovčanima. Adresirao ga je: »Poštenome obitestvu perastškome i oraovačkome i morinskome na pročitanie.«

U njemu zahtijeva od Bokelja i Dubrovčana da odbace sve tuđinske pozive i da budu srcem i dušom privrženi svojoj narodnosti, posvema vjerni i poslušni Jelačiću, prvom jednoplemenom banu trojedne kraljevine, koji je pod krunom ćesarskom. Prijeti, da će im Crnogorci postati zakleti neprijatelji, ako postanu nevjerni svome banu i prime se tuđina a svoje dobro odbace. U slučaju pak da ih ko napadne, Crnogorci su svaki čas pripravnici da im priteknu u pomoć i za njihovu slobodu sa njima zajedno svoju krv proliju.

Ovo »Objavlenie« stiglo je adresantima 11. VI 1848. godine, tj. 2 dana prije velikog zbora u Prčanju, koji je već desetak dana pripremao Mato Netović, okružni načelnik u Kotoru. On je još 3. VI uputio dopis svima općinama u Budvi da se zajednički izjasne o pozivu za sjedinjenje sa Hrvatskom, koji im je poslan iz Zagreba, od strane Hervackog naroda«. U svome dopisu Netović ističe kako su kotorskoj općini i svim općinama kotorskog okružja stigli brojni pozivi za sjedinjenje Dalmacije sa Hrvatskom i Slavonijom. Kako ovi pozivi zahtijevaju i odgovor, koji treba da bude u skladu sa pravim interesima Boke, to on u ime svoje općine poziva predstavnike pojedinih općina da se 7. VI sastanu u Kotoru i odluče šta će i kako će odgovoriti. Svi su se jednodušno odazvali. Peraška općina je sa svoje strane pismeno pozvala 5. VI oraovačkog kneza, paroha i ostale glavare da se 6. VI sastanu u Općinskoj vijećnici u Perastu, jer »treba je velika za korist i dobrostanje od Slovinskog Naroda, da se izmijene misli i za uglaviti za naše bolje dobro sadašnje i unaprijeda.«

Zajednički skup je održan 7. VI u Kotoru, i na njemu se raspravljalo u kom smislu treba dati Zagrebu odgovor.

13. VI, u dvorištu franjevačkog Samostana sv. Nikole u Prčanju, zakazan je zbor kome su prisustvovali predstavnici svih bokeljskih općina i mjesta, a zadatak im je bio da uglave: 1) odgovor Hrvatskom saboru u Zagrebu, 2) odgovor crnogorskome mitropolitu i 3) sporazum za međusobnu pomoć i obranu.

Prvo su sakupljeni predstavnici Boke Kotorske uputili adresu »Slavnom Saboru Hrvacko-Slavonskomu u Zagrebu«. Oni su izjavili da Boka Kotorska neće biti protivna da se ispuni hrvatska želja »što se soedinjenja našega tiče«. Ali, oni su istovremeno stavili i svoje uvjete pod kojima bi se ovo moglo provesti: 1) na ujedinjenje ne smije da utječe nikakva tuđa narodnost, kao talijanska, mađarska ili njemačka, ili bilo koja druga; 2) to što su Hrvati sada podložni ugarskoj kruni, ne dopušta da Bokelji žrtvuju nezavisnost svoje narodnosti, priznatu u novom ustavu austrijskog carstva i 3) ujedinjenje jugoslovenskih država treba da se provede na podlozi federacije.

Ovaj odgovor je bio napisan ćirilicom. Među potpisnicima prvi je bio M. Netović, inicijator toga sastanka, a iza njega potpisali su se ostali.

Istoga dana 13. VI »Skupština naroda bokokotorskog« odgovorila je na ono pismo vladike crnogorskog od 20. V, »u koemu nas prinuđavate da se banu od troedne kraljevine združimo«. Zatim su naglasili, kako su pisali »narodnom saboru« u Zagrebu da kad one postanu samostalne i bez tuđeg uticaja pod česarskom nijesu protivni da se sjedine sa svima državama slavenosrpskim, krunom; u nastavku, zahvaljuju mu u ime svega naroda što im obećava pomoć »protiv svakog inostranog napadenija« i nadaju se da će im bratski priskočiti u pomoć javi li se potreba.

Kao treći zadatak bokeljskih prvaka na zboru u Prčnju, bila je bratska pogodba »naroda Boke Kotorske« o međusobnoj pomoći i obrani, koju su svi prisutni također potpisali.

Unatoč zauzetih stavova i mnogih dobrih želja, tada izraženih, do sjedinjenja sa Hrvatskom¹⁴⁴ nije došlo, i tako je prohujala ova revolucionarna godina i nastupila 1849. godina, kada je u jesen stigao u Kotor ban Josip Jelčić, u svojstvu gubernatora Dalmacije i kao predstavnik ideje sjedinjenja ove pokrajine sa Hrvatskom. U Boki je svuda dočekivan srdačno i sa oduševljenjem,¹⁴⁵ ali pitanje sjedinjenja Hrvatske i Dalmacije sa Bokom ostalo je i dalje neriješeno.

1850. godina, i sa njom Bachov apsolutizam, su naročito »usrećile« slovenske narode u austrijskoj carevini. Taj sistem je imao izrazito protuslovensko, odnosno isključivo njemačko obilježje, i ugušio je svaku slobodu.¹⁴⁶

¹⁴⁴ P. Butorac, Boka Kotorska prema narodnom pokretu u revolucionarnoj godini 1848, Rad JAZU 260, Zagreb, 1938, 132, 133, 155—157, 129, 130 i bilj. 13, 153, 135, 125, 135—145, 167, 147.

¹⁴⁵ R. Horvat, Hrvatski preporod u Dalmaciji, Zagreb, 1935, 6; P. Butorac, Boka Kotorska prema narodnom pokretu u revolucionarnoj godini 1848, Rad JAZU 260, 148.

¹⁴⁶ Enciklopedija Jugoslavije I, Zagreb 1955, 268; P. Butorac, o. c., Rad JAZU 260, 148.

U eri apsolutizma i centralizma koji se osjećao i u Boki Kotorskoj, u samome Orahovcu su se zbilja dva događaja sasvim različita po svojoj sadržini. Prvi se odvijao ovako: Pero Savov Perović, Orahovčanin, pozajmio je od Petra Joka Stjepova Petrovića sa Njeguša 22 talira. Kako za nekoliko godina Perović nije vraćao dug, Petar Petrović ga nije htio više čekati, pa je došao u Orahovac, sazvaio starješine toga sela, i sa njima došao pred kuću svoga dužnika da na licu mjesta naplati dugovanje. No Jane, udovica pokojnog Sava Perovića a majka Perova, ne imajući gotova novca, pristade da dug vrati u bravima i to tako da je za 9 komada sitne stoke računato 6 talira. Uz stoku je dala i zemlju u Milje Selu. Tako je Petroviću namireno 22 talira.

Ova nagodba oformljena je u obliku pismenog ugovora, sastavljenog u Orahovcu 2. V 1849. godine. Na njega je Jane stavila svojeručno znak krsta, a svjedočili su tamošnji jerej Spiridon Lazarević i Ivo Perović, dok se Petar Petrović izjasnio da je zadovoljan ugovorom.

Međutim, Petrović je bio svjestan da neće imati koristi od te zemlje pa su u ime njegovo bili zamoljeni rođaci Perovi, Ilija Stijepov i Vaso Ivanov Perovići, i oni su pristali, da ne pušte ovu zemlju da je drugi kupi, da isplate čitavi dug u gotovom a da njima ostanu bravi i zemlja. Tako je pred onim istim svjedocima sklopljen novi ugovor (11. V 1849).¹⁴⁷

Drugi slučaj je bio daleko teže prirode, a odigrao se u Dražin Vrtu, decembra 1850. godine. Kao žrtva umorstva iz koristoljublja pao je pomorski kapetan Vukašinović. Prema glasinama, kao vinovnici ovoga nedjela bili su označeni neki članovi porodice Perović iz Cuca u Crnoj Gori. Nakon izvjesnih provjeravanja okružni kapetan u Kotoru, svojim dopisom Namjesništvu u Zadru, imenovao je za glavnog začetnika ovog zlodjela, već i onako ozloglašenog Nikolu Vasova Perovića iz Cuca, koji je čak bio rođak Vukašinovića, a pri izvršenju ubistva pomagali su mu neki njegovi suseljani.

Godinu dana ranije, Nikola je ubio Sava Krivokapića čiji su rođaci pripremali osvetu. Stoga su iskoristili izjavu Crnogorskog senata da treba pozvati na odgovornost Perovića kao glavnog krivca za zločin u Dražin Vrtu, pa su mu oni presudili. Ubili su ga i sasjekli na komade.

Pričalo se da je ubistvo Perovića iscenirao Senat da bi Crnu Goru oslobodio jedne opasne osobe.¹⁴⁸

Kad je Namjesništvo za Dalmaciju i Boku, avgusta 1851. godine, projektiralo da osnuje 12 novih žandarmerijskih stanica u

¹⁴⁷ D. D. V., Naplata duga u polovici prošlog vijeka, Zapisi, g. XIV, knj. XXV/1, Cetinje, 1941, 58, 59.

¹⁴⁸ HAZ — SND — 1851 — X/2, 1, br. 31/p — Zadar 5, I 1851, № 18 — Okružni kapetan namjesništvu, Kotor, 11. I 1851; № 1571 — Zadar, 20. VIII 1851; Okružni kapetan namjesništvu, Kotor, 15. VIII 1851; № 1607 — Okružni kapetan namjesništvu, Kotor, 21. VIII 1851.

kotorskom okružju, za Ljutu je bilo određeno 7 ljudi. U Pobrcu je također trebala biti postaja. Ali, već u septembru, iste godine, radi preduzetih mjera štednje, odustalo se od formiranja postaje u Pobrcu a na Ljutoj se povećao broj žandarma od 7 na 9.¹⁴⁹

Iz »Bolletino Provinciale« za 1854. godinu saznajemo da Orahovac, koji je još uvijek pod peraškom općinom, ima 1017 stanovnika i da obuhvata 5201 jutara zemlje i da pripada istoimenoj pravoslavnoj parohiji.¹⁵⁰ Za sljedećih nekoliko godina o Orahovcu, prilikama u njemu i u vezi sa njime malo se zna.

Tek poslije sloma Bachovog apsolutizma 1859. godine, kad je u cijeloj monarhiji nastupilo razdoblje koje je odisalo duhom parlamentarizma, i Boku je zahvatilo preporodno gibanje. To je našlo odraza i na sastanku održanom u Kotoru 21. I 1861. godine na kome su po pozivu sudjelovali predstavnici bokeljskih općina, a među njima i orahovački knez Bogdan Perović, koji se prvi put te godine spominje ne samo u službenim spisima nego i u novinama »Pozor«.¹⁵¹ Bogdan Perović je bio starješina Orahovca i 1863. godine, a tada ga sa te časti skidaju austrijske vlasti. Zbog toga su se sastali svi općinari Orahovca, u čije ime su Savo Lalošević, Leso Četković i Vaso Abramović sastavili opširnu predstavku i uputili je na adresu namjesnika baruna Marmule u Zadru. Oni su obrazložili svoj zahtjev i zamolili da na tome položaju i dalje ostane Bogdan Perović, a iz Herceg-Novog upućen je 15. VII 1863. godine telegram izravno na Marmuleca, koga su ponovo zamolili da do prispjeća one opširno sastavljene molbe i službene obavijesti, telegrafski odloži sklanjanje sa dužnosti Perovića. Istoga dana, o ovom zahtjevu predstavnika Orahovčana, Marmula je izvjestio okružnog kapetana u Kotoru Dojmiu.¹⁵² Koliko su općinari Orahovca uspjeli u svome zahtjevu ostalo je nepoznato.

Dvije godine kasnije (1865), Orahovčani su izabrali delegaciju koja je 10. IX došla u Kotor i u njihovo ime zahtijevala da se ubrza autonomija njihove općine (u sastavu više od tri službenika). U vezi s tim okružni administrator Ljubiša smjesta je uputio šifrirani telegram Namjesništvu u Zadar. Marmula je tako reagirao što je 11/9. vlastoručno odredio da se telegram stavi »ad acta«.¹⁵³

¹⁴⁹ HAZ — SND — 1851 — II/1; № 1442 — Zadar, 11. VIII 1851; № 1699 — Zadar, 11. IX 1851.

¹⁵⁰ V. Iago, Memorie sulla Dalmazia I, Venezia, 1869, LXV.

¹⁵¹ S. Obad, Narodnopreporodno gibanje u Dubrovniku i Boki Kotorskoj 1860/1. godine, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, razdio historije, arheologije i historije umjetnosti, god. X, sv. 10, Zadar 1972, 160, bilj. 29.

¹⁵² HAZ — SND — 1863 — II/8, 2, br. 1017 — telegram, Herceg-Novi, 15. VII 1863. i Marmula Dojmiu, 15. VII 1863.

¹⁵³ HAZ — SND — 1865 — II/4, 1, br. 968/Pr. — Telegram okr. administratora Ljubiše namjesništvu, Kotor, 10. IX 1865.

Početakom 11 austrijske vladavine Boka Kotorska je imala 260 trgovačkih brodova koji su plovili po svim morima. Uz ove, posjedovala je 100 manjih lađa i više od 300 barki i šjalupa. Pomorstvom se bavila 1/3 stanovništva.¹⁵⁴

Orahovac je u to doba dao čitavi niz vještih kapetana koji su zapovijedali austrijskim brigovima i škunama. Tu je, u prvom redu, Bogdan Vukasović Radov (r. 1792 — u. 1858). Kao vlasnik i suvlasnik manjih jedrenjaka, on je zapravo jedan od pokretača pomorskog razvoja svoga rodnog mjesta.

U svojstvu oficira, a kasnije zapovjednika, plovio je četiri decenije morem i zahvaljujući svojoj ličnoj hrabrosti u borbi protiv pirata u Egejskom moru, dobio je naziv »morski lav«. Kad je jedrenjak »Contessa Porcia« pod njegovim zapovjedništvom stigao blizu rta Capo d'oro, napale su ga dvije naoružane filjuge grčkih pirata. Vukasović ih je odbio i nanio im znatne gubitke u ljudstvu i materijalu (26. X 1826).

U znak priznanja za taj podvig u Trstu mu je 1827. godine na svečan način predata zlatna medalja za hrabrost dobivši zvanje viteza, a pet članova njegove posade su, tom prilikom, pohvaljeni.¹⁵⁵

Prema jednom popisu iz 1832. godine doznaje se da je Filip Vukasović, zapovjednik škunc »Kaliopa«, Stevo Vukasović, zapovjednik »Artemizic«, Andrija Vukasović »Đasone«, Krsto Vukasović »Montemadore«, Bogdan Vukasović »Porcia«, Vuko Vukasović »Taganrok«, a Ilija Perović je bio kapetan ruskog briga »Elena«.¹⁵⁶

Filip Vukasović i Spiridon Vukasović, pomorski kapetani iz Orahovca, bili su pretplaćeni za Petranovićev časopis »Ljubitelj prosvještenija — Srbsko-dalmatinski magazin« za godinu 1837. Pored njih, iz Orahovca su bili još sljedeći pretplatnici: Spiridon Lazarević, administrator, Jovan Avramović, jerej, Jovan Perović, crkv., Nikolaj Vukasović, *Ljubitelj nauka* (S. A.), te učenici Andrej Ballé i Dimitrije Lalošević. Svi su oni bili pretplatnici navedenog časopisa za 1837. godinu, a za sljedeće godine se više ne spominju.¹⁵⁷

Inače, 30-tih godina 19. stoljeća bokokotorsko brodarstvo na jedra pokazuje znatan uspon, a s njim započinje porast broja jedrenjaka, kojima su bili Orahovčani vlasnici ili zapovjednici. Tako,

¹⁵⁴ P. Butorac, o. c., Rad JAZU 265, 120, 121. i bilj. 340.

¹⁵⁵ I. Zloković, Pomorstvo Orahovca, Godišnjak... XIII, 110.

¹⁵⁶ Nešto o Srbima na moru. Iz »Ljetopisa« Matice Srpske od godine 1832, Boka, god. 1, br. 27, Kotor 10 (23) VII 1908, str. 2; I. Zloković, Pomorstvo Orahovca, Godišnjak... XIII, 101.

¹⁵⁷ Ljubitelj Prosvještenija — Srbsko-dalmatinski magazin za godinu 1837 — Zadar. Za ovaj podatak zahvaljujem dr S. Obadu, docentu Fil. fak. u Zadru.

registriranim brodom S. Zorzi (1830) zapovijeda njegov vlasnik Marko Vukasović pok. Đorda. 1849. godine on izvozi drvo za Trst, a 1851. brod mu je imao havariju. Godine 1832. brodom »Vladislav« zapovijedali su njegovi vlasnici Krsto pok. Gaša i Luka Vukasović, a 1849. Krsta zamjenjuje, i u vlasništvu i u zapovjedništvu, Ilija Stevov Perović. Krsto postaje zapovjednik broda »Unione Bocchese«, čiji je vlasnik Anto Đurović iz Prčanja. Spomenuti brod »Caliope« 1833. godine je u vlasništvu i pod zapovjedništvom Filipa Vukasovića. On tek 1843. godine polaže ispit za kapetana duge plovidbe i prvo je zapovjednik tzv. golete »Pacchetto di Ragusa«, a zatim ruskog brigantina »Kit«, koji je 1848. godine iz Carigrada doveo u Boku 32 putnika.¹⁵⁸

Vukasanović 1849. godine zapovijeda brigantinom »Tre fratelli« i njime je, u novembru te godine, stigao iz Carigrada u Meljine, samo sa 5 putnika, jer je većinu (110 Crnogoraca i 26 Paštrovića) iskrcao na turski teritorij, po svoj prilici u Spič.¹⁵⁹

Još 1836. godine navodi se pjelig »Guerriero« Andrije Raičevića pok. Živka. Kupio ga je u Trstu i dao mu drugo ime »Valorosa Bocchese« te je njime zapovijedao sve do 1843. godine.

Zna se da bracerom »Vespa« 1836. godine zapovijeda njen vlasnik Ilija Perović, a 1840. pjelogom »Metternich« Krsto Savov Gopčević, koji ga je kupio u Trstu, nazvao ga novim imenom »Vigilante«, i s njime prevozio žito od Albanije do Boke.

Bracerom »Tortara« 1840. godine zapovijeda Vaso Perović, a vlasnik je Andrija Perović. U njegovom vlasništvu je i bracara »Vera Sollecita Curzolana« koju je izgubio u brodolomu. Jedan brod Andrije Perovića sagrađen je u Korčuli kod brodograditelja Ivana Foretića. Četiri godine kasnije saznajemo da Andrija s pjelogom »San Vicenzo« uvozi u Korčulu velike količine živežnih namirnica.

1850. godine Andrija Perović je vlasnik i zapovjednik novo-sagrađenog pjeloga »Slovjanin«. Tada je dobio dozvolu da može preduzimati putovanja velike obalne plovidbe, uz uslov da na brodu ima »škrivana« (pisara), pošto je sam bio nepismen.

Pjelig »Vladimir«, nekad zvani »Tamburo«, posjeduje i njim zapovijeda Petar Vukasović. Na jednom putovanju za Trst Petra zamjenjuje Mitar Perović pok. Jova. Obojica su 1846. godine položili ispit za kapetana velike obalne plovidbe, što je utoliko interesantnije jer je Mitar bio nepismen, ali mu je ispitna komisija uzela u obzir to što je 30 godina plovio morem, većinom kao patrun, te je kroz cijelo vrijeme bio neporočan. Ovaj brod se održao sve do 1853. godine, kada je stradao u brodolomu.

¹⁵⁸ I. Zloković, Pomorstvo Orahovca, Godišnjak XIII..., 102.

¹⁵⁹ T. Radulović, Podaci iz Arhiva Pomorskog muzeja u Kotoru, Godišnjak..., VI, 167.

Interesantno je da se 1844. godine kao vlasnik toga broda navodi Anastazija rođ. Bukulica, supruga zapovjednika Andrije pok. Jova Perovića. Taj brod je 1845. godine prodat u Trstu.

Todor Perović je 1849. godine vlasnik pjeloga »Michiel Angelo«, a Todor Vukasović i Vaso Pajević posjeduju 1850. godine pjelog »Imperio austriaco«. Te godine vlasnici brigantina »Tre fratelli« su Milisav i Ljubica Vukasović, a kako smo rekli zapovjednik je bio Filip Vukasović.

Od 1853. do 1855. godine vlasnik i zapovjednik pjeloga »Slovanin« je Krsto Gopčević, a od 1857. godine pjelog je u posjedu Filipa Perovića, koji ga je, zatim, prodao u Berdjansk u Rusiji.¹⁶⁰

Novosagrađeni brigantin »Armonia« je u vlasništvu i pod zapovjedništvom Špira Vukasovića, koji tokom 1858/9. zapovijeda čak novom »Erherzog Ferdinand Max«, čiji je vlasnik tada bio Krsto Oluić iz Trsta.

»Armonia« prelazi 1852. godine u vlasništvo Marka¹⁶¹ pok. Dordža i Bogdana pok. Rada Vukasovića i brod plovi sve do 1858. godine.

1851. godine u Grčkoj je sagrađen brigantin »Zvodoro Pigi« koji je plovio sa srpskom zastavom (»cum bandiera serviana«); 1855. godine mijenja ime u »Lord Cohrane«; isti brod godine 1857. prelazi u vlasništvo kapetana Filipa Vukasovića Vukova i 1865. godine strada blizu Aleksandrije.

Bogdan pok. Todora Vukasovića kupio je 1853. godine, također u Grčkoj, brik i nazvao ga »Mali Bogdan«. Iste godine Bogdan zapovijeda brigantinom »Teresa Principesa Par«.

Skunera »Hedwig« se 1855. godine nalazi u vlasništvu i pod zapovjedništvom Todora Perovića, a pjelig »Milovan« je u rukama Petra Vukasovića 1856. godine.

Ilija Perović¹⁶² 1858. godine ima braceru »Armida«.

Krsto Gopčević Savov imao je svoj trabakul »Giorgio« od 1857. godine i prodao ga je 1866. u Braili.

1858. godine Todor Perović posjeduje pjelug »Oreste«, a njime zapovijeda Filip Perović.

¹⁶⁰ I. Zloković, o. c., Godišnjak . . ., XIII, 102—105.

¹⁶¹ Marko Vukasović iz Orahovca (Dražin vrta) bio je vlasnik i kapetan trabakula »Amabile«, koji je sagrađen 1852. g. također u Korčuli i 1855. taj brod je prešao u malu obalnu plovidbu (Jovan J. Martinović, Propadanje bokeljskih jedrenjaka velike i male obalne plovidbe od 1852. do 1902. godine, Godišnjak . . ., XVI, Kotor, 1968, 131).

¹⁶² Ilija Perović iz Orahovca bio je vlasnik i kapetan pjelega »Vladislav«, sagrađenog 1840. na Krku. 1858. godine taj brod je demolitiran (Jovan J. Martinović, o. c., 135).

1878/9. godine Jovo Vukasović Lučin kupio je u Trstu brigantin »Nuovo Arturo«.¹⁶³

Jedan od najistaknutijih Orahovčana, koji se bavio pomorstvom u to doba, bio je Spiridon Gopčević, sin poznatog pomorskog kapetana i brodovlasnika Krsta. On je bio član bratstva Gopčevića u Orahovcu i Podima. Naime, ovi Gopčevići su se doselili iz Crne Gore, prvo u Orahovac, a odatle su 1710. godine prešli u Pode, što potvrđuje i tradicija, sačuvana do danas među članovima ovoga istoga bratstva.¹⁶⁴ Početkom 19. st. Gopčevići su uveliko poslovali sa Trstom, tako se Krsto Gopčević sa svojim sinom Spiridonom (r. 1807) preselio iz Smirne i nastanio u Trst 1830. godine.

Spiridon se brzo i odlično snašao u Trstu. Poslije 1840. godine važio je kao jedan od najvećih i najjačih brodovlasnika u austrijskoj carevini. On je bio taj koji je probudio iz mrtvila riječko brodogradilište i ubrzano počeo da gradi nove jedrenjake. Prodavao je brodove u Argentini, a 1848.¹⁶⁵ godine sa mađarskom revolucionarnom vladom sklapa ugovor o prodaji brodova, što mu je donijelo velikih neprilika kod austrijskih vlasti.

Pored toga, 1849. godine iz Londona šalje municiju za Crnu Goru. To isto čini i u aprilu 1851. godine.

Gopčević također pregovara sa vladom Kneževine Srbije o prodaji dvaju brodova (1850), ali pregovori se nijesu realizovali.

Međutim, njegova aktivnost se u tome ne iscrpljuje. On je austrijskoj vladi predložio projekt nove luke u Trstu, ali krimski rat (1853—6) presjekao je njegove planove i zbog ratne blokade njegovo poduzeće pada pod stečaj. Uslijedili su daljnji udarci i 1858. godine doživio je nervni slom, te je nakon tri godine pomračena uma umro u jednoj bolnici u Beču (1861).¹⁶⁶

¹⁶³ I. Zloković, o. c., Godišnjak ..., XIII, 104—105.

¹⁶⁴ S. Nakićenović piše kako Gopčevići drže da su vrlo stara srpska porodica, a na osnovu dva rukopisa iz 14. st. dokazuju da su neposredni potomci »srpskog kralja Dese (!), koji je umro 1162, dakle i prvih srpskih župana. »Te rukopise nijesam gledao«, dodaje Nakićenović, i dalje kaže da se »prvi, koji je iz Orahovca došao u Pode zvao Mitar Gopčev«. Ovaj zaključak je bazirao na podacima iz »Catastico di Podi (1726)«, koji se tada nalazio u Arhivu hercegovačke općine. Isti pisac tvrdi da su se Gopčevići »iselili u Trst, odnosno Rusiju«. Po predanju pak stanovali su Gopčevići u Gošićima, jugozapadno od Crkve sv. Luke i kako Nakićenović kaže i u njegovo vrijeme »ta zemlja blizu ove crkve nazivala se Gopčevinom«. Ipak, u nastavku ovaj pisac pobija tvrdnje Gopčevića da su se neki iselili u Pode, »što nije istina, jer su oni u Pode pobjegli iz Orahovca zbog krvi« (o. c., 494, 371).

¹⁶⁵ Gopčević te godine nudi svoje brodovlje i austrijskoj vladi da se njima posluži »pri napadu na talijansku opsadnu mornaricu« kako navodi Nakićenović (o. c., 494). Međutim, naziv »Talijanski« nije tačan jer u to doba nema ni jedne mornarice koja bi se tako nazivala!

¹⁶⁶ Po S. Nakićenoviću, umro je 26. IV 1861. g. (o. c., 494).

Sin Spiridona Gopčevića, koji je imao isto ime¹⁶⁷ kao otac, bio je u uskoj vezi sa crnogorskim knezom Danilom, srpskim knezom Mihajlom Obrenovićem i ministrom Ilijom Garašaninom, a protivnik apsolutističke vlade cara Nikolaja I. Poznat je bio kao mecena i dobrotvor prema narodu Boke¹⁶⁸ i nekim prosvjetnim institucijama.¹⁶⁹

Osim vlasnika — kapetana — pojedini Orahovčani-pomorci bili su samo suvlasnici nekih brodova. Tako je kapetan Nikola Vukasović Božov od 1847. godine suvlasnik brigantina »Faleone«; Mihajlo Vukasović Andrijin je 1848. godine suvlasnik pjeloga »Pomoć Božja«, a ujedno je i zapovjednik. On je 1853. godine položio ispit za kapetana velike obalne plovidbe i 1855. godine zapovijeda brikom »Dobri Car«, čiji vlasnik je bio Spiridon Gopčević.

Od 1852. do 1858. godine suvlasnik škunera »Alessandro« je Todor Perović, dok je zapovjednik na tome brodu Filip Perović. U tome razdoblju pominju se kao suvlasnici barka »Zora« Vukasovići: Aleksandar Durđev, Aleksandar Markov, Bogdan Radov; njegovi nasljednici: Ana Radenković i Vardaka, brodovlasnik u Trstu. Prije nego što je prodat 1871. godine, na ovome brodu su bili zapovjednici: Vukasović Božov, Krsto Perović Stevov i Milo Vukasović Andrijin. Od svih tih Vukasovića najviše brodova je promijenio kao zapovjednik Aleksandar pok. Đorđa, koji do 1887. godine zapovijeda barkovima: »Marco Primogenito«, »Olivo«, »Sospir« i »Heribea«. Bogdan Vukasović pok. Todora suvlasnik je brigantina »Ban Jelačić«, a braća Jovo i Aleksandar Marka Vukasovića su 1854—1857. suvlasnici brigantina »Argo«; 1858. godine pjelog »Giulietto« je u suvlasništvu i pod zapovjedništvom Jova Perovića pok. Mitra. Todor Perović je godine 1860. suvlasnik i zapovjednik pjeliga »Ungaro«, a 1862. godine škunera »Epidauro«. Vlado Vukasović¹⁷⁰ pok. Filipa je 1864. godine suvlasnik barka »Ljubomirka«, a u razdoblju od 1852. do 1882. godine zapovijeda slijedećim brodo-

¹⁶⁷ Spiridon Gopčević, sin Spiridona, rodio se 1855. u Trstu, a školovao u Beču. Ubrzo se istakao kao naučni radnik i publicista. Bavio se i problemom reorganizacije pomorske trgovine austrijske monarhije i predlagao je osnivanje jednog parabrodarskog društva. Godine 1907. propao je na izborima kao poslanički kandidat za Boku Kotorsku. Umro je u Beču 1936. godine, uvjeren da je njegova porodica u 17. st. dobila od Venecije naziv »conte« (I. Zloković, Spiridon Gopčević, Godišnjak ..., XV, 164. i bilj. 1—4, 148, bilj. 6). Iako je S. Gopčević veoma markantna ličnost s kraja 19. i početka 20. st., on je bio daleko od rodnog mjesta svojih predaka i imao je malo doticaja s Bokom, pogotovo s Podimom i Orahovcem, te je dovoljno što ga na ovaj način navodimo!

¹⁶⁸ Tako je Bokeljima slao žito za vrijeme gladi »i sklonio ih na izravnanje, prilikom njihove razmirice i bune s austrijskom vladom« i davao je »za škole u Hercegovini obilate priloge« (S. Nakićenović, o. c., 494).

¹⁶⁹ I. Zloković, Spiridon Gopčević, Godišnjak XV, 147—164.

¹⁷⁰ Za njega se kaže da je posjedovao bogatu biblioteku, te pratio i pomagao publikacije na našem jeziku (I. Zloković, Pomorstvo Orahovca, Godišnjak XIII, 116).

vima: »Due sorelle«, »Marco Primogenito«; brikovima »Pierino« i »Giovanni Boscovich«; brigantinima: »Milica«, »Urania« i »Slavonia«; od 1869. do 1874. godine on je i suvlasnik barka »Aneta«. Bark »Izgleđ« bio je u suvlasništvu i pod zapovjedništvom Nikole Ratkovića (iz Risna) koji je 1884. godine umro u Orahovcu.¹⁷¹ Očigledno, obitelj Vukasović¹⁷² je pomorski najaktivnija.

Ljubomir Sijerković (u. 1934) bio je suvlasnik barka »Jovan« (ex Rebus). Taj brod je sagrađen u Malom Lošinju 1878. godine, a Sijerković ga je kupio 1899. godine.¹⁷³

Bilo je među Orahovčanima kapetana koji su plovili na argentinским i drugim stranim brodovima. Spomenućemo Špira Mihajlova i Vlada Četkovića, zatim Iliju Ivova i Ljubu Gopčevića, pa Simu Savova. Stevo Lazarev Gopčević spada u zadnju generaciju kapetana koji su prve godine svoje prakse plovili na jedrenjacima, a onda na parobrodima. Slično je proveo svoj radni vijek i Špiro Lazarev Gopčević, kao i Vaso Kostov Gopčević (u. 1892).

Perovići: Đorđe, Jovo Andrijin, Jovo Đurov, Luka i Petar; zatim, Raičevići: Anto i Krsto obavljaju također kapetansku dužnost na stranim brodovima, a Božo Ratković plovi čak na ruskim brodovima (u. 1880. g.).

U broju kapetana i dalje prednjače Vukasovići: Bogdan Petrov (u. 1869), koji je plovio na jedrenjacima i Aleksandar (u. 1910); zatim, Božan Lukin, Božidar Trifunov, Đuro Mijov, Ivo Lukin, Krsto Mihailov, Lazar Bogdanov, Marko i Milo Filipov, Miloš Ivov, Marko i Mato Lučin, Niko Jovov, Niko Petrov, Savo Đurov, Špiro Antov i Vlado Stjepov, koji je također zapovijedao ruskim brodovima.

U periodu od 1830. do 1879. godine Orahovčani su posjedovali 28 jedrenjaka velike obalne plovidbe, a na 19 jedrenjaka orahovački pomorci su bili suvlasnici. To je gotovo zapanjujući broj brodova za ovako malo mjesto koje je do toga impozantnoga nivoa stiglo zaslugom svojih sposobnih, marljivih, upornih i štedljivih ljudi.

Još više imponira toliki broj pomorskih kapetana, rodом Orahovčana — preko 60 duge i više od 11 njih velike obalne plovidbe. Zasluga, svakako, pripada privatnim pomorskim školama u Prčanju i Kotoru, u kome je 1849. godine osnovana i Državna pomorska škola.

¹⁷¹ I. Zloković, Pomorstvo Orahovca, Godišnjak XIII, 105—107.

¹⁷² Tako je sam Dražin Vrt, ta matica orahovačkih pomoraca, prema zapisu kapetana Steva Gopčevića, imao 1848. godine 13 kapetana duge plovidbe, čiji se broj kako izgleda povećao na 18 (I. Zloković, o. c., Godišnjak XIII, 116, bilj. 100).

¹⁷³ Jovan J. Martinović, Propadanje bokeljskih jedrenjaka duge plovidbe od 1852. do 1902. godine (II dio), Godišnjak . . . , XV, Kotor, 1967, 140.

Jasno, Orahovac je dao i veliki broj mornara koji su plovili na domaćim i stranim brodovima. Zna se da je npr. u periodu 1852 — 1858. godine umro u Carigradu mornar Mato Vukasović, star 28 godina, Marko Lazarević, star 45 godina, umro je u Teodosiji na Krimu, a Petar Perović sa 29 godina umro je u Sulini.¹⁷⁴

9.

Historijat I krivošijskog ustanka (1869/1870),¹⁷⁵ danas pravilnije prozvanog bokokotorskoga, dobro je poznat. Također su poznati i uzroci kao i povod tome ustanku — vojna obaveza koju su austrijske vojne vlasti namjeravale da otpočnu dana 6. X 1869. godine, u duhu vojnog zakona od 6. XII 1866. godine.

Kad je službeno objavljeno i označen datum početka novačenja stanovnika u Boki Kotorskoj, narod je uz podršku starješina svojih općina i svećenika palio spiskove rođenih i krštenih i protjerao članove komisije za novačenje.

Ubrzo se pokazalo da je oružani ustanak u Krivošijama već duže vremena bio pripreman. Na dogovoreni znak okupio se sav narod¹⁷⁶ sposoban za oružje i sa svojim već prije izabranim vođama zaposjeo sve strateški važne tačke ustaničkog područja sa četama koje su svaka pojedinačno brojale po 60 ljudi.

¹⁷⁴ I. Zloković, o. c., Godišnjak ..., XIII, 107—110.

¹⁷⁵ O tome ustanku pisao je A. Dabinović (Pozadina bokeljskog ustanka god. 1869, Rad IAZU 237, Zagreb, 1929, 71—128) na osnovu Arhiva ratnog ministarstva i Državnog arhiva (Staatsarchiv) u Beču i Arhiva kotorske općine, te bečkih i srpskih novina i ponešto literature. Cilj mu je da ukaže na pozadinu ovoga ustanka koji je bio u fokusu evropske diplomacije. Lazar Bl. Radojičić, pod naslovom «Krivošije i Krivošijani, njihova buna, borba i rat za oslobođenje 1869. g. u borbi protiv austro-mađarskog carstva» (Nikšić, 1934, str. 78), prikazao je samo ustanak u Krivošijama 1869/70, ali vrlo naivno i bez citiranja bilježaka, a na osnovu narodnog pričanja.

Bolji je rad Đure Subotića «Bokeljski ustanci (1869. i 1882)», Nova Evropa, XXVII/5, Zagreb, 26. IV 1934, 105—115, iako ni on ne navodi bilješke.

Od ovih radova izdvaja se radnja Koste Milutinovića (Bokeljski ustanak i Vagnerova afera, Istorijski zapisi XIV, Cetinje 1958). U Enciklopediji Jugoslavije (5, Zagreb, 1962, 414) o tome ustanku je sasvim općenito pisao potpukovnik Dragoljub Joksimović i naveo izvjesnu literaturu. Sličnom literaturom služio se i pukovnik Vojmir Kljaković, držeći se naročito Dabinovića i Česchke a ponešto Subotića i Kondratova u «Vojna Enciklopedija» (5, Beograd, 1962, 39, 40). Iste ove godine objavio je svoj rad i F. Hauptmann: General Rodić i politika austrijske vlade u krivošijskom ustanku 1869—1870, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine XIII, Sarajevo, 1962), a zatim je izišao i Zbornik radova o tome ustanku pod naslovom «Ustanak u Boki kotorskoj 1869», Kotor — Budva, 1970.

¹⁷⁶ Evo šta o tome, uz ostalo, piše A. S. Jonin, ruski konzul u Dubrovniku, direktoru azijskog departmana Ministarstva vanjskih poslova Rusije P. N. Stremuhovu (Dubrovnik 28/IX/10. X 1869. godine): «... Pravoslavci u Boki Kotorskoj na kraju su se prihvatili oružja i vojna dejstva su počela. Ovaj nepametan postupak s njihove strane će, kako izgleda, koštati austrij-

Pošto su ustanici iz Krivošija neposredno ugrožavali tvrđavu Dragalj, tamo su upućene tri kolone austrijske vojske. Jedna od njih se kretala od Orahovca i Dražin Vrta, sa zadatkom da prođe zapadno od Ubalca preko brda na Ledence i da odatle prođe prema Dragalju. Međutim, ona je sporo napredovala, nailazila je na bespuća, stjenovite isprekidane obronke i teške uspone. Krajem oktobra još jedna kolona je krenula od Orahovca prema Ledencima, gdje su se oba odreda spojila tek 17. XI.¹⁷⁷

Zna se daljnji tok i razvoj vojnih operacija, kao i to da je ovaj ustanak bio dokončan tako što su austrijski namjesnik za Dalmaciju barun Rodić sklopio sa vođama ustanka ugovor u Knezlacu¹⁷⁸ (11. I 1870). Tada su vođe ustanka pomilovane i objavljena je opšta amnestija.¹⁷⁹

Pretpostavljamo da Orahovčani nijesu mogli biti izravno angažirani u ovome ustanku iz razloga što se u njihovom mjestu stacionirala austrijska vojska. Međutim, razvoj kasnijih događaja u Orahovcu dozvoljava nam zaključak da su ne samo sa simpatijama pratili ustanike, nego ih pomagali i potajno bili povezani sa njihovim vođama.

Poslije dokončanja ustanka, u Boki Kotorskoj su austrijske vlasti nastojale da putem unapređenja školstva, kao i putem stalnog »dobrotvornog uticaja« obuzdaju, kako piše Hugo von Czeschka, divlju i tvrdoglavu ćud ovoga, svakoj novotariji prividno

sku vladu, koja nije htjela da upotrebi nužna sredstva, već je smatrala da će bajonetima uplašiti i umiriti ove gorštace... Stanovnici Boke Kotorske imaju do 6000 naoružanih. Svi naoružani ljudi ovog dijela Dalmacije, uključujući Dobrotu i Prčanj (koji se nalaze na morskoj obali) ustali su. Ovdje govore da ustanicima pomažu Crnogorci i da je veliki broj seljaka iz Hercegovine prišao ustanicima...» (R. Jovanović — dr. M. Luketić, Izvještaji ruskog konzula iz Dubrovnika A. S. Jorinu o bokeljskom ustanku 1869—1870. god. Zbornik radova sa naučnog skupa o ustanku u Boki Kotorskoj 1869, Kotor — Budva, 1970, 306).

¹⁷⁷ Po Dabinoviću, koji za to ne citira izvor, velika ofenziva na Krivošije započela je 16. XI 1869. Operativna vojska bila je podijeljena na 5 kolona. Prva kolona pod pukovnikom Kajfelom krenula je iz Orahovca, a druga pod pukovnikom Fischerom iz Risna, obadvije u Ledence. Kolona Fischera i Kajfela su se sastale tik pod lupoglavskim klancem, koji su namjeravale da prekorače 18. XI u zoru (A. Dabinović, Pozadina bokeljskog ustanka god. 1869, Rad JAZU 237, 83, 84).

¹⁷⁸ U vezi s tim interesantna je izjava Mitra Katurića data u Ijetu 1882. godine pred kafanom Rista Subotića u Risnu. On je javno rekao: »... Krivošijani i svi Bokelji imaju pravo da nečadu domobranstvo; zašto baron Rodić jest nas prevario kad je na Knezlacu mir sklopio s nama, tu je tvrdnu vjeru zadao da naši sinovi jesu zauvijek prosti od svake službe vojničke«. (IAK — Okružni sud — Krivošijski ustanak — 1882c — B 1886 — Poglavarstvo Kotor — Razni spisi — 1878—1884 — Br. 383 — Wachmeister oružničke postaje Postada Kot., Poglavarstvu u Kotor, Risan, 16. IX 1882.)

¹⁷⁹ Hugo von Czeschka, Die Aufstände in Süddalmatien in den Jahren 1869/70 und 1881/82, Beitrag zum Studium der Kriegsgeschichte IX, Wien, 1912, 7—13, 16, 17, 26, 27, 34.

neprijateljski sklonog brdskog naroda i da ojačaju osjećaj zajedničke pripadnosti sa čitavom monarhijom.

Da bi se zbog protekle ratne godine osiromašeno stanovništvo ponovo vratilo u ekonomski dobro stanje, vlada je pružila izvjesna materijalna sredstva i istovremeno u svakoj općini, pa čak, prema pisanju Czeschke, i u najudaljenijim planinskim selima, sagrađene su škole i namješteni učitelji.¹⁸⁰

Tako je u Orahovcu još od 1869. godine postojala tzv. pomoćna škola za dječake i djevojčice. U prvoj, za dječake, bio je privremeni učitelj Jovan Kovačević, kapelan, koga su austrijske vlasti odlikovale zlatnim križom za zasluge sa krunom, a kateheta je bio paroh Spiridon Lazarević. On je ujedno bio upravitelj škole. U školskoj 1869/70. ta škola je brojala 20 učenika. Prvi razred je posjećivalo 8 djevojčica, a privremena učiteljica je bila Anđelka Kovačević.¹⁸¹ Međutim, pomoćna muška škola je ubrzo zatvorena, i nije radila ni u 1874. godini.¹⁸²

Poštanski put, navodi se u dokumentima iz 1872. godine, išao je od Kotora pa preko Dobrote, Ljute, Orahovca i Perasta, a taj put je bio i općinska cesta.¹⁸³

Dok su 1866. godine samo dvojica Orahovčana, po imenu Vasilije Perović i Ilija Dabišinović,¹⁸⁴ bili odbornici peraške općine, 1871. godine Orahovac, kao porczna općina sa još druge 4, i nadalje je pod političkom upravom Perasta i predstavljaju ga 4 odbornika: Vasilije Abramović, Simeon Perović, Jovan i Marko Vukosović.¹⁸⁵ Naime, Orahovac je sa svim svojim zaseocima uvijek smatran kao jedno selo, zvano knežina, koja je bila u sastavu općine Perast do 1872.,¹⁸⁶ a od tada ulazi u sastav općine Kotor.¹⁸⁷

1873. godine u Orahovcu se nalaze stacionirana 4 žandara¹⁸⁸ i taj broj ostaje nepromijenjen i u 1875.¹⁸⁹ i 1876/7. godini. U to vrijeme, i još od ranije, orahovački paroh je bio Andrija Ljubiša.¹⁹⁰

¹⁸⁰ Hugo von Czeschka, o. c., 35.

¹⁸¹ L. Maschek, Manuale del Regno di Dalmazia per l'anno 1871, I, Zara, 1871, 114.

¹⁸² L. Maschek, Manuale del Regno di Dalmazia per l'anno 1875, V, Zara, 1875, 211.

¹⁸³ L. Maschek, Manuale del Regno di Dalmazia per l'anno 1872, II, Zara, 1872, 71.

¹⁸⁴ HAZ — SND — 1866 — XII/1, 1, br. 660/p — Zadar, 8. V 1866.

¹⁸⁵ L. Maschek, Manuale del Regno di Dalmazia per l'anno 1873, III, Zara, 1873, 202, 203.

¹⁸⁶ Prema Nakićenoviću, koga citira I. Zloković (Pomorstvo Orahovca, Godišnjak . . . , XIII, 99), to se dogodilo 1873. g. (S. Nakićenović, o. c., 418).

¹⁸⁷ I. Zloković, o. c., Godišnjak . . . , XIII, 99.

¹⁸⁸ L. Maschek, o. c., per l'anno 1873, III, 309.

¹⁸⁹ L. Maschek, o. c., per l'anno 1875, V, Zara 1875, 268.

¹⁹⁰ L. Maschek, o. c., per biennio 1876 — 1877, VI e VII, Zara, 1876, 375, 338, 200, 86.

Jednu, bar prividno mirnu, atmosferu Orahovca poremetio je 1874. godine nemili incident, čiji je vinovnik bio Simo Jovov Četković, također Orahovčanin. Naime, već od prije nekoliko godina širile su se glasine da je Četković silovao crnogorsku djevojku, Janu Đurovu Matković, iz Zalaza. Stvar je došla pred kotorski sud, ali optuženi nije mogao biti oglašen krivim niti se kazniti, uslijed pomanjkanja zakonskih dokaza. Međutim, porodici te djevojke je povrijeđena čast, pa je strahovito negodovala i izražavala otvoreno neprijateljstvo prema Četkovićima. Jasno je bilo da čekaju priliku za osvetu, zato su dobronamjerne osobe pokušavale da se između obje porodice posreduje. Prema ondašnjim običajima, pomirenje su mogli provesti »dobri ljudi«, izabrani od obje strane, koji su određivali način davanja zadovoljštine. Četkovići su bili pripravnici da se tome povinuju, pa su čak preko kotorskog okružnog kapetana nastojali da se na neki pomirbeni način riješi ovaj spor.

O cijelom ovome slučaju okružni kapetan je obavijestio Namjesništvo u Zadru i naveo da u običajima ovih krajeva još vlada krvna osveta, te da bi se zbog ove svađe mogli poremetiti dobrosusjedski odnosi između Orahovca i Zalaza, a može doći u pitanje i opći mir i spokojstvo na granici. Zato moli Namjesništvo za dozvolu da se prema narodnom običaju izvrši pomirenje između obje porodice i izražava nadu da će takvo odobrenje dobiti. Međutim, Namjesništvo je odgovorilo da se spor može riješiti samo prema državnom zakonu i uredbama.¹⁹¹

10.

Poslije okončanja prvoga bokokotorskoga ustanka (1870), Orahovac je imao nekoliko mirnih godina i na prilike u njemu nijesu imali direktnog uticaja ni ustanak u osmanlijskim pokrajinama — u Bosni i Hercegovini (1875), kao ni okupacija tih zemalja od strane Austrije (1878). U predvečerje drugog bokokotorskoga ustanka, Orahovac je 1881. godine imao 605 stanovnika, sve pravoslavni osim 4 katolika. Živjeli su u raštrkanim kućama Donjega (sa zascocima Brieg, Dražin Vrt, Ljuta, Rastov Dô) i Gornjeg Orahovca (Ježević, Kliavići, Stepen, Ubalac, Velje Selo, Veljinić) i od njih je 599 govorilo srpskim ili hrvatskim jezikom. Ovo mjesto se i tada smatralo da je stara »knežina« ili »contea«, koja je imala tačno omeđene granice i obuhvatala 27,38 km².¹⁹²

¹⁹¹ HAZ — SND — 1874 — XI/2, 1, br. 1122/Pr. — Okružni kapetan namjesništvu, Kotor, 13. VIII 1874, i namjesništvo ovom kapetanu, Zadar, 24. VIII 1874.

¹⁹² A. Maschek, Geographisch-statistische Repertorium der bewohnten Orten im Königreich Dalmatien auf Grund amtlicher Daten bearbeitet, Zara, 1888, 28, 272.

Kada su austrijske vojne vlasti u martu 1881. godine izdale službeni poziv za novačenje u domobranstvo, ove mjere su u cijeloj Boki, pa tako i u Orahovcu, dočekali bez javnog otpora. Čak su se i sami krivošijski knezovi, kada su bili pozvani u Kotor (20. VIII 1881), isprva izjasnili da su pripravnici da sklone narod na dobrovoljno novačenje. Ali ubrzo su, dogovorno, izmijenili svoj stav (oktobra 1881).

Austrijske vlasti nijesu bile time iznenadene, one su pravovremeno poduzele sve pripreme i vojne odrede smjestile na istaknute punktove u Krivošijama. Najprije su izbjegavali da uđu u bilo kakav konflikt¹⁹³ i nastavili novačenje, koje je prema izjavi »Pozor«-ovog dopisnika iz Boke, »u općini Perast obavljeno u najboljem redu.«¹⁹⁴

Po pozivu baruna Rodića, Krivošijani su ponovo išli u Kotor, i oni su mu »jednoglasno odgovorili da domobranstvo ne daju«, tako je kapetan Akim Daković izvijestio Maša Vrbicu, crnogorskog ministra unutarnjih poslova u Cetinju. Također je tom prilikom naveo da su sa Krivošijanima »u svemu u dogovoru Ledeničani, Oraovčani, od prilike i Ubljani. Oni su obično ima nekoliko dana, svaki dan na skupštini i čine između sebe tvrde i zakletve. Izvjesno se vidi da su po sadašnjoj uviđavnosti, pregli najedno, po njihovoj smisli da će im ubrzo puknuti puška, ako bi iko nastupio na njih, pa ne samo vojska, nego makar jedan džandar, na ovo su oni zaključili«, završava ovako svoj izvještaj kapetan Daković.¹⁹⁵

Drugi izvjestilac, komandir Boško Martinović, kojega je crnogorska vlada naročito delegirala u Grahovu, piše Mašu Vrbici 11. XI 1881. godine kako su Orahovčani i Ledeničani uglavili za 12. XI »ustanak« i obećali mu javiti »kakvu su svezu među sobom učinili«.

Iz drugih pisama, koje je Martinović uputio Vrbici, vidi se da su Ubljani, Ledeničani i Orahovčani uspostavili sa Krivošijanima vrlo čvrste veze,¹⁹⁶ što je ministru svakako milo bilo čuti, ali mu je neugodna bila u međuvremenu objavljena vijest u zadarском »Narodnom listu« od 11. X 1881. godine, da se u Krivošijama sastavila hajdučka četa u kojoj ima nekoliko Crnogoraca, i vođa joj je Crnogorac.

U vezi s tim, »Glas Crnogorca«, list za politiku i književnost, koji je izlazio na Cetinju, odmah je reagirao i tu vijest demanti-

¹⁹³ Der Aufstand in der Herzegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882, Wien 1883, 16—18.

¹⁹⁴ Pozor, Zagreb, 25. X 1881, br. 34 — Brzjavni »Pozorovi«: Zadar, 25. listopada.

¹⁹⁵ D. D. Vuksan, Krivošijska i hercegovačka buna 1881/2, Zapisi, g. X, knj. XVII/1, Cetinje 1937, 31 — Akim Daković M. Vrbici, 27. X 1881.

¹⁹⁶ D. D. Vuksan, o. c., Zapisi, g. X, knj. XVII/1, 36 (11. XI 1881), 38 (12. XI 1881); knj. XVII/2 (1937), 104 (12. XI 1881).

rao kao sramnu laž koja se mora pobijati. U slijedećem broju toga lista, i to u uvodnom članku, ponovljen je isti demant i uz to Bokeljima se savjetuje da se »podvrgnu vojničkoj službi uz olakšice podjemćene im, i da izbjegnu posljedice, koje ih mogu snaći sa nepokornosti.«¹⁹⁷

Čim je »Narodni list« primio dopis svoga izvjestitelja iz Boke, od 18. X 1881. godine, odmah je uvrstio taj njegov članak koji glasi ovako: »Budite oprezni o primanju vesti iz Boke, jer ovdje neki naročito svega i svašta turaju u sviet u svoje osobne svrhe. Ako dođe neki stranac, to je agent ruski ili srpski za Krivošije, ako se proturi koji zlatni novac to su rublje, ili dukati srbski; ako komu kozu ili ovcu iko ukrade, to su Krivošijanci. Ovih dana su raztrubili, da će Krivošijanci udariti na Perast. Mnogi iseliše, a i vojska tamo pođe, pa ništa! Nekidan pogori jedna kuća u Risnu, pa i to pripisuju Krivošijanem, dočim se znade da stvar inače stoji. Budite uvjereni da Krivošijanci nisu kadri počinuti nekih opaćina i da će sve mirno biti, ako se zaprieči ulaz Kovačevićevoj četi u Krivošije sa strane Hercegovine.«¹⁹⁸

S obzirom na kontradiktorne vijesti, Zadar, svakako, nije imao jasnu predstavu o »krivošijskom ustanku«, jer evo šta piše »Narodni list« 3. XII 1881. godine: »Ovih dana imali smo prigodu razgovarati sa uglednom osobom koja stiže ravno iz Boke u Zadar, te pitajuć njoj vesti o ustanku krivošijskom posmijehom nam odvrati »da nije novina osobito Bečkih, mi u Boki, nebismo ni znali da ima bunca u Krivošiju!«

Iz Cetinja su opet javljali bečkim novinama »Presse« da su »sve vesti o ustanku u Krivošiju, naperene protiv novačenju za domobranstvo, tendenciozne izmišljotine, kao i one vesti, da Crna Gora podupire razbojničke čete, koje se ondje nalaze.«¹⁹⁹

Međutim, vojne vlasti nijesu bile tako lakovjerne i one su tačno znale kakva je situacija u Boki, naročito u Krivošijama. U dokaz tomu je činjenica što je austrijsko vojno rukovodstvo treću četvrtu stavilo u Oraovac, a četvrtu »s onu bandu Oraovca s namjerom da prepriječi saobraćaj Ercegovačkih ustaša i Krivošijana« ili »prilaz hajduka hercegovačkih u Krivošije«, kako je o tome Vrbica pisao Bošku Martinoviću (1. XII 1881), koji je opet njemu javio 2. XII »da je izašla bila jedna kompanija austrijske vojske na Begova korita i tu noćila, pa se opet vratila u Oraovac kod Miči-Motike«, 10. XII izvještava da je austrijska vojska »do sad zauzela

¹⁹⁷ Glas Crnogorca, Cetinje, 7. XI 1881, god. X, br. 45, 14. XI 1881, br. 46.

¹⁹⁸ Narodni list, Zadar, 23. XI 1881, god. XX.

¹⁹⁹ Narodni list, Zadar, 3. XII 1881.

od Miči-Motike do Sutorine i nikud se naprijed ne pomiče, te da u Oraovcu imaju dvije kompanije soldata».²⁰⁰

Ta ista zbivanja drugačije je vidio načelnik Dobrote, kad se žalio podmaršalu barunu Jovanoviću, koji je stigao u Kotor 8. XII 1881. godine. Kaže kako je Ljuta na osami bez obrane u pogibelji, i da je on isti svojim očima vidio Orahovčane, na broju od 40, sve oružane ostragušama, revolverom i jataganim. »Ali rek bi da vlasti neće to da vjeruju, već da kažu da su Krivošijani mirni i da nikomu od njih nije pogibelji, a da su ova pljačkanja počinile hajdučke čete iz Hercegovine.»²⁰¹

U međuvremenu je još 2. XII 1881. stigla pod Perastom korveta Nautilus i »bacila sidro« da brani od ustanika ovo mjesto,²⁰² kamo su istoga dana stigli Mičo, Jovo i Bogdan Vukasović iz sela Dražin Vrta da traže kuće »da mogu preneti pokućstvo« i sasvim se iseliti iz Dražin Vrta. Oni su se na taj poduhvat dali radi toga što ih je nagovorio bivši knez Orahovca Bogdan Vukov »Gobečević« (Perović, S. A.), kao i zbog toga što su im zaprijetili da će im kuće zapaliti a njezih ubiti»,²⁰³ tako 5. XII, rukovodilac pošte u Ljutu Lechmann izvještava oružničko Pokrajinsko zapovjedništvo u Zadru i u nastavku kaže da od prijetnje krivošijskih ustanika nije pošteđen ni Orahovac, kamo su 2. XII uputili svoja dva čovjeka. Preko njih su poručili žiteljima toga mjesta, da ako do 6. XII ujutro ne dođu do njih u brda, oni će Orahovac opljačkati i popaliti. Zastrašeni tom prijetnjom Orahovčani su prenosili sve vrednije stvari u Zalaz (Crna Gora), Stoliv, Lepetane i Dobrotu. Veći dio Orahovčana, naročito oni siromašnijeg imovnog stanja, žalio je i beskorisno jadikovao, pa ipak mnogi od njih su odlučili da 6. XII napuste Orahovac i pođu u Ledenice da se priključe ustanicima. Zato su od 5. XII sve krčme i radnje u Oraovcu prazne i zatvorene, kao i obustavljen svaki saobraćaj sa Dobrotom.²⁰⁴

Iako je u Ljutu početkom decembra bila upućena jedna četa pješadije, da to mjesto ne bi iznenadio napad od strane orahovačkih ustanika,²⁰⁵ Lachmanu se činilo da je još uvijek premali broj »momaka« i u tome smislu je obavijestio Okružni kapetanat u Ko-

²⁰⁰ Prilog istoriji krivošijskog ustanka, Zapisi, g. VIII, knj. XIII/3, Cetinje, 1935, 186, 188; D. D. Vuksan, Krivošijska ..., Zapisi, g. X, knj. XVII/2, 112.

²⁰¹ Narodni list, Zadar, 17. XII 1881: Viesti o Krivošijanskom odporu: dopisnik Nar. lista piše 12. XII 1881.

²⁰² Der Astand in der Herzegovina, Süd-Bosnien und Süd-Dalmatien 1881—1882, 196.

²⁰³ HAZ — Spisi Namjesništva za Dalmaciju, sv. 592—1881, XI/2, 1, br. 281/1144, g. — Prizmić, Vorstcher 5. odjela žandar. komande, Posten zu Ljuta, N° 5, c, kr. Oružničkom Pokrajinskom zapovjedništvu u Zadar, Perast, 3. XII 1881.

²⁰⁴ HAZ — SND, u sv. 592 — 1881, XI/2, 1, br. 2167 — Lachmann c, kr. G. Landes Gendarmerie Commando in Zara, Ljuta, 5. XII 1881.

²⁰⁵ L'Avvenire, Spalato 5. XII 1881, VII, N° 137.

toru²⁰⁶ i Oružničko zemaljsko zapovjedništvo u Zadru, koje je potom naredilo da brod »Nautilus« napusti Perast i da se ukotvi u zaliv Ljute da osigura to područje i da čuva most koji spaja Ljutu sa Orahovcem.²⁰⁷

Sasvim drugačije je bilo gledište Boška Martinovića i Vrbice u odnosu na držanje Orahovčana. Istina, Vrbica je bio malo zabrinut da će i oni »kao Ubljani« popustiti. Međutim, Martinović ga je uvjerio da je čuo da se oni »vrlo dobro drže« i on misli da neće »popustiti«,²⁰⁸ premda i splitski »L'Avvenire« od 14. XII 1881. godine izvještava »da su neki neposlušnici iz sela Orahovca bili pripravnici da se pokore i njihove porodice da izbjegnu uznemiravanje sa strane Krivošijana, odlučile su da premjeste svoj dom u obalne predjele«.²⁰⁹

U drugoj polovini decembra 1881. godine situacija se potpuno razjasnila. Tada (22. XII) je kotorski dopisnik »Pester Lloyd« telegrafski obavijestio svoju redakciju: »Iz Orahovca je krenuo zadnjih dana seoski knez Bogdan«, (tj. Perović — S. A.), »sa četrdeset svojih ljudi put Krivošija, svi oružani ostragušama, revolveri i handžari«.²¹⁰

Drugi bečki list »Neue Freie Presse« podsmijava se Krivošijanima i kaže, kako je to prenio zadarski »Narodni list« (28. XII 1881), »da mi imamo u Austriji i Krivošijansku republiku« (S. A.), i nimalo ne skriva svoju želju »da se ta republika (S. A.) treba čim prije uništiti mačem i ognjem!« I dok sva evropska štampa sa manjim ili višim simpatijama prati razvoj ovoga ustanka,²¹¹ Boško Martinović piše 28. XII M. Vrbici da se istoga dana »sabiru na skup Krivošijani, Ledeničani i Oraovčani u Ledence«.²¹²

Sve ovo se zbivalo uoči onoga presudnoga datuma kad su ustanici kod Kamenoga presreli žandarmsku kontrolu, napali je i poubijali (29. XII 1881. g.). Ovaj akt je natjerao austrijsku vlast da poduzme najoštrije mjere kako bi ustanak silom ugušila.²¹³ Prema pisanju Vuka Račete iz Budve (13. I) u listu »Narodna odbrana« (24. I 1882), Austrija je tada držala u Boki 20 000 vojnika protiv 7 000 ustanika.²¹⁴ Crna Gora je sa svoje strane obećala neutralnost. U vezi s tim interesantna je izjava jednoga crnogorskog vojvode

²⁰⁶ HAZ — SN, za D-u, sv. 542 — 1881 — XI/2, 1, br. 2167 (5. XII 1882).

²⁰⁷ Der Astand..., 197.

²⁰⁸ D. D. Vuksan, o. c., Zapisi, g. X, knj. XVII/4 (1937), 229.

²⁰⁹ L'Avvenire, Spalato, 14. XII 1881, № 141 (16. XI 1881).

²¹⁰ Pozor, Zagreb, 24. XII 1881, br. 84.

²¹¹ Narodni list, Zadar, 28. XII 1881, »Viesti o krivošijskom odporu«.

²¹² D. D. Vuksan, o. c., Zapisi, g. X, knj. XVII/4, 369.

²¹³ Gl. za to: C. Th. Fockt, Ereignisse und Operationen in Süd-Dalmatien (Crivoscie, Boche di Cattaro) und in den angrenzend occupirten Ländern Herzegovina und Bosnien. A. Hartleben's Chronik der Zeit 2. Heft. Wien 1882, 47—50; Der Aufstand in der Herzegovina, Süd-Bosnien und Süd Dalmatien 1881—1882, 18, 19; Hugo von Czeschka, o. c., 39, 40.

²¹⁴ HAZ — SN, za D-u, sv. 592, br. 1089.

koju je dao 2. I 1882. godine kad je stigao u Kotor. On je rekao da se sa crnogorske strane misli sačuvati neutralnost, ali on lično smatra svojom dužnošću da ustanak pomaže savjetom i djelom.²¹⁵ Također je karakteristična poruka koju je monah Krisantije Kostić iz manastira Podlastve još novembra 1881. godine uputio namjesniku preko stražmestra Banića. Monah je molio da Banić kaže namjesniku Jovanoviću... da mu je neki nepoznati rekao... »mi Crnogorci dobili smo od vlade ruske puške Englezice, od 10 hitaca, i mi se spremamo potajno, što će pak za jedan mah buknuti o Božiću, da udarimo na Boku našu staru djedovinu...«. Na ovo monah je upitao: »Znade li za ovo knjaz?« On je odgovorio da zna.²¹⁶

Stav Rusije prema tadašnjim događajima u Boki očitovao se, između ostalog, i u pisanju »Moskovske Vedomosti«. U broju od 5. I 1882. godine izašao je članak koji je izazvao zagrebački list »Pozor« da ga u prevodu donese »da vidi naše općinstvo kako se obavešćuje javno mnijenje o događajih u Boci«. Tu se, uz ostalo, navodi i ovo: »Boka Kotorska nebješe nikada sastavnim dielom Dalmacije... Ona je spadala na Hercegovinu i vazda bila odana Crnoj Gori... Ima skoro po godine, što je austrijska vojska posjela Boku, ali ni jedan Bokelj nije dosad služio kao vojnik. Sada je austrijska vlada odlučila izvesti po što po to svoju davnu maštu, pa bio i sav narod istrebljen... ogorčenje u narodu raste svaki dan... Jurve su osim Krivošijana²¹⁷ ustali Rišnjani, Grbljani, Paštrovići, Orahovići (sic. S. A.) i Ubljani... Ovde u Kotoru, a tako i u Beču se govori da Rusija podržava ustanak, a nećedu da priznaju, da je on izazvan nepravednim gnjevom same Austrije«...²¹⁸

Situacija u Boki se ozbiljno zaoštravala. 10. I 1882. godine naredeno je da se stanovnicima Kotora oduzme oružje. To je dovelo do nemira, ali nije bilo prolijevanja krvi. Vojska je patrolirala u gradu i po okolici, a u Kotor niko nije smio ući naoružan, pa čak ni sa običnim nožem.²¹⁹

29. I 1882. godine podmaršal Jovanović stigao je u Kotor gdje je bio došao i austrijski konzul na Cetinju Temel. Održana je zajednička sjednica kojoj je prisustvovao i okružni poglavar Budi-

²¹⁵ C. Th. Fockt, o. c., 51.

²¹⁶ HAZ — SN, za D-u, 1881/rs, XI/2, 1, N° 220, res. br. 22/tajno — Banić c. kr. pokrajinskom žandarmerijskom zapovjedništvu u Zadru, Budva 13. XI 1881.

²¹⁷ Boško Martinović piše Vrbici (28. I 1882), kako se javlja »da je donio za Krivošijane pare Vežić iz Srbije, on je u Kotoru...« (D. D. Vuksan, o. c., Zapisi, g. X, knj. XVIII (1937), 106).

²¹⁸ Pozor, Zagreb, 11. I 1882, br. 8.

²¹⁹ C. Th. Fockt, o. c., 52.

savljević,²²⁰ predsjednik suda i državni savjetnik. Na ovoj sjednici je proglašen prijeki sud za općine Risan i Orahovac.²²¹

Međutim, ustanici su od 29. I pa sve do 6. II napadali svakodnevno i na raznim mjestima austrijsku vojsku²²² ili, kako je objavljeno u »Srpskom listu« iz Dubrovnika: »Na bojnom se polju radi polagano a postojano. Nulla dies sine linea. Vojska krstari s jedne strane, ustaši s druge. Sudaranja se često događaju. Prema ustaškoj taktici i položaju zemljišta naša vojska udešava svoje operacije.«²²³

Kakvo je bilo pravo stanje još bolje se može sagledati iz izvještaja koji je B. Martinović uputio M. Vrbici 1. II 1882. godine. U njemu stoji: ... »Pobili su se Oraovčani i soldati, doneseno je u Kotor 18 mrtvih i ranjenih vojnika, među njima jedan mrtav kapetan. Čuje se da ima Oraovčana 7—8 mrtvih i ranjenih«. Pod istim datumom Martinović piše da je »razumio da će Krivošijani sutra rano udariti na šance više Oraovca«, a 2. II ga je izvijestio »da su se Krivošijani razbili i da neće udariti na šance, no su pošli da razvaljuju put u Lupoglav«. Time je donekle potvrdio strahovanje M. Vrbice da će se austrijska vojska »braniti do posljednjega čovjeka, i da će »u toku borbe Austrijancima stići pomoć s Ljute rijeke, a Krivošijani će sutra izginuti«.²²⁴

U to je 5. II zapovjednik bojnog broda »Nautilus«, smještenog u Ljutoj, saznao od tamošnje žandarmerijske komande da ustanici namjeravaju omesti radove na cesti između Orahovca i Dražin Vrta. Stoga je poduzeo svrsishodne mjere da osujeti svaki napad na radnike koji sudjeluju na gradnji toga puta.

Nikakve mjere nijesu zastrašile ustanike, no su 4. i 6. II napali Austrijance između Risna i Perasta²²⁵ i kod Dražin Vrta, a 7. II oko 150 ustanika pojavi se kod Orahovca. Čim su ih radnici sa ceste ugledali, povukli su se u Perast. Međutim, radovi su ubrzo mogli da se nastave, jer je ponovno intervenisao zapovjednik »Nautilusa«. Naime, 7. II su se dvije satnije austrijskih vojnika i 10 oružnika postavile na mostu Ljute i čekale su čas »kad će udariti na četu ustaša iz Gornjeg Orahovca pod vodstvom Bogdana Perovića, koja se za nekom starom kućom sakrila i učvrstila da prekine

²²⁰ Njemu je 3. I 1882, došao Stojan Smechia kao poslanik Ubljana, koji su bili odlučili da neće više sudjelovati u tom ustanku, te je izjavio da su ih Krivošijani napali i odveli im žene i djecu u Dragulj sa ciljem da ih tako prisile na obaveze i da sve svoje oružane ljude stave ustanicima na raspoloženje (C. Th. Fockt, o. c., 51).

²²¹ Glas Crnogorca, Cetinje, 17. II 1882, g. XI, br. 7.

²²² Hugo von Czeschka, o. c., 40.

²²³ Glas Crnogorca, Cetinje, 17. II 1882, br. 7.

²²⁴ D. D. Vuksan, o. c., Zapis, g. X, knj. XVIII, 107.

²²⁵ Čak su Krivošijani kod prvih kuća Perasta uzeli stoku koja je pripadala nekom P. Radumu rodom iz Orahovca, a tada nastanjenom u Perastu (Narodni list, 11. II 1882).

²²⁶ Der Aufstand ..., 198, 199.

prolaz vojnikom i oružnikom«, kako je iz Boke Kotorske 8. II javio svom uredništvu dopisnik »Narodnog lista«.²²⁷

Kako je i zbog čega došlo do ove akcije taj isti dopisnik je upoznao svoju redakciju 9. II 1882. On piše: »Nazad 20 danâ pokvari se put između Dražinvrta i Orahovca, tako da se nije moglo prolaziti. Ovo je dalo povoda vojničkom zapovjedništvu u Risnu da javi slučaj političkoj vlasti u Kotoru, koja neki dan naredi Petru Celoviću iz Risna, poduzetniku sličnih gradnja, da popravi namah što je pokvareno. Kad su Orahovčani doznali da Celović dolazi da popravi put, sakupili se u velikom broju te mu zabranili. Iz početka mislilo se da se protive samo Celoviću da neopravi puta u obće, te se naredi drugom poduzetniku da vrši posao. No jučer«, (8. II 1882, S. A.), »dočim su ovi radili obranjeni od ratnog broda koji se nalazi ispod Orahovca, dođe na jedanput Bogdan Perović sa 50 drugova te pred svojim dućanom stane svoje drugove nagovarati proti Austrije i proti radnji puta. U to dolazeš patrola od 10 žandara iz Ljute put Orahovca, i opazili ju ustaši pod vodstvom Bogdana. Ovaj im otide namah u susret sa drugovima, te se namjeste za jednom kućom tako da nisu mogli biti viđeni ni s ratnoga parabroda ni od žandara, koji su morali tuda proći.

Sretno su se pri svemu ovome nalazile tri osobe, koje su sve ovo vidjele, te da spase život nedužnih žandara stale mahati mahrami. Ovaj znak ugledali oružnici i sjetili se neprilike te udri natrag do S. Eustahija. Nakon malo doba povratise se oružnici sa satnjom vojnika, te se posadiše oko mosta koji dijeli Ljutu od Orahovca. Netom su za ovo doznali neke obitelji donjeg Orahovca, pomoću lađa pobjegli, te se rastrkali po Stolivu i Prčanju. Pri sukobu ustaše bijahu raztjerani, i umakoše. To je »stavno« da glad i nevolja zavladaše celim predjelom Krivošija, te da su ustaše »usilovani« ih stali razbojnički napadati te pljačkati i otimati što nađu i na koga naiđu, ili se predati. Ovome se možemo čim prije nadati«, kaže dopisnik »Narodnog lista« u koji je uvrstio i izvadak iz »Neue Freie Presse«. Taj bečki list od 9. II javlja »da je sada ustala i ista bliža okolica grada Kotora. Po svoj prilici, »Presse« krsti novim ustankom napadaj Bogdana Perovića, o kojem se bavi naš izvorni dopis iz Boke koji danas priopćujemo«, završava »Narodni list«.²²⁸

Usred takve situacije ustanici, naoružani raznovrsnim oružjem gotovo dnevno su napadali na razna mjesta i čak obasuli mećima četu 3. austrijskog bataljona koja se nalazila između Perasta i Risna. Kulminaciju su dostigli kad su konačno 8. II sa oko 200 ljudi zaposjeli Orahovac i na taj način prekinuli saobraćaj duž ovoga obalnoga puta.²²⁹

²²⁷ Narodni list, Zadar, 11. II 1882, god. XXI.

²²⁸ Narodni list, Zadar, 15. II 1882.

²²⁹ Hugo von Czeschka, o. c., 40.

Kako su ustanici ne samo uznemiravali nego i »prodirali u donja bokeška mjesta i tako iluzornim činili vojnički kordon, koji ih je morao od mora odvajati«, austrijske vojne vlasti su odlučile da ih napadnu, »kako bi ih suzbili«.²³⁰

Inače je barun Jovanović još prije dao nalog general-majoru Karlu Rittern von Winterhalderu da se zauzmu visovi kod Ledenića, te je sa time bio upoznat i generalštabni oficir, kapetan Franz Conrad von Hötzendorf²³¹ (kasnije poznati vojskovođa u I svjetskom ratu).

Pomno je izrađen plan za osvajanje ovih visova. Uz ostalo, jedan bataljon vojske je određen da preko Orahovca kreće na Velje Selo. Za osiguranje ove operacije trebalo je da posluži i ratni brod »Nautilus« sa jednom pjenicom (Penichen) pred Ljutom, gdje je ostavljen jedan garnizon kao rezerva u slučaju nečega nepredviđenog.

Da bi protivniku odvratila pažnju od ovih operacija, austrijska komanda je 8 II (popodne) izvela veliku vojnu vježbu u okolini Herceg-Novog prema Podima.²³²

Oko ponoći 9. II austrijska vojska je krenula: jedna kolona iz Kotora za Orahovac, druga iz Perasta i Risna put Ledenića.²³³ Naime, 2. bataljon 14. pješadijske regimente velikog vojvode Hesse-na, pod zapovjedništvom majora Juliusa Ehlersa, krenuo je 9. II oko 3,30 časova ujutro iz Kotora preko Ljute i ušao u Orahovac, a da ga ustanici nijesu odmah napali. No, čim je prošao pored prvih orahovačkih kuća, uslijedio je napad na bataljon, naročito iz crkve koja je ležala sjeverno od mjesta. Tako je počeo okršaj²³⁴ koji »je bio dosta živ«, kako izvještava zadarski »Srpski list«, na osnovi vijesti dobijenih iz Dubrovnika. A »Glas Crnogorca« je pisao: »Vojnicima su mnogo pomogli ratni brodovi, koji su pred Oraovcem i Risnom bili«.²³⁵

Dopisnik »Narodnog lista« iz Boke (11. II 1882) opisao je ovaj sukob ovako: »dne 9. tekućega . . . Bataljoni pukovnije Hessen imali su zadatak » Ljute napasti najprije na ustaše, koji su se bili skupili dan prije iznad Donjeg Orahovca, a zatim zauzeli Gornji Orahovac . . . Napadaj na ustaše u Orahovcu slijedio je na ovaj način. Najprije krene satnija vojnika da razvidi gdje su i koliko ima ustaša sakupljenih. Pošto ova satnija naiđe odma na odpor, da se lašnje savlada, stane najprije »Sansego« slati proti čopora sakupljenog oko crkve Svetog Gjorgja ubojite lumbarde, koje su tako silno djelovale da se je većina ustaša rastrkala, zatim oba

²³⁰ Glas Crnogorca, Cetinje 17. II 1882, br. 7.

²³¹ Der Aufstand . . ., 151, 152.

²³² Der Aufstand . . ., 153, 154.

²³³ Glas Crnogorca, Cetinje 17. II 1882, br. 7.

²³⁴ Der Aufstand . . ., 157.

²³⁵ Glas Crnogorca, Cetinje 17. II 1882, br. 7.

bataljona ohrabrena prije kratkim ali krepkim govorom svoga vođe majora Elers-a, brzim korakom premosti Ljutu i stane uzlaziti preko Donjeg Orahovca. Pucnjava pušaka tada nastade sa svih strana: sve zadimilo, ali naši ipak neprestano naprijed. Iz daleka gledajući ih kako uzlaze, bio bi rekao, da su srne a ne ljudi, tako su se vješto i okretno penjali uz litice i gorske hridine. U 6 sati i po, već su naši bili zaposjeli donji Orahovac i prekoračili crkvu Svetoga Gjorgja. U gornjem Orahovcu neke kukavice pucaše sa prozora na vojnike, nu za malo, jer neke sastaviše sa crnom zemljom, a neke povezaše i odvedoše u Kotor u tamnicu.

No najveći otpor naiđe vojska, približavajuć se k Gornjem Orahovcu. Nu i ovaj bi u kratko svladan, te oko 9 ura naša vojska zaposjedne i Gornji Orahovac. Ovdje se malo zaustavi, a zatim opet naprijed sve do Veljesela, gdje se utabori, ostavivši oko 50 vojnika u Gornjem Orahovcu a 40 u donjem Orahovcu, pošto stanovnici donjeg i gornjeg Orahovca ili poginuše ili u gore pobjegoše.

U cijeloj ovoj operaciji pukovnija Hessen imala je 3 mrtva, jednog kapetana teško ranjena, jednog nadporučnika lahko, i 8 vojnika također lahko ranjenih. Orahovčana poginulo je preko 100«, završava svoj prikaz ovaj dopisnik,²³⁶ koji je 25. II poslao svojoj redakciji i tačan broj stanovnika u oba Orahovca. Tako je Donji Orahovac imao 82 kuće i 360 duša, a Gornji (Stepen, Klavić, Ježević, Ubalac, Velihnić, Velje Selo) 71 kuću i 370 duša.²³⁷

Ako je približno tačan navedeni broj poginulih Orahovčana, onda je to bio ogromni gubitak u ljudstvu koje se hrabro borilo.

Tragedija Orahovca izazvala je reakciju dopisnika »Narodnog lista« iz Herceg-Novog (25. II 1882), koji se potpisuje kao »Pravica«. Tako on kaže da u Orahovcu »ima i prežalostnih slučajeva. Gospoda u Kotoru bila rekla, kad navali vojska, tko prostre biele lenzule na prozore i raztvori vrata u svu širinu, bit će pošteđeni, a kad tamo? Ovo vojska saznala, a iz nekih kuća pucali, ubijali, dakle bio pokolj bez milosti, s reda. Kriv tko nije kazao vojsci ...«, završava ovako taj dopis.²³⁸

Drugi izvještaj također iz Herceg-Novog od 1. III je nešto opširniji i u njemu se prvo iznosi kako je u »zauzeću Orahovca (Stepena) austrijska vojska pretrpila doček Orahovčana i obližnjih Crnogoraca, rođaka i kumova ... Oni dopisnici (strani) oglašiše, da je vojska našla ubijenih, i kod njih proklamacija, koje meću u sumnju Crnogoru i Rusiju. Vjerujte, ono je sve podmetnuto ... Na Orahovcu bilo je pobijenih i krivih i pravih, jer joj se imalo kazati na vrijeme kako će razabrati prave. Jednom pak ne treba zaboraviti nikako: prvi kapetan, komandant bataljona, koji je pao smrtno

²³⁶ Narodni list, Zadar 18. II 1882.

²³⁷ Narodni list, Zadar 1. III 1882.

²³⁸ Narodni list, Zadar 4. III 1882.

nahode se i dva Crnogorca, koja su se slučajno zadesila negdje blizu Orahovca i uhvaćena bila...«²⁴⁶

Pa i u ovako napuštenom Orahovcu su, piše B. Martinović M. Vrbici, »izvršili krađu lupeži iz Cuca, i Oraovčani traže odštetu.«²⁴⁷

Za vrijeme onoga kratkog okršaja u Donjem i Gornjem Orahovcu oštećeno je mnogo kuća, ali ustanici su uspjeli da se izvuku i sjedine sa Krivošijama. Austrijanci su, međutim, zauzeli Ledenicu, tu se utvrdili i stvorili uporišta odakle su namjeravali voditi daljnje operacije. Brod »Nautilus« je i dalje patrolirao, a 11. II je pratio kolonu sa životnim namirnicama od Ljute prema Perastu i predao ju je pod zaštitu korvete »Fasano«, koja je bila stacionirana blizu Dražin Vrta. 12. II »Nautilus« je bio prisiljen da na provokaciju ustanika blizu Orahovca odgovori ispaljivanjem nekoliko hitaca.²⁴⁸

Iako je zauzimanjem Orahovca, Velje Sela, Stepena, Ubalca i Ledenicu, postignut strategijski uspjeh, austrijskoj vojnoj komandi je bilo jasno da nije uspjela razbiti ustanike i njihove pomagače, pa je 13. II objavila oštre mjere protiv svih koji na bilo koji način pomažu ustanak i istovremeno naredila oduzimanje oružja u Kotoru, Risnu i Herceg-Novom.²⁴⁹

14. II 1882. godine proglašen je prijevki sud. Proglas je objavljen na hrvatskom ili srpskom i na talijanskom jeziku. Mi ga u cijelosti donosimo:

»O B J A V A

Budući da je nastala buna u nekim odlomcima občine Risanske i u odlomku Orahovac (S. A.) občine Kotorske, i pošto su bez uspjeha ostala sva druga zakonita sredstva upotrebljena za ukinuti je, izjavljuje se na temelju § 429 Zakona 23. maja 1873. da postoji potreba prijevskog suda (S. A.) uslijed toga uvađa se počamvši od dana proglašenja ove objave prijevki sud za zločin bune u cijelom obsegu občine Risanske i u odlomku Orahovac občine Kotorske (S. A.), nalogom da se svatko ukloniti ima od svakih buntovnih poduzeća, i poticaja na iste i svakoga udioništvovanja u tom, i da se svatko imade pokoriti, naredbama koje budu izdane po C. Kr.

²⁴⁶ Glas Crnogorca, Cetinje 17. II 1882, br. 7.

²⁴⁷ D. D. Vuksan, o. c., Zapisi, g. X, knj. XVIII/3, 167.

²⁴⁸ Der Aufstand . . . 158—160, 202.

²⁴⁹ Hugo von Czeschka, o. c., 42.

ranjen, bi ubijen od jedne djevojke iz revolvra, koja je osvetila padšeg vjerenika . . . »²⁴⁰

Kako je prema službenim autentičnim austrijskim izvorima tekla ova borba vidi se iz izvještaja koji je objelodanilo odjeljenje za ratnu historiju ratnog arhiva u Beču. Taj prikaz se većim dijelom odnosi na operacije ratnih brodova sa mora, te time upotpunjava sve one novinske izvještaje. Kratki i sažet pregled tih događaja glasio bi ovako:

9. II u 7 časova ujutro »Nautilus« je ispalio 24 topovska metka prema ustanicima, koji su se pretežno učvrstili u orahovačkim kućama. No njih je ovaj brod sa svojim zapaljivim granatama uskoro prisilio da su se brzo povukli i smjestili se kod Crkve sv. Đorda.

U međuvremenu je ratni brod »Sansęga«, koji je doplovio iz Morinja i ukotvio se između Dražin Vrta i Orahovca, isprva štitio uspon 2. i 3. kolone na okolne visove, a onda je u jedan mah sa »Nautilus«-om otvorio paljbu na Orahovac, ispalio 6 šrapnela na ustanički položaj, kojeg su ustanici tada morali napustiti.²⁴¹

Izbačeni iz svojih položaja, ustanici su pri povlačenju obasuti novom vatrom sa obadva broda i tako bili onemogućeni da spriječe uspon austrijskoj pješadiji. Od topovske paljbe sa »Nautilus«-a i »Sansęga« probijen je zid oko Crkve sv. Đordija²⁴² koji je štitio ustanike.

Ovu operaciju protiv ustanika izvodila je 14. regimenta i njenim ranjenicima je prvu pomoć ukazao liječnik sa broda »Nautilus«, zatim su ranjenike prebacili na brod i prevezli u Kotor.²⁴³ Kako je poslije toga i pješadijski bataljon 14. regimente napustio Orahovac, pukovnik Scharinger je alarmirao čete u S. Eustahiju i Ljutoj pa su one zaposjele čitav teren oko Orahovca; tu im je palo u ruke, oružje, streljivo, novac, živežne namirnice²⁴⁴ i drugo.²⁴⁵

Prema »Srpskom listu« u Orahovcu je uhvaćeno »deset čeljadi,²⁴⁶ koja su u Kotor odvedena. To su starci i djeca. Među njima

²³⁹ Narodni list, Zadar 8. III 1882.

²⁴⁰ M. B. Zimmermann, Ereignisse und Operationen in Süd-Dalmatien (Crivoscio, Bocha di Cattaro), Wien 1882, 51) piše da je oko 3 sata bio boj dokončan i raspršeni ustanici su se povukli na svoje mjesto okupljanja prema crnogorskoj granici.

²⁴¹ Prema pisanju Zimmermanna tom prilikom je stao gorjeti krov ove crkve (M. B. Zimmermann, o. c., 48).

²⁴² Der Aufstand . . . 157, 201.

²⁴³ Zimmermann navodi da je zaplijenjeno mnogo patrona crnogorske proizvodnje, a našle su se i »Vorräthe von Conserven mit den verschiedensten slavischen Etiketen« (o. c., 51).

²⁴⁴ Der Aufstand . . . 158.

²⁴⁵ Zimmermann piše da je u Orahovcu zarobljeno 8 osoba, te jedno sumnjivo lice, očito emisar, koji je kod sebe imao 3000 dukata (o. c., 51).

vlastima radi ugušenja takvog zločina, jer bi inače svatko tko se po proglašenju ove naredbe krivcem zločina bunce pronade, kažnjen bio po strogosti suda sa smrću (S. A.)

Što se sa ovim donosi na obće znanje.

Kotor, 14 februara 1882

C. Kr. Kotarski poglavar

Budisavljević

Namjesnik

Jovanović²⁵⁰

Iz pera svoga dopisnika (15. II) »Narodni list« je donio vijest da je 14. II proglašen »prieki sud u cijeloj občini Risanskoj i u odlomku občine Kotorske Orahovac«. Sudbeno povjerenstvo za prijeki sud sastavljeno je od gospode savjetnika: Gausa, Pešića, Gradića, tajnika Dorkića i perovođe Novakovića, koji su svi 15. II iz Rijeke stigli u Kotor.²⁵¹

Unatoč ovakvih oštrih mjera, ustanici nijesu mirovali. Tako su 15. II napali kolonu koja je nosila džebanu i tain austrijskoj vojsci u Orahovac. Ali im ipak nije pošlo za rukom ništa oteti. 16. II austrijska vojska je uspjela u Orahovcu pomoću psa da naiđe na jednu špilju u kojoj je i »šla svakovrsnih stvari za jelo i odjeću. Uz ostalo mnogo kokošaka i pršuta. Od nađenog darovali su vojnici nešto »gonjaćom džeb ne«, a nešto što je bilo bolje za sebe ostavili. Kažu, nastavlja dopisnik »Narodnog lista«, »da je i skupocjenih stvari bilo, i da su zapovjedniku svome predali. Ovo potvrđuje vijest, koja se još prije prenosila, da su Orahovčani sve svoje na vrijeme po špiljama sakrili, a da su žene i nejačad od davna u špiljam živjeli...«

Isti dan, tj. 16. II žestokom pucnjavom napadnuta je austrijska vojska »koja se je utaborila na brijegu iznad Veljega sela... te ustaši... stanu uzmicati i povukoše se natrag na crnogorsko zemljište«. Dopisnik, dalje, izvještava da je 21. II »po objedu« i 22. II »ujutro i po objedu, »Nautilus« neprestano pucao ispod Orahovca. Šta je bilo, nezna se još. Netom doznademo javit ćemo Vam.«²⁵²

U članku »Krivošijski odpor« taj isti dopisnik je sastavio jedan kratak pregled događaja od 9. do 19. II ovako: »Danas je deseti dan, da je naša vojska slavodobitno krenula na Orahovac i Ledence, kao što sam vas izviestio. Od tada se ništa važnog nije na ovih stranih dogodilo. Zadatak naše vojske, koja se sakupila u Boku, jest zauzeti i zaposjesti Krivošije, uništiti odpor i uspostaviti pomućeni red i mir. Nu taj zadatak nije tako laka, kao što se mislio,

²⁵⁰ IAK — Okružni sud — Krivošijski ustanak — 1882 c — B 1886 — Poglavarstvo Kotor — Razni spisi — 1878—1884 — Br. 391 pres.

²⁵¹ Narodni list, Zadar 18. II 1882.

²⁵² Narodni list, Zadar 25. II 1882.

navlaš odkad su prvi bataljuni onako sretno i bez velikog gubitka zauzeli Orahovac, Veljeselo, Stepen, Ubalac i Ledenice. Ovome prvome sretnomu uspjehu naše vojske doprinicla je mnogo izvrstna taktika zapovjednika, koji je tako stvar izvrstno priredio, da se ustaši prvo sasvim nepripravni nadoše za napadaj; a drugo bijahu iznebušeni od žive vatre i osobito manevre ratnih brodova... Za sada naša vojska ne može naprijed, jer niti raspolaže velikom silom, niti joj je osigurano zapleće... Nu i ustaši ne spavaju, i oni se kupe, učvršćuju i spremaju na zdvojni odpor... Ovako su učinili i Orahovčani. Oni koji su sposobni za oružje uskočili su u Krivošije, a ostali se povratili u staru djedovinu Čuce i Zalaze. Sretno njim! Ostalo drugi put...» Ovim riječima je završen dopis.²⁵¹

U ovako teškoj i bremenitoj situaciji M. Vrbica je pisao (24. II 1882) B. Martinoviću da odmah poruči ustaničkim vođama: Tripku, Petru Andrinu, Petru Vukadinovu, Četu Kojovu, Pusju Mijatovu (Samardžić: S. A.), Bogdanu Vukovu (Perović: S. A.) i Peru Lazareviću da se sa njime sastanu »oko granice na skrovito mjesto« i da im kaže »da će se sa njima cio svijet sprdati i rugati, ako se puste da ih Austrijanci u crnogorsku granicu učeraju.« Zato, »neka se dogovore i neka izaberu jedno ili dva mjesta koje im se čini najbolje za doček i pokolj s Austrijancima, pa neka se junački pobiju i drže koliko najviše mogu. Kad im prituži da se držati ne mogu, neka bježe preko Zubaca podno Trebinja uz Popovo k Viduši. Zupčani su tamo vješti; oni znaju kudijen im je najljepše. Kad dođu u planine bilečkog kadiluka dobiće drugu naredbu, kako će se vladati. Ako Krivošijani odaberu i na dva mjesta dočekaju«, on misli, »da bi najbolje bilo da se priberu i da jedno mjesto odabere od 4 do 6 stotina momaka od svijeh Oraovčana, Ledeničana, Krivošijana, Ubljana... koji su najbolji i da se tu postave na ono mjesto, s kojeg im je najručnije u Hercegovinu, kad im odoli nevolja, da se i oni biju dok god uzmognu i najposlije da prijedu s robljem u Crnu Goru.« Ovlašćuje ga da im kaže »i to, da će svaki momak koji prijede u Crnu Goru i preda oružje na granici, biti smatran kao žena. Zato momci neka izbjegnju prezrenje koje bi ih snašlo, i kad im nevolja dodija da bježe u Hercegovinu«. Neka im kaže »i to, da na roblje ne misle, roblje će gospodar paziti i davati im tain; niko gladan biti neće i Roblje njihovo držano će biti bratski, ako oni ovo poslušaju i ako se pokažu junački«. Neka im ovo izgovori od riječi do riječi po deset puta i treba mu »dati tačan raport o izvršenju ovoga i čemu se imamo nadati od njih. Sa ovim neka ne odlaže, »jer ako ne udare sutra, udariće preksjutra, a najdalje do nedjelje«.

Dva dana iza toga (26. II) B. Martinović je odgovorio M. Vrbici da je bio na sastanku »s glavarima ustaškim i da su mu obećali

²⁵¹ Narodni list, Zadar 22. II 1882.

da će ako ih pritisne austrijska vojska, prijeći u Hercegovinu«, te da su mu izjavili »da bi svi voljeli izginuti nego biti načcrani u Crnu Goru i ostati bez oružja«. ²⁵⁴

I dok su se krivošijski ustanici okupljali na Veljivrh sa kojeg su mogli vidjeti Ledence, Ubalac, Stepen i Velje Selo, gdje je bila utaborena austrijska vojska, ²⁵⁵ dopisnik »Narodnog lista« izvještava svoju redakciju 27. II: »Ustaši iz planine, koja se diže nad Ljutom, pucaše na kuće Ljute i na lađe što su po zaljevu plovile. Puškaramje trajalo sve do 1 ure po obicdu. Satnija vojnička, što je u Ljuti, izade da razvidi te da se ogleda s neprijateljem. Nu vojnici nemogoše spaziti ni jednoga ustašu, a ni oni s ratnog broda, koji je usidren ispod Ljute, pošto se ustaši nalazahu u brdovitom prociepu, te se kao jarebčići za kamenje i hridine sakrili.

Pred veče ču se vika i glas: *poginuste latini, jer noćas dolazimo da vas spržimo!*« (Ovako je podvučeno: S. A.). »Srećom da se navještaj neobistini. Jučer pak, na 1 ožujka, pojavise se iznova puškaranjem. Nu jim prisjede, jer ovoga puta ratni brod pošalje im dva tri schrapnella, koji ih usilovaše, da se pritaje i povuku odkud dođoše. Pri svemu ovome puškaranju i prietnji, s naše strane nema nikakve ljudske žrtve. Samo ustašam pode za rukom oteti jednoga vola, razkomadati ga i tako na komade sa sobom poneti.« ²⁵⁶

3. III »po obicdu, opet ustaši napadoše putnike sa živinom, koji prolazaše preko Ljute, ali ih »Nautilus« pomoću hitaca spasi i raztjera ustaše«, obavještava iz Boke dopisnik »Narodnog lista«, i dodaje: »Poznati dopisnik srpskih novina, Igor Vezić, koji dođe preksinoć iz Crne Gore u Kotor, bi uhapšen i bačen u tamnicu, dok »Deutsche Zeitung« objavljuje brzojavnu vijest iz Dubrovnika da je također 3. III u tom gradu uhapšen »Špiro Gopčević, ²⁵⁷ dopisnik »Wiener allgemeine Zeitung«, radi sumnje da šuruje sa ustašima.« ²⁵⁸

Interesantno je da još 3. II M. Vrbica piše B. Martinoviću »O Vežićevim makinacijama«, te da je utvrđeno da je »varalica i austrijski špijun«. ²⁵⁹ Samo tri dana kasnije, tj. 6. II 1882. godine Igor Vezić je pisao državnom odvjetniku Pellegrinu u Kotor da je dobio »pismo i od Bogdana Perovića (i u tom pismu su 4 potpisa), »gdje moli za novac, jer je agent (ruski: S. A.) Mirciski njima kazao«, da se na njega »obrate«.

²⁵⁴ D. D. Vuksan, o. c., Zapisi, g. X, knj. XVIII/3, 167, 169.

²⁵⁵ Narodni list, Zadar 18. II 1882.

²⁵⁶ Narodni list, Zadar 4. III 1882.

²⁵⁷ On je u drugoj polovici aprila 1882. pušten iz zatvora u Dubrovniku. (Narodni list, Zadar 29. IV 1882.)

²⁵⁸ Narodni list, Zadar 8. III 1882.

²⁵⁹ D. D. Vuksan, o. c., Zapisi, g. X, knj. XVIII/2 (1937), 108.

U povjerljivoj izjavi napisanoj u tamnici 6. III Vezić se, pored ostalog, hvali kako se predstavljao »kao ruski dopisnik i uspio steći povjerenje Gjure Zeca, a to isto je bilo s Katurićem iz Risna, Perovićem iz Oraovca«.

U drugoj povjerljivoj izjavi od 23. III 1882. godine piše da je unaprijed znao, šta će se kad dogoditi u Boki i dodaje: »I ako mi je Bogdan Perović iz Oraovca pisao, da on nije dobio novaca od nikoga (S. A.), ja sam ipak znao da je i ondje novaca razdijeljeno da njih 350 dobilo po svaki 14 for. (S. A.) onaj isti dan kad je Stojan Kovačević dobio zlatom izvezen revolver na Grahovu.«²⁶⁰

Iako je Zakon o iznimnim sudovima, objavljen u Beču 22. II 1882. godine, sam car Franjo Josip I ga je potpisao 28. II²⁶¹ a u »Narodnom listu« objelodanjen je tek 4. III 1882. godine. Takve najoštrije sankcije, poduzete sa najvišeg mjesta, samoga austrijskoga cara, ukazivale su na prenapregnutost situacije i unijele strahovanje i krajnji nemir u narod Boke. O tome imamo izvještaj »sa brdiju Bokežkih«: »Za sav okrug Ercegovski i Risanski i za odlomak Orahovac, občine kotorske uveden je prieki sud, a ne znamo amo na brdu dali je za cielu Boku. Kada uhvate kakvog ustašu, vode ga odma put Kotora. Ako se ustaši pojave po brdima iznad zaliva, puca se na njih sa brodova ratnih iz topova, što im donosi veliku smetnju.«²⁶² U nastavku (5. III) kaže da su u Boki »zavladala kritička vremena te strašna skupoća, a na sva usta tuže se i oni koji uživaju pretile plaće, da im je nesnošljiv ekonomski položaj u Boki.«²⁶³

II.

Vojni i politički faktori u Zadru i Boki sinhronizovano su pripremali i do detalja planski razrađivali konačni obračun sa centrom ustanka i otpora usredotočenom u Krivošijama.

Tih dana (3. III 1882) barunu Jovanoviću se obratio pismom kotorski episkop Gerasim Petranović sa svećenicima Orahovca, Stepena, Ubala i Ledenica, odakle su ovi naprosto pobjegli i u pismu

²⁶⁰ IAK — Okružni sud — Krivošijski ustanak 1882 c — B 1886 — Poglavništvo Kotor — Razni spisi — 1878—1884.

²⁶¹ O uvođenju iznimnog suda u Dalmaciji govorio je još 23. II dr Lovro Monti u zastupničkoj kući u Beču. Pored ostalog, rekao je: »Kad je godine 1869. buknuo ustanak u Boki Kotorskoj s istih povoda, ko nazad dva mjeseca, onda je sva ostala Dalmacija ostala mirna... što se tiče pučanstva u Boki Kotorskoj, ona se izim u Krivošiji, ponaša sasvim mirno i većim se dielom domobranstvu podložilo... Proglasio se je prieki sud u Risanskom kotaru, i ono se pučanstvo razoružalo...« (Narodni list, Zadar, 1. III 1882)

²⁶² Narodni list, Zadar 11. III 1882.

²⁶³ Narodni list, Zadar 11. III 1882.

je »duboko osudio bezakoni postupak svojih zablugjenih parohijana«.²⁶⁴

7. III, prema »Srpskom listu«²⁶⁵ iz Boke, »boj se nastavio među Orahovčanima i vojnicima«,²⁶⁶ iako su austrijski zvanični izvori saopćavali da kod Ubavca i Orahovca nema ustanika »nikako jer su onudijen raztjerani«.²⁶⁷ U istom listu od 8. III, pored ostalog, stoji kako su putnici, koji su putovali Lojdovim parabrodom put Kotora, pričali da »u Donjem Orahovcu nema ni žive duše; kuće ostale otvorene i prazne. No ipak naši vojnici strogo paze, da nebi što pomanjkalo i sve su kuće dali pozatvarati«.²⁶⁸

U međuvremenu, Austrija je izvršila sve pripreme za opći upad u Krivošije i prva ekspedicija je krenula rano ujutro 8. III 1882. od Morinja. Uspón uz serpentine obezbjeđivala je mornarica. Toga dana prispio je u Kotor barun Jovanović i sutradan otišao u Risan odakle se isto popodne vratio, »ovoga puta je bio osobito veselo«.²⁶⁹ Odred pješadije je, naime, prešao sve serpentine i kretao se prema južnoj strani Gologa vrha. Međutim, ustanici se nijesu zbunili, jedna povećća grupa je pošla prema istočnoj strani toga brda da ometa napredovanje austrijske vojske,²⁷⁰ a istovremeno ustanici se ponovo pojavljuju oko Ljute. O toj akciji piše »Srpski list« (Boka, 11. III) slijedeće: »Juče 10. na Ljuti, baš na više mesta, spustili su se ustaši, i sa oni spila počeli pucati na konje što su naši ljudi gonili pratnjom za Oraovac; jednog konja ubiše a jednog raniše, a jednu ženu kiridžiju raniše. Dočim zrno ogromno sipahu, u opasnosti su bili naprijed ici, te se vratiše natrag konji i pratnja. Vojna carska lađa, koja se pod Ljutom nalazi, branila je i pucala na ustaše, ali ko će vuka u planinu zgoditi, pošto sakriveni stoje

²⁶⁴ Evo šta je episkop Gerasim Jovanović pisao 2. III 1882. iz Kotora podmaršahu Jovanoviću u Dubrovniku: »... Ujedno sve što mogu ovdje još nadodati, da sveštenici Orahovca i Stepena, Ubalah i Ledenicaht (S. A.) — baš u plemenitoj cicli da nepovredenu očuvaju svagda pokazanu svoju vjernost i odanost prema Caru i Državi, i duboko osugnjujući bezakoni postupak svojih zablugjenih Parohijana ostaviv sav svoj ako i siromašni imetak, ukloniše se iz svojih Parohija i ovamo na mirne strane pohjogoše (S. A.). Stalno držim da bi po tome primeru postupio bio i ostarieli Paroh Krivošiski Pop Tripko Komnenović da ga u tome ne preprieči nasilje njegovih nevaljalih surovih parohijana« (S. A.).

Uvjeren je da će njegovo svećenstvo, vladajući se »mirno i vršeci na dalje savjestno svoje sveštenečke vjcropodaničke dužnosti, naći kod osvjedocene dalekočuvene pravdoljubivosti Vaše Preuzvišenosti milostivu zaštitu...« (HAZ — Akti namjesništva za Dalmaciju — 1882, sv. 31, № 35 gch.).

²⁶⁵ Ovaj članak iz »Srpskog lista« od 8. III prenio je list »Srpska kraljevina« 24. III 1882, koji je izlazio u Beogradu.

²⁶⁶ Glas Crnogorca, Cetinje, 18. IV 1882, br. 16.

²⁶⁷ Glas Crnogorca, Cetinje 21. III 1882, br. 12.

²⁶⁸ HAZ—SN, za D-u, sv. 592 — 1882 — IX/2, 2, 1117 —, 1905, res.

²⁶⁹ Narodni list, Zadar 11. III 1882.

²⁷⁰ Der Aufstand..., 204, 205.

iza krša i ni jedan se neda vidjeti. Iz Kotora krenulo kao podkripljenje 300 vojnika za te strane.²⁷¹

U sličnom tonu taj događaj je opisan i u »Narodnom listu«: »Od strane ustaša pucanje se nastavilo »iznad Ljute« na putnike, »navlaš na one koji vodu hranu i džebanu put Orahovca u Lednice«, unatoč »živahnog odziva od strane Nautilusa«; dopisnik izražava nadu da će i ovo prestati, povezujući sa tim da je vojnički sud bio »proglašen javnim plakati«, i na kraju kaže: »Ipak se je veselo i zdravo, navlaš usljed sretnog napredovanja naše vojske.«²⁷² Iste večeri (9. III) dopisnik je izvijestio svoju redakciju da su toga popodneva redari općine Dobrota uhvatili jednu ženu iz Orahovca, »koja je nosila rakiju i opanke za ustaše. Ona bi sprovedena u Kotor, predana političkoj vlasti, te sutra po svoj prilici bit će izručena vojnom sudu.«²⁷³

Ovakva budnost i nepopustljivost austrijskih vlasti imala je svoga razloga jer, kako piše vojvoda Šako Petrović vojvodi Lazaru Soćici (Cetinje I. III 1882), »Oravčani »su dosad« 4 puta suzbili »austrijske vojnike i mnogo ih ubili, osobito oficira.«²⁷⁴

Napredovanje austrijske vojske u Krivošijama izazvalo je različite komentare domaće i strane štampe. Tako je vojvoda Šako izvijestio vojvodu Soćicu kako su »svi listovi austro-ugarske pisali o osvojenju Krivošija«,²⁷⁵ a zatim daje svoj komentar: »Protiv austrijske vojske stoji s jedne strane 100 Oraovčana, a s druge 120 Ledeničana, a treće 300 Krivošijana, s četvrte 200 Zubaca« i »protiv ovo malo siromaha, koji nemaju ni džebane ni večere«, evo trideset dana da se pregoni »ta žalosna, silna vojska austrijska.«²⁷⁶

U ovoj nejednakoj borbi, ustanici su pokazali visoku svijest, izvanrednu upornost, izdržljivost i vještinu. Imali su i svoju lozinku, kako piše »Neue Freie Presse«: »Prije svi izginuti, nego li se Svabi pokoriti.«²⁷⁷ Kad su napadali austrijske patrole, podrugljivo su uzvikivali: »Haidete gore koze austrijske.«²⁷⁸

I dok se »Narodni list«²⁷⁹ u svome uvodniku pita »Ustanak prestaje?«, barun Jovanović daje izjavu 13. III kako on smatra da je »riešeno pitanje Krivošijsko« jer su »sve najznačajnije točke« u rukama austrijske vojske,²⁸⁰ ispred koje je, prema »Wiener Allge-

²⁷¹ Narodni list, Zadar 11. III 1882.

²⁷² Narodni list, Zadar 11. III 1882.

²⁷³ Narodni list, Zadar 15. III 1882.

²⁷⁴ J. Ivović, Crna Gora i događaji u Bosni, Hercegovini i Sandžaku (1878, 1879. i 1882), Istorijski zapisi I/1—2, Cetinje 1948, 94.

²⁷⁵ Glas Crnogorca, Cetinje, 14. III 1882, br. 11.

²⁷⁶ J. Ivović, o. c., Istorijski zapisi, I/1—2, 94.

²⁷⁷ Narodni list, Zadar 22. III 1882.

²⁷⁸ M. B. Zimmermann, o. c., 47.

²⁷⁹ Narodni list, Zadar 12. III 1882.

²⁸⁰ Narodni list, Zadar 18. III 1882.

meine Zeitung», 2000 »krivošijskih žena i djece našlo utočište u Crnoj Gori na veliku nepriliku crnogorskog kneza Nikole«. ²⁶¹

Da je stanje ustanika, koji su morali da uzmiču ispred Austrijanaca, bilo vrlo teško, potvrđuje i pismo M. Vrbice popu Mašanu (15. III 1882), u kome mu javlja da je sva ustanička vojska 14. III »pobjegla crnogorskoj granici«, te mu naređuje, »kad ih Austrijanci utjeraju u našu granicu«, neka ih razoruža i pošalje u Nikšić. ²⁶²

Uporedo sa time knez Nikola je uputio nedatirano pismo ²⁶³ komandiru Bošku Martinoviću u Grahovu. S obzirom da je veoma karakteristično mi ga u cijelosti donosimo:

»Boško!

Ja sam se savršeno odlučio da se stvar krivošinska konačno prekine (S. A.). Usljed čega ponovićeš im putem kojim znaš odluku moje vlade da se roblje njihovo udalji ne u Nikšić kao što su to oni razumjeli no na Taru de će njim čekati samo 10 dana a zatim da će im se roblje preko Tare prećerati jer im Crna Gora nije ni dužna jedno duže gostoprimstvo (S. A.).

Oporuči im i dobro ih uvjeri i ako na 700 metara ne zabalu da polože oružje, ada bi što bolje razumjeli za tu našu odluku još danas kaži Grahovljanima da moraju ih najljepše iz gađati kao svakog krvnika koi štetu zemlji ovoi nanosi i u ime toga razdai vojnicima džebanu kako će to Krivošijani razumjeti preko njihovih prijatelja odovud i ja mislim da će to jako na njih djejtiovati. Međutim naipodobnije izvijestime o stanju Krivošijana, Ledeničana i Oraovčana de su i u kojoj se količini de nalaze što misle? imaju li rane imaju li još de koi fišek jesuli odlučili pogorjeti i posljednji fišek. Jesuli složni kako će na njih djejtiovati ova naša odluka. Bili im se imalo rašta obećati da im se roblje neće ćerati preko Tare ako se biše predali g. Jovanoviću ili ako položiše oružje na granicu moju bez boja.

O svemu ovome na naštočni način ćeš me i izvijestiti što čas prijed Knjaz.« ²⁶⁴

Sve se ovo odvijalo u duhu umjetne neutralnosti crnogorske vlade, koja je pod pritiskom austrijske diplomatske note od 14. III formirala isljednu komisiju (16. III) da ispita lica, optužena za »tajno potpomaganje ustanika u Hercegovini raznim sredstvima«.

Zadatak komisije je bio ne samo da utvrdi osnovanost takve optužbe, nego i da provjeri u kojoj su mjeri »povrijeđene stroge

²⁶¹ Narodni list, Zadar 15. III 1882.

²⁶² D. D. Vuksan, o. c., Zapisi, g. X, knj. XVIII/4, 243.

²⁶³ Iako nije datirano, mi ga ipak ovdje stavljamo jer odgovara sadržajno.

²⁶⁴ Arhivsko odjeljenje muzeja u Cetinju — Dokumenti Nikole I — 1882.

zapovijesti crnogorske vlade, dane na sve vojne i civilne vlasti duž granice od Oraovca do Foče, u namjeri da održi strogi neutralitet prema događajima u susjednoj Imperiji.²⁸⁵

Ovakve mjere crnogorske vlade ukazuju na apsolutnu vojnu i političku silu Austrije koja je i dalje ostavila jedan dio vojske u Krivošijama »radi stalne posade« i »da obrađuju zemlju koja je ostala pusta«.²⁸⁶ U okolici Orahovca, međutim, nemiri su i dalje trajali. Naime, 22. III, kako izvještava »Neue Freie Presse« od 4. IV, a prenaša »Pozor«, ustanici su kod mosta Ljute blizu Orahovca napali karavanu koja se sastojala od 50 mazgi i išla cestom uz obalu iz Kotora u Risan. No, tu je još uvijek bio usidren »Nautilus« i sa njega je ispaljeno nekoliko dobro nanišanjenih šrapnela, te su ih (ustanike) na vrijeme rastjerali.²⁸⁷

»Narodni list« također objavljuje da su se ustanici pojavili iznad Ljute, i »pošto je ova rulja posve opasna, a mučno je iskorieniti«, dopisnik je nastojao da nešto potanje sazna o njima i položaju koji zauzimaju. Rečeno mu je toliko da su 22. III ujutro, »dvije satnije vojnika krenule put Orahovca, da ovu rulju na čas umire«.²⁸⁸

I prema službenim austrijskim izvorima, »Nautilus« je toga dana protjerao ustanike koji su pucali na opskrbnu kolonu (Proviand-Colonne) sa brda iznad Orahovca. Također je austrijska poljska straža potisnula četu ustanika, čim su se pokazali povrh puta Orahovac — Ljuta. Da bi uspješnije bio suzbijen novi napad ustanika, austrijska vojna komanda je uputila oklopnjaču (Casamaten-schiff) »Erzherzog Albrecht« da se ukotvi u Ljutoj i da pomogne »Nautilusu«.²⁸⁹

Da li uslijed ovih mjera ili čega drugog, pita se dopisnik »Narodnog lista« tek ustanici su se pritajili i zasad umukli. »Rek bi da su ih ušutkale dvije satnije vojnika, koje su bile otposlane, a po nekima rek bi na više zapovjed Crnegore usljed posredovanja Thömmella. Bilo što bilo, pucnjava je prestala i prevoz hrane sliedi redovito.«²⁹⁰

Zatišje je kratko trajalo. Već početkom aprila ustanici ponovo stupaju u akciju. Tako se 4. IV prije podne »opet pojavila ustaška rulja iznad Ljute. Ovaj puca bijaše joj zadatak izazvati pucanjem i vikom ratni parobrod usidren u zalivu Ljute i prijetiti Dobroćanom. I jedno i drugo pođe joj za rukom. U jedan sat po objedu povuče se malo izvan ratni parobrod »Nautilus« te izvali 8 velikih ubojitih hitaca. Iza svakog hitca rulja bi se pokazala kroz klisuraste

²⁸⁵ J. Ivović, o. c., Istorijski zapisi I/1—2, 95.

²⁸⁶ Glas Crnogorca, Cetinje 21. III 1882, br. 12.

²⁸⁷ Pozor, Zagreb 6. IV 1882, br. 79.

²⁸⁸ Narodni list, Zadar 29. III 1882.

²⁸⁹ Der Aufstand . . . , 205, 177, 205.

²⁹⁰ Narodni list, Zadar 1. IV 1882.

prociepe i vijala bi rupce, struke i pojase, rugajući se i vičući između ostalih: »štedite kukavice latinske prah i olovo za večeras!« Poslije ovako slikovitog opisa nastupa orahovačkih ustanika, dopisnik »Narodnog lista« završava: »Zaludu sve pucanje »Nautilus-ovo«, rulja se neumiri dokle se nesmrkne... Poznato je od svakoga, koji poznaju položaj, da udarci »Nautilus-a« nemogu donijeti ni malo štete rulji, a ona da može sjegurna zakidivati i smetati sve dotle, dok bude uzhtjela, ili dok se udostoji Crnagora narediti joj: dosta!«²⁰¹

Slični izazovi ustanika nastavili su se 5.²⁰² a još više 7. IV. Ali vojska je stala »odmah pucati sa »Nautilus-a« na one krševite hridine i poslije desetak minuta već se nije moglo vidjeti nijednoga ustaša«. Kroz to pucetanje »kako smo od sa pouzdane osobe doznali, ostao je teško ranjen sin Danilo²⁰³ Bogdana Perovića, najprvog odpornika i vođe ovdašnjih ustaša (S. A.). Sumnja se da će mučno preboljeti, jerbo da ga je pogodio ustrpak topova taneta. Da se je u mirno doba kakova nesreća ovome mladiću slučila, doista nebi duše ostalo, koja nebi za njime procvilila, budući da je bio uzor-mladić. I svak ga žali, tim više što ga je njegov otac na zlo naveo, kao što i mnoge druge«, zaključuje svoj izvještaj isti dopisnik.²⁰⁴

Ovaj okršaj je plastično i puno opširnije prikazan u »Srpskom listu«. Evo ga gotovo u cijelosti:

»Rika topova još ne prestaje! Juče 7. o. mj. boj se nastavio među Orahovčanima i vojnicima, koji su morali zauzeti izgubljene pozicije u Gornjem Oraovcu, oklopnjača »Nautilus« neprestano je pucala. Bitka se bila smirila pred podne, kad bi poslije podne svi se ustaši narediše na oraovačko brdo, pa vijahu crvenu zastavu (sic! S. A.) i dovikivahu podrugljivo oklopnjači, koja stade na njih sijati vatru. Ustaši nepomično ostaše na svome mjestu i jednako vikahu, po čemu izgleda da zrna od oklopnjače ne mogu doći do njih, a u takvim su pozicijama da se iza prirodnih tvrđava mogu kriti... samo neki drže da su i ustaši odlučili ne ulaziti u Crnu Goru... i sudeći po tome što oklopnjača »Nautilus« sve jednako puca, rek bi da vojnici nijesu mnogo prodrli u Gornji Oraovac. Borbu je prekinula velika magla koja se podigla, pa oklopnjača ne zna gdje će pucati. Po njekim glasovima pod Oraovac će doći

²⁰¹ Narodni list, Zadar 12. IV 1882.

²⁰² Der Aufstand..., 205.

²⁰³ U narodu je čak sačuvana pjesma, od koje donosimo samo par redaka:

»...Tada reče Perović Bogdane;
šest sinova ja sam ukopao
Danila ću sedmog ukopati
al ga neću u soldate dati...«

(Saopćio Ilija Savov Lalošević u Kotoru 23. VIII 1972.)

²⁰⁴ Narodni list, Zadar 19. IV 1882.

još jedna oklopnjača; ali ja toj vijesti ne dajem nikakve važnosti, znajući da je ova jedna dosta, da samo čuva, da se ustaši ne približe moru, jer kao što i sam zapovjednik »Nautilusa« priznaje, izbačeni topovi nikakve škode ne nanose ovijema po gorama. Onomadne 6. ov. mj. carska vojska udarila i u cijelu liniju protiv ustaša... Isti dan carska vojska zapalila je sav gornji Oraovac, odavde se moglo vidjeti kako kuće gore. Kuće pri moru nijesu još zapalili, jer tu soldati stoje. Očevidci kažu, da su juče i crkve izgorjeli u Oravcu, sv. Nikolu, sv. Jovana i sv. Petku. I u Oravcu bilo je znatnog boja. U utornik, pa i juče cio dan do mrkle noći topovnjača »Nautilus« pucala je. Juče poslije podne došla je i druga topovnjača pod Ljutu. Čim je stigla otvorila je vatru protiv ustaša... Danas jednako sljedećeg boj». Ovaj članak iz »Srpskog lista« prenesen je u »Glas Crnogorca«.²⁹⁵

Službeni austrijski izvještaj također priznaje da su se ustanici ponovo javili iznad brda povrh Orahovca 14. IV.²⁹⁶

Od 8. do 14. IV bilo je zatišje, ne pominje se djelatnost orahovačkih ustanika i kroz to vrijeme i »Nautilus« počiva.²⁹⁷ Ali već 15. IV javlja se sljedeće: »Danas u 9 sati iz jutra povratit se iz Risna nekoliko osoba u pratnji vojništva, sa mazgami, koje su tjerale živež za Krivošiju za carsku vojsku, te kad su navrville na Orahovac, tada ustaši iz onih ljutih litica stadoše pucat. Topovi sa ratnoga broda »Nautilusa« i sa tvrđave Stepena, a također iz Ljute neprestno na to stadoše gruvati i po onim klisuram ustaše razgoniti. U isto vrijeme borila se jedna satnija i pô vojništva, te je borba trajala od 9 uri iza jutra do pred mrak.«

Također i 16. IV²⁹⁸ »sa istih položaja i isto vojništvo bavilo se pucanjem sa ustašima nad Orahovcem, od 6 do 7 uri iz jutra, te opet od 11 uri iz jutra sve do mrke noći... Od vojništva hvaleć Bogu, nije bilo nikakva gubitka; a od ustaša stavno je da su 4 ubijena, a ranjenim nepoznat je broj. Evo ima nekoliko vremena, da nema dana u kom se neori grmljavina topova i pušaka«.

18. IV ustanici su bili naročito aktivni. Izvještava se da se »među Oahovcem i Ljutom za osmi put (S. A.) opet pojaviše... Pred večer ustašam nije bilo više ni glasa ni traga. Od vojske nitko nije ranjen, a od ustaša nezna se? Iako ni službeni austrijski izvještaj ne daje podatke o mrtvim i ranjenim, nego samo taj događaj registruje, možemo zaključiti da se toga dana bio oštar boj, jer dopisnik iz Boke svome sledećem članku, poslatom iz Kotora 19. IV daje naslov »Bombardiranje Gornjeg Orahovca« i nadopunjuje iz-

²⁹⁵ Cetinje, 18. IV 1882, br. 16.

²⁹⁶ Der Aufstand..., 205.

²⁹⁷ Narodni list, Zadar 19. IV 1882.

²⁹⁸ Službeni austrijski izvještaji donošaju ovaj datum okršaja među ostalima tokom aprila mjeseca (Der Aufstand..., 205).

vještaj o događaju odigranom 18. IV ovako: ... »Tu skoro ustaši u Gornjem Orahovcu uhvatiše dva vojnika, te jih nemilo izmrcvare.«²⁹⁹

19. i 20. IV borba se nastavlja istom žestinom, te isti dopisnik javlja: »... odlučeno je iztrijebiti i rulju ustaša s Gornjeg Orahovca i iznad Ljute, koji su više dodijali neprestanim zadirkivanjem i napadanjem. Primijetiti nam je, da su gorinaznačene operacije bile vođene velikom vještinom i da se je posve strogo postupalo nepraštajući nikome i ničemu. Evo nas sada da vam javimo, kako je operacija tekla i ispala po drugi puta proti Orahovcu. Dne 18. tekućega jutrom rano uputi se vojska, koja je bila na odmoru, iz Perasta ... i spusti se na Stepen. Istodobno krene proti Orahovcu i vojska koja se nalazila na Veljeselo, te sastavši se zajedno u podobi polukružne crte, pucanjem stadoše vojnici napadati na ustaše. Ovi raztrkani i razdieljeni na male čete, nu u priličnom broju, među Stepenom, Gornjim Orahovcem i Gomilicom dočekaše vojsku vatrom, te zapodjene se ozbiljan okršaj, pri kojem sudjelovahu znatno topovnjače i dva ratna parabroda usidrena iznad Ljute, i tvrđavica sa Vranova brda. Puškaranje i gruvanje topova trajalo je od jutra do mraka. Pred veče ustaši bijahu prisiljeni povući se u drágu Cuce i na Gomilice pri granici crnogorskoj. Sutradan opet se ustaši pojaviše, te je gruvanje topova i pucanje opet otpočelo i trajalo također cijeli dan, premda isprekidano kratkim odmorom. Juče 20 tekućega,³⁰⁰ još je puškaranje trajalo, i kad kad iz kojeg topa grovalo, u oko dvie ure po objedu se vatra sasvim utiša. Našoj vojsci otide za rukom očistiti od ustaša cijeli Gornji Orahovac i stjerati jih do na granicu crnogorsku. Suviše uhvatili su vojnici nekoliko ustaša oružanih, a mnoge sa crnom zemljom sastaviše. Vojska je imala također gubitaka, jer gdje puca tu i tuca. Za stavno ima 16 ranjenih, a mrtvih rek bi da nije bilo. Između ranjenih nalaze se i dva oficira. Sinoć pred večer kasno mnogi vojnici dođoše na odmor u Rosu, Perast i Kotor, rek bi da je položaj naše vojske, koja je u gori spomenutih predjeli ostala, osjegurana, a ustaši su stjerani u klanac.«³⁰¹

U dopisu od 25. IV iznosi kako se vodila borba između ustanika i austrijske vojske 19. IV pa kaže: »... otide našoj vojsci za rukom, pošto je raztjerala ustaše sa svih položaja u Orahovcu, nagnati ih preko granice crnogorske, koju je i naša vojska prekorlačila, te nehotice ubila 2 Crnogorca ... Naša vojska raztjeravši ustaše iz Orahovca, i uvjereni da ih nema, jer nisu se od nikud odazvali, spremala se na povratak, usljed naredbe, odkud je bila

²⁹⁹ Narodni list, Zadar 22. IV 1882.

³⁰⁰ I ovaj sukob sa ustanicima službeni austrijski izvještaji samo registruju (Der Aufstand ..., 205).

³⁰¹ Narodni list, Zadar 26. IV 1882.

krenula. Netom se vojska uputi, ustaši stanu sipati žestokom vatrom sa položaja tik granice crnogorske...»³⁰²

I dok se iz službenog austrijskog izvještaja vidi samo toliko da su se i 21. IV, kao i 5, 14, 16. i 20. ustanici ponovo pojavili na brdskim predjelima iznad Orahovca, odakle su ih pucnjavom uspješli prisiliti na uzmak,³⁰³ u »Narodnom listu« piše kako je 21. IV izgledalo »kao da je bio sud obćeni. Grmilo bez prestanka poviš i iznad Orahovca. Veli se, da su »naši okružili iz leđa onu rulju ustaša što poviš Ljute bez prestanka posadu uznemiravaše.« »Ima ih«, veli se, »do 250«, i kaže se, »da su ih jučer razbili...«³⁰⁴

Medutim, ustanici su se nakon kratkog počinka opet pojavili 22. naveče i 23. popodne, te su stali pucati i uznemiravati. Na bojnopolju neprestance ima čarkanja i pripucavanja.³⁰⁵

I 24. IV »bilo je nešto čarkanja, sjeverno od Orahovca, između oružničke postaje kod sv. Nikole, kojoj prispje u pomoć jedan odjel vojske 14 pješачke regimente«, kako zvanični austrijski izvještaj (Beč, 28. IV) prenosi »Glas Crnogorca«,³⁰⁶ u kome se još kaže da je među ustanicima bilo 5 mrtvih i ranjenih.

Poslije toga datuma »Glas Crnogorca« više ništa ne piše o ovome ustanku, dok dopisnik »Narodnog lista« još neko vrijeme puni retke u rubrici »Viesti o krivošijskom odporu«. Tako piše iz Kotora 30. IV kako »ima tri četiri dana da je prestala pucnjava i gruvanje topova iznad Ljute i s Vranova brda«.³⁰⁷

2. V opet sasvim kratko kaže: »Poslije zadnjega okršaja sa ustašim iznad Orahovca, nemamo baš ništa da vam važna javimo!«³⁰⁸

Iz Kotora se ovaj ratni izvjestitelj posljednji put javlja 10. V ovim riječima (6. V): »po objedu ustaši spustili se u Veljeselo te napali na oružnike koji iz sv. Nikole pođoše po vodu... Ista rulja pojavi se i slijedećeg dana, te se je sa tvrđave nastavilo pucanje. Ova rulja ustaška rek bi da je ona ista, koja je uznemiravala, neprestano iznad Ljute i Orahovca. Ostala je bila bez municije, te je nekoliko dana mirovala, a sad pošto su je dovoljno obskrbili, opet se pojavi.

Na Jurjevo ustaši vijali su *bieli barjak* (S. A.) i svetkovali svoje krstno ime».³⁰⁹

Bečki list »Neue Freie Presse« donio je još u aprilu 1882. g. slijedeće: »...Naše čete osvojili su Krivošije, ali neima Krivošijana. Žitelji kotorskih brdina izveli su svoju prietnju i izselili

³⁰² Narodni list, Zadar, 29. IV 1882.

³⁰³ Der Aufstand..., 205.

³⁰⁴ Narodni list, Zadar 26. IV 1882.

³⁰⁵ Narodni list, Zadar 29. IV 1882.

³⁰⁶ Cetinje, 9. V 1882, br. 19.

³⁰⁷ Narodni list, Zadar 3. V 1882.

³⁰⁸ Narodni list, Zadar 6. V 1882.

³⁰⁹ Narodni list, Zadar 13. V 1882.

še u Crnu Goru sa svojim obitelji i pokretnim imetkom. Zalostan uspjeh tamošnje uprave jest, da je jedan dio Dalmacije opustio.«³¹⁰

Dopisnik istoga lista iz Kotora 11. V obavještava svoju redakciju: »Jezgro ustaša nalazi se sada u predielu, koji je istočno od Dragalja uzduž crnogorske granice proteže se nad Orahovcem. Mali oko 8 do 15 ljudi brojeći odjeli ustaša kreću se neprestano u prodolih gora i napastuju *svaki dan* predstraže naših četa. Istom je tomu nekoliko dana, da je i žandarska postaja od 40 ljudi u mjestu Sveti Nikola kod Veljesela morala se boriti više sati sa ustašima.«³¹¹

12.

U međuvremenu je B. Martinović pisao M. Vrbici (1. V), da je pop Todor iz Oraovca³¹² primio austrijske izaslanike koji su mu prenijeli poruku austrijske vlade, da se svi ustaši mogu vratiti kućama, da im je sve oprosteno. Ustaši su na to odgovorili: »Kažite vladi, da mi tamo nećemo, no ćemo se turčiti, ili ciganiti, tek pod česarom nećemo, niti će on nama više gospodar biti.«

Svoju odluku su proveli u djelo i narod Boke se stao povlačiti i prelaziti granicu Crne Gore, nadajući se konačnom smještaju. U vezi s time uputio je komandir Martinović telegram 2. V. Mašu Vrbici na Cetinje da »roblje krivošijsko, ledeničko i oraovačko nije prispjelo u Nikšić no se jošte nalazi krivošijsko od Jabuka, Savina brda i Vilusa na stranu put Rudina, ledeničko i oraovačko na Trešnjevo, Kobilji do i malije kuća«. Stoga je naredio da sve to roblje ide put Nikšića, ali »jošte nie pošlo zbog toga što su sad zapali viši dijo od golemog naroda i čim is taina dođu«, naredio je, »da ih oficiri s vojnicim povrate do Trebjese.«³¹³

Knez Nikola (3. V) naređuje Bošku Martinoviću da 4. V »po svaki način počne roblje krivošijsko i oraovačko da se diže, i oni konji za koje mu je javljeno da im budu na raspoloženje i da se ovo mora odma izvršiti.«³¹⁴ Malo zatim, knez traži da mu Boško odmah javi »jeli krivošijsko roblje i oraovačko odputovalo i jeli iko od njega ostao, ako je kad će krenuti i u koji dan neće niko već ostati«.

U drugom pismu (bez datuma) knez Nikola piše Martinoviću slijedeće:

»Ja sam jutros naredio da ti ustaši idu svi u Nikšić i tu da stoje do nove naredbe.

³¹⁰ Iz »Neue Freie Presse« prenio Narodni list, Zadar 22. 1V 1882.

³¹¹ Pozor, Zagreb 24. V 1882, br. 118.

³¹² Valjda pop Todor Deretić (Der Aufstand..., 190).

³¹³ Arhiv SR Crne Gore (ACG) u Cetinju — Fond Ministarstva unutrašnjih
djela — Akta i naredbe — 1882, sv. 26, br. 1667, 2. V 1882.

³¹⁴ D. D. Vuksan, o. c., Zapisi, g. X, knj. XVIII, 304, 306.

Od glavara njihovih ako nijesu već pošli slijedeći valja da idu na Danilovrag

Petar Vukadinov Samardžić	= Dragalj
Pušo Kojov Samardžić	= Donje polje
Duro Simov	
Jovo Antov Subotić	= Ledeniće
Pero Stevov Gopčević	= Oraovac
Bogdan Perović	= Oraovac
Todor Savić	= Ubli
Ivko Pantov	

Knjaz.◀

Ubrzo knez Nikola opet piše Martinoviću ovako: »Mislim da su se Krivošijani, Ledeničani i Oraovčani već dosad svi uputili put Nikšiće i njihovi glavari put Danilovgrada.«³¹⁵ Sve ovo ukazuje na budnost kneza Nikole da se sve uredi onako kako je on smatrao da je potrebno i korisno.

Nije knez dugo čekao da dobije zadovoljavajući odgovor, koji je telegrafski stigao od Martinovića Vrbici, a on ga je zatim dostavio knezu Nikoli. U tome telegramu Boško obavještava da je »roblje krivošijsko, ledeničko i oraovačko krenulo sve put Nikšića i to neko u ponedjeljnik, neko u utornik a neko jutros, niko osta nije i to nije krenuo samo boljesni i slabiji i stari koji nemogu nikud bez nosila. Nemojte se čuditi što roblje već ne stiže u Nikšiće zato baš nije čuda prvo što mnogo nejači a suviše rdavo vrijeme.«³¹⁶

Pop Mašan Nikčević iz Nikšića (13. V) javlja Vrbici da »Krivošijana, Oraovčana, Ledeničana, Mokrinjana, Rišnjana i iz Kotora vojnika ima 342«, a drugim telegramom od 16. V ga obavještava da »roblje i stoka krivošijska noćas izlazi u polje tako ledeničko i oraovačko roblje u Pješivce, te ga pita očeli po naiprvoj naredbi poslatoj mu na telegraf od njegovog Visočanstva put Šarana³¹⁷ da se upute? očeli vojnici svako sa svojem robljem da idu?« te ga moli »za odgovor, zašto pitaju glavari kudće sjutra okrenuti.«³¹⁸

³¹⁵ Arhivsko odjeljenje muzeja u Četinju — Dokumenti Nikole I — 1822 — s. d.

³¹⁶ ACG — Fond Ministarstva unutrašnjih dela — akta i naredbe 1882, sv. 26, br. 1696.

³¹⁷ Prema obavijesti pukovnika haruna Thömmela, ustanici iz Krivošija, Ledenića i Ubli su prešli granicu noću 20. na 21. V, te razoružani i odvedeni ka Nikšiću, a prema telegrafskom saopćenju od 22. V, noću toga istoga datuma su oraovački ustanici prešli crnogorsku granicu, te broj onih koji su prešli popco se na 547 i upućeni su za jezera i Šarance (Der Aufstand... 190).

³¹⁸ ACG — Fond..., Akta..., 1882, sv. 26, br. 1742 (13. V), 1760 (16. V).

Uporedo sa ovim Vrbica je dobio (14. V) opširno pismo od Krsta Vunaševića iz Njeguša, a odnosilo se na »bespomoćnu Stanu Filipa Četkovića iz Oraovca, koja ima 5² djece, najstarijemu je 12 godina a najmlađemu 6 godina«. Stajala je u kući Krstovoj još od 4. II i nije imala nikoga osim ovo 5 djece da joj pomogne. Kako su se djeca razboljela, a stigla je tamo naredba »da svako ustaško-oraovačko čeljade ide i seli se u Nikšiće«, Vunašević nije znao što će učiniti, pa mu se zato obraća i predlaže »dok bi ova djeca bila bolja ili pomrla da ostanu ovdje«.³¹⁹

Iz Njeguša se 21. V obratio Vrbici i kapetan Jovo S. Petrović, koji je po njegovoj naredbi poslao »čovjeka po vremenu da ostatak ustaškog bokeškog roblja diže na mjesta gdje je vojvoda Vrbica odredio. Ali među ostatkom Bokeških famelja koje se jedino još nalaze u Male Zalaze nema ništa do staraca i bolesnih famelja oko 6—8.«

On je poslao naredbu »da svi moraju sjutra u jutru ići iz njeguške granice ali te će sve famelje prije jutra uteći dolje u Oraovac, kao što su i do sada bježale.« Zato čeka »noćas« od njega »odgovor« i naredbu »hoćeli poslati ljude, da im spriječe povratak u Oraovac, koji će ih prepratiti do dotične kapetanije, jer ako ih noćas ne stavi pod stražom neće se ujutru ni jedan naći u Zalaze.«³²⁰

Jedan dio ustanika sa svojim porodicama se stvarno odlučio na povratak, iako nijesu znali kakve su im mogućnosti, odnosno sa kakvim je opasnostima povezan njihov povratak pod austrijsku vlast.

Da je situacija u tome smislu bila krajnje neizvjesna, pisao je tada dopisnik »Narodnog lista«: »Neki kažu da će ustaši Krivošijski biti potpuno pomilovani osim poglavica, tj. da će biti oprosteni od domobranstva, od porca, da će im se sagrađiti popaljene kuće i t. d., drugi kažu da od toga neće biti ništa, već će ih se pozvati da se povrate ali pod takvim uvjetima, što će stvarno onemogućiti a ne olakotiti povratak«.³²¹

27. V kapetan Jovo iz Njeguša je uputio M. Vrbici »Spisak familija ustaško-bokeških koje su se povratile na svojim kućama«:

Tek. br.	Ime i prezime:	Mjesto rođenja:	Broj čeljadi:
1.	Mato Đurov Četković	Oraovac	5
2.	Todor Savov Lipovac	„	3
3.	Joko Savov Daković	„	2
4.	Tomo Ivov Vukotić	„	1

³¹⁹ ACG — Fond..., Akta..., 1882, sv. 26, br. 1752.

³²⁰ ACG — Fond..., Akta..., 1882, sv. 26, br. 1798.

³²¹ Narodni list, Zadar 7. VI 1882.

Tek. br.	Ime i prezime:	Mjesto rođenja:	Broj čeljadi:
5.	Ilija Bogdanov Cetković	"	2
6.	Risto Perov Vukašinović	"	5
7.	Savo Ilin Vukasojević	"	2
8.	Leso Vidov Ratković	"	6
9.	Špiro Kostov Vukotić	"	5
10.	Sofija Bogdanova Abramović	"	2
11.	Savo Stevov Lazarević	"	1
12.	Pero Savov Daković	"	2
13.	Leso Petrov Vukasojević	"	3
14.	Ilija Lazarev Perović	"	2
15.	Andrija Tod. Vasiljević	Ubli	1 ²²²

U pogledu glavara bokeškog ustanka, Vrbica je 19. V naredio kapetanu Rudu Gavriloviću u Danilovgradu da ih pozove k sebi i da im kaže kako usljed političkih okolnosti ne mogu nikako ići u Nikšić već u Podgoricu. 9 dana kasnije (28. V) Vrbica je pisao popu Mašanu Nikčeviću u Nikšić da 19 bokeških glavara odmah pošalje u Danilovgrad, gdje su neki već stacionirali kao Bogdan Perović.

Slijedeći dan (29. V) zapovijedio je Gavriloviću da pošalje odmah »imena i prezimena svih bokijeških glavara, koji se sad nalaze na Danilovgrad i neka počne od kneza Bogdana Perovića do Tripka Vukalovića«.²²¹

I tako je došao kraj maja 1882. g., kada je dopisnik »Narodnog lista« iz Boke Kotorske, u rubrici »Viesti o Krivošijskom odporu« napisao ovo: »... Nisam promašio kad sam tu skoro kazao na temelju vesti crpljenih od pouzdanih izvora, da će kraj učiniti nesnošljivoj neizvjesnosti u pitanju krivošijskog ustanka koncem ovoga mjeseca (S. A.). Što se predvidjelo to se napokon i dogodilo. Svakome je udaralo u oči kako je moguće, da šaka ljudi, golih i bosih, lišenih svih sredstava i za samo življenje može uzdržati dugotrajnu borbu (S. A.), a još više kako našoj vojničkoj upravi nemože otići za rukom da savlada njihov odpor. Dapače ustaši su postajali svaki dan to odlučniji i smioniji te nicali preko noći kao gljive (S. A.). Svak stao s toga ozbiljno misliti, a vojnička uprava osobito, kako i kud će se naći način kojim da se rieši ovaj krivošijski čvor... Nazad nekoliko dana neprestano brzojavili letili sa Cetinja na Dubrovnik, na Beč i obratno, te su se uvjerali

²²² ACG — Fond..., Akta..., 1882, sv. 26, br. 1830.

²²¹ ACG — Fond..., Akta..., 1882, sv. 26, br. 1921, 1951, 1986.

da je *glavnim povodom Crnagora što danas još u Krivošijah traje ustanak, jer je zemljište crnogorsko ustašam jedino prihježište* (S. A.), a kordon crnogorski uzduž granice postavljen podpuno ne ispunjavaše, međunarodne obaveze. Stoga pokušalo se još jednoč istraživanje i poljera da se vidi jeli upravo tako! S jedne strane naša vojska učinila svoje, a s druge junačka Crnagora ispunila napokon svoju dužnost, *razoružala ustaše koji prekoračiše granicu* (S. A.) i izaslala ih dielom u Kolašin, dielom u Nikšić a dielom u Pipere...«

U istom broju ovoga lista dopisnik iznosi da se je »danas tj. 23. V dovršilo novačenje mladića u domobranstvo u cielom političkom kotaru Boke Kotorske. Svi mladići, osim onih za koje se zna stavno da su po moru ili da su *uskočili u Krivošije* (S. A.), prikazaše se. Novačenje je teklo bez ikakve zapricke ili odpora...«³²⁴

31. V kliče patetično: »Svršeno je! Bilo što bilo, to je stvarno, da u Krivošije ustaša više nema. Sve je utišalo...«³²⁵

Tako je i bilo, svi ustanici su prešli u Crnu Goru i napustili brdsko ratno poprište na kome su se samo sebi svojstvenim samopregorom, hrabrošću i upornošću dugo odupirali iskusnoj i silno nadmoćnoj austrijskoj vojsci, njenom ratnički izvježbanom oficirskom kadru pod zapovijedništvom baruna Jovanovića, koji je po drugi put stigao u Kotor 27. V.

Time je praktički i završio ovaj ustanak, koji je po Zimmermannu imao nacionalni i religiozni karakter,³²⁶ dok Fockt drži da mu je jedini cilj da se Boka oslobodi austrijskog podaništva, dodajući da ovakva ideja nije mogla nastati u glavama onoga primitivnog naroda, te zato optužuje Komitet za pomoć u Moskvi³²⁷ da je ustanicima upućivao u Risan velike svote novaca. No, ipak, taj isti Fockt morao je da prizna kako je žalosno što je država kao Austro-Ugarska protiv svojih vlastitih građana bila prisiljena da pograbi oružje, te je uspjeh svakako bio na strani jačega.³²⁸

Po svršetku ovoga ustanka u kome su sudjelovali Orahovčani pod vodstvom kneza Bogdana Perovića i vješto ometali ratne operacije austrijskih vojnih vlasti, uperene protiv ustanika u Krivošijama, stanovnici Orahovca još za dugo nijesu našli svoj mir, kako oni što su se vratili u svoje mjesto tako i oni koji su prešli u Crnu Goru. Naseljavanje nije išlo jednostavno, trebalo je izdržati ogromne teškoće prije nego su stekli svoje novo ognjište.

³²⁴ Narodni list, Zadar 27. V 1882.

³²⁵ Narodni list, Zadar 3. VI 1882.

³²⁶ Narodni list, Zadar 3. VI 1882; M. B. Zimmermann, Ereignisse und Operationen ..., 155.

³²⁷ O ulozi ovoga komiteta gl. pismo Igora Vezica od 6. II i izjavu od 23. III 1882. (IAK — Okružni sud — Krivošijski ustanak 1882 c — B 1886 — Poglavarstvo — Kotor — Razni spisi — 1878—1884).

³²⁸ Th. Fockt, o. c., 53, 79.

To dokazuju brojna pisma upućena ministru unutrašnjih poslova Crne Gore tokom juna, jula i sljedećih mjeseci 1882. godine.

Tako pop Mašan Nikčević telegrafiše M. Vrbici (1. VI): »Pero Lalošević Oraovčanin, koji je došao iz Šavnika, pita šta će bez taina 60 vojnika orahovačkije koi su pošli iz Nikšića a ovamo žive famelje njihove.«

13. VI u telegramu »glavari bokeškog ustanka« iz Danilovgrada izjavljuju da se ne bune da idu u Podgoricu. No kako u Danilovgradu »već žive« pitaju da li će im »gospodar plaćati u tom gradu ili ne«. Također brzojavno, preko kapetana Ruda Pajovića iz Danilovgrada (30. VI), »pita knez Bogdan Perović da bi mu se odobrilo da pođe su nekoliko druga da donesu koju paru da isplate dosadašnji trošak.«³²⁹

Vrbica je odgovorio kapetanu Rudu (3. VII) da ne dozvoli da i jedan bokeški glavari ide iz Danilovgrada bez dozvole, koja će doći čim ministar inostranih djela »dođe do sporazumijevanja sa austrijskim zastupnikom«. Na to su bokeški glavari izjavili da oni 13. kreću, da idu svaki na svoju stranu, pošto za njih niko ne misli niti im se odgovara. To je kapetan prenio Vrbici (12. VII) i on je istoga dana hitno odgovorio i izložio kakvu muku ima knez zbog bokeških glavara. Zato im i dozvoljava da na njegovu odgovornost pođu do svojih porodica na 8 dana.³³¹

U međuvremenu je Vrbici uputio opširni brzojav i Blažo Petrović (9. VII 1882). U njemu javlja kako je »roblje oraovačko« što stoji ovde podnijelo Nj. Visočanstvu slijedeću molbenicu:

»Dobili smo naredbu da s robljem idemo u Drobnjake. Ali počam imamo famelju slabu i nejaku, koja nikako ne može tamo prijeći, to najpokornije molimo Vaše Visočanstvo i padamo u Vaš skut: da nam se dopusti za neko vrijeme prostiti da bi nam djeca na bolje obrnula koja su bolesna.

Počam nam je rok da sjutra krećemo to ostajemo u nadi da će nas Vaša milost obradovati i dopustiti da za koi dan ostanemo s fameljom dok bi bila bolja«.

»Nj. Visočanstvo je naredilo«, stoji dalje u Blažovoj depeši, da se Vrbica upozna sa predstavkom bokeških glavara, i pošto »Nj. Visočanstvo kreće sad na Lovćen, neka Vrbica izda svoju naredbu kapetanu Jovu, odnosno toga roblja«. Sa svoje strane Petrović je napisao: »Pravo vi reći, u velikoj su mucij, jer ih ima polovina bonih.«³³³

³²⁹ ACG — Fond..., Akta..., 1882, sv. 26, br. 1990, 2095, 2238.

³³⁰ U vezi toga dopisnik »Narodnog lista« iz Boke piše (7. VI): »Ništa iz nova, sve mirno. Dogovori i pregovori između Crne Gore i Austrije traju« (Narodni list, Zadar 10. VI 1882).

³³¹ ACG — Fond..., Akta..., 1882, sv. 28, br. 2692, 2496, 2743.

³³² Dopisnik »Narodnog lista« iz Boke obavještava (23. VI) da su Oraovčani »u Zalazim i Cucama« (Narodni list, Zadar 24. VI 1882).

³³³ ACG — Fond..., Akta..., 1882, sv. 28, br. 2478.

15. VII Vrbica traži od kapetana Ruda da okupi kod sebe glavare krivošijske, ledeničke, ubalske, orahovačke i risanske i da im kaže da oni odmah upute telegrafski, svak za sebe spisak vojnika i spisak koliko ima Rišnjana, koliko Oraovčana, koliko Ledeničana...³³⁴

Kao što je i prije više puta javljao, Rudo Pajović ponovo 4. VIII telegrafira Vrbici da »glavarima bokeškim pošalje koju paru«.³³⁵

Pošto je bila neodrživa situacija vođa bokeških ustanika da oni žive u Danilovgradu odjelito od svojih porodica, Bogdan Perović je u ime svih njih uputio 5. VIII brzojav Državnom savjetu u Cetinju ovakvog sadržaja: »Od sviju Bokijeljskija glavara ja samo peti ovde. Jeli mi moguće u Podgoricu oditi da stoimo, ako i nama kao ostalima nemože bit kod famelja, ako dopuštavate u Podgoricu molim javite mi za stan i od koga da istemo dnevni stan. Čekamo Vaš odgovor.«³³⁶

Kako je još u julu dozvoljeno bilo bokeljskim glavarima, stationiranim u Danilovgradu, da polovica od njih pođe na 8 dana kod svojih porodica, a oni se nijesu ni u avgustu vratili, iako je kapetan Rudo više puta urgirao, to je onda 16. VIII morao o tome obavijestiti zamjenika tadašnjeg ministra unutrašnjih djela Filipa Petrovića. U telegramu stoji da se jedini Bogdan Perović držao reda »s Oravčanima i ledeničanima«. Stoga mu isporučuje molbu Bogdana Perovića i njegova društva »da ih pošlje doma da se proimene«, i oni će doći »kase naredi u svaku uru«, te ga zato moli da mu odgovori.

Na telegram Ruda Pajovića, odgovorio je isti dan Filip Petrović, i to u dosta oštrom tonu:

»Jeli ti naredba bila od V. Vrbice da primiš pola od tih bokelja da idu kućama za 8 dana pa da se vrate i kako smiju da se ne povrate? Javi mi u koje se kapetanije nalaze da se pošlju vojnici da ih silom vraćaju. Žao mi je zbog Bogdana ali se neće nijednom dopustiti da idu dok se oni prvi svi nepovrate za koje javljam pitamte po drugi put što bi su one 12 turaka de su?»

Ministar je istoga dana naredio svima kapetanima da se vrate bokeški glavari.

Uprkos takve naredbe, Bogdan Perović je sam uputio 19. VIII telegram ministru Filipu Petroviću sa slijedećim sadržajem:

»Po naredbi V. (Vojvode: S. A.) Vrbice otpušćeni su bokeljski glavari na odmor od 8 dana pa na svaki način da se povrate da oni koji budu ostali pođu opet 8 dana. Dakle prvi pošli su ima već 5 nedjelja i nema niednog drugo što je samnom ostalo i oni jedan po jedan pošli su svi. Ovdje samo ja i Aćim Đurov samo peti. Kape-

³³⁴ ACG — Fond..., Akta..., 1882, sv. 28, br. 2752.

³³⁵ ACG — Fond..., Akta..., 1882, sv. 29, br. 2873.

³³⁶ ACG — Fond..., Akta..., 1882, sv. 27, br. 2882.

tan nam kaže da će nas otpustiti kako oni dođu no oni dolazit ncoće. Molim vas otpustite nas da za neko vrieme podemo k fameljama u vreme potrebe gotovi smo svaku uru. Čekamo naredbu. Pozdravljam Knez Bogdan Perović.»³³⁷

Uz ovaj problem koji se ticao odsustva bokeških ustaničkih vođa, crnogorska vlada nije još imala tačan popis ustaničkih porodica koje su se naselile u pojedinim crnogorskim kapetanijama. Zato je uvijek energični M. Vrbica naredio kapetanu A. Dakoviću u Grahovu da popiše »ustaške bokeške familije« u svojoj kapetaniji, a Anto ga je izvijestio da je po nalogu postupio (4. IX).

Uporedo sa time, Vrbica je naredio kapetanu Četku Pejoviću (9. IX) da mu odmah javi koliko ima u banjskoj kapetaniji bokeških porodica i koliko su od tih orahovačke. Okružnom kapetanu u Nikšiću Vrbica je slao upute (13. IX), kako da se tamo smjeste bokeške porodice, »jer se ove godine još neće moći vratiti kući.«

Kada je pisao kapetanu Jakovu Baničeviću u Cuce (26. IX), naredio mu je da Mića Četkovića iz Orahovca³³⁸ »sa četvoro čeljadi njegove familije primi opet u tu kapetaniju i neka stoji ondjah đe je i dosad stajao ili đe on oće i ne treba da ga pita«.

6. X Vrbica je uputio telegram knezu Bogdanu Peroviću u Danilovgrad sa ovim sadržajem: »U prvi ponedjelnik 11° oktobra potrebno je pod svaki način da svaki od one 30 glavara koic bio na Danilovgrad s tobom ljetos dođe na Rieku Crnojevića đe će primiti naređenje naredbe po plemenu đe se dalje vladati bokeški ustaši po Crnojgori. Dakle molim te javi odmah đe se koi nalazi da za njega pošljem jerbo ja neznam ništa đeje koji, nomi javi ti što prijed. I dasi zdravo.«

Sličan telegram je Vrbica poslao i Jovu Katuriću u Nikšić (6. X), a 10. X izvještava Peru Duraškovića u Crnojevića Rijeci da će tamo doći bokeški glavari, te da ih lijepo primi i pogosti.

Na to je Durašković 14. X javio Vrbici da je u Rijeku stiglo 26 (S. A.) bokeških glavara,³³⁹ a 2. XI šalje mu telegram da »glavara bokeških danas ima na Rieku 14 (S. A.), a to su slijedeći: Knez Bogdan Perović, Pero Lazarević, Marko Četković, Jovo Ratković, Joko Perović, Jovo Subotić, Aćim Subotić, Marko Dragovaljić, Ilija Vukalov, Đuro Simov, Nikola Danjov, Pero Globčević (sic! S. A.), Boriša Odašević, Joko Laković«. Svemu ovome nadodaje da je »za one druge telegrafirao u Grahovo u Nikšiće da dođu do danas ovdem«.³⁴⁰

³³⁷ ACG — Fond..., Akta..., 1882, sv. 29, br. 2916, 3032, 3038, 2934.

³³⁸ Filip Petrović piše 19. XII vojvodi Milošu Androvu Krivokapiću u Cuce da na osnovu njegovoga pisma ministarstvu »dozvoljava se Živku i Ivu braći Četkovićima iz Orahca da mogu i dalje ostati u mjestu đe su i dosad bili...« (ACG — Fond..., Akta..., 1882, sv. 32, br. 4132).

³³⁹ ACG — Fond..., Akta..., 1882, sv. 30, br. 3113, 3239, 3270, 3300, 3504, 3505, 3535, 3578.

³⁴⁰ ACG — Fond..., Akta..., 1882, sv. 32, br. 3887.

Dok su se ovi glavari okupljali na Rijeci Crnojevića, Filip Petrović je u ime ministra unutrašnjih djela M. Vrbice uputio dopis Đuraškoviću (16. XI), u kome mu naređuje da pozove Bogdana Perovića da mu on »pribilježi imena osmine glavara Bokeški za koje je pisao ovom ministarstvu od 15 tekućeg a koj njesu primali tajna redovnog od 16 avgusta do 11 novembra t. j. za 57 dana što bi imali primiti dok su bili na Danilovgrad u mjesto oke leba dnevno u cijeni« da im »isplati u novcu što ih pripada«.³⁴¹

Koji su bokeški glavari bili na Rijeci Crnojevića saznaje se iz akta kapetana Petra S. Đuraškovića upućena ministru unutrašnjih djela 22. XII 1882. godine. Evo ih redom:

»1. Bogdan Perović. 2. Pavo Lazarević. 3. Pero Gopčević. 4. Jovo Ratković. ————— (sic! S. A.) 6. Jovo Subotić. (u primjedbi »Bolestan je. Poslat pod jemstvo kneza Bogdana i Akima«). 7. Akim Subotić. 8. Marko Dragiljević. (treba da stoji, prema J. Ivoviću: Dragojlović) 9. Ilija Vukalov. 10. Đuro Simov. 11. Nikola Gajov. 12. Mitar Čatović. 13. Boriša Odalović. 14. Joko Laković. 15. Novica Perov. 16. Mitar Bekan (u primjedbi »u špedao«). 17. Simo Jamčić. 18. Simo Samardžić (u primjedbi »bolestan«). 19. Mato Katurić. 20. Simo Filotić. 21. Četo Samardžić. 22. Petar A. Samardžić. 23. Marko Subotić. 24. Petar V. Samardžić. 25. Pusjo Samardžić. 26. Marko Četković (u primjedbi »ne zna se đe je«). 27. Ivo Brinić. 28. Ilija Klakor (za Brinića i za Klakora u primjedbi: »Slobodni odit, stojat đe ote«), 29. Danil Živuljević. 30. Andrija Rađenović. 31. Ljubomir Jovanović (kasnije historičar, član Akademije nauka i ministar u vladi Srbije: J. Ivović). Ovih 25 danas se nalaze na Rijeku«, piše u tome istom aktu.

Prema mišljenju J. Ivovića, koji je donio ovaj popis, bokeški glavari »njesu imali sa sobom porodica jer se daje oka (1.500 gr.) hljeba i nema pomena o porodicama. Došli su na Rijeku 11. i 12. oktobra 1882. g.«³⁴²

14.

Vojni sud u Kotoru je još prije nekoliko mjeseci započeo svoja dugotrajna preslušavanja optuženih Orahovčana koji su se nalazili u kotorskom zatvoru.³⁴³ Također je poveljen postupak protiv onih koji su pobjegli. Njih je okružni sud u Kotoru optužio za zločin pobune ili druge zločine povezane sa tim djelima u periodu od 1881. do 6. III 1883. godine. Ti procesi su trajali od 1882. pa sve do 1886. godine.

³⁴¹ ACG — Fond ... Akta ... 1882, sv. 31, br. 3887.

³⁴² J. Ivović, o. c., Istoriski zapisi II/3—4, Cetinje 1948, 213—215.

³⁴³ Još 28. III 1882, »Glas Crnogorca« (br. 13) javlja kako »u Kotoru i u Risnu vlada među stanovništvom velika zabrinutost, od kako su neki zarobljenici preslušani«.

Među prvima povedena je istraga zbog navedenih »zločina« protiv odsutnih Perović Bogdana 2. III, Joka 30. III i Danila sina Bogdana Vukovog također 30. III 1882. godine.³⁴⁴

Kako je izgledalo i u čemu se sastojalo ispitivanje zatvorenika, pokazuje nam primjer zapisnika vođenog prilikom saslušanja optuženog Vasa pok. Laza Ratkovića iz Orahovca:

»C. K. vojnički sud u Kotoru na dan 18. oktobra 1882.

Zapisnik saslušanja sastavljen po naredbi c. k. zapovjedništva ratne luke u Kotoru, te dolje potpisani preslušanih bi pozvan, te pošto bi opomenut po zakonu, bi saslušan kao što sliedi.

1. Obćenito.

1.

Zovem se Vaso sin pokojnoga Laza Ratkovića iz Oravca, kotara Kotorskog, od 38 godina, oženjen s djecom, grčko-istočne vjeroispovijesti, težak, sudbeno neporočan.

2. Zašto se nalazite u zatvoru?

Kada se na 8. mj. povratih iz Crne Gore, bi ja zaustavljen od oružništva i predan mjestnom c. k. kotarskom poglavarstvu. Samnom se povратиše moja žena Kate i sinovi Savo, Lazo i Dušan te i moj brat Todor, sa svojom ženom Milenom. Okolo mjesec dana pred naš Božić dođoh sa mojom porodicom i bratom u Dobrotu, kamo imao sam namjeru nastaniti se, i zbilja tu stanovah u kući nekog Antuna Dabinovića, a zatim u kući Konta Vuka Zanovića.

Stoga razloga udaljih se iz Orahovca, jer ustaši iz Krivošija bijahu zaprijetili putem stanovnika Spira Jovanova i Vuka Vukašinić, da će ubiti mene i moga brata, zašto nijesmo htjeli s njima imati posla. *Meni nijesu poznata imena ustaša, ali gore pomenuti Vukašinić biće u stanju iste naznačiti.* (S. A.)

O našem Božiću povratio sam se u Orahovac, da proslavim praznike u mojoj kući.

Iste noći kad stiže *naša vojska* (S. A.) u Orahovcu, nekoliko ustaša krivošijanskih dođe i uprav u ponedjelnik večer da napanu c. k. oružnike i stime *da kompromitiraju stanovnike Orahovca* (S. A.).

U utornik ujutro, kad 4 oružnika od postaje Ljute hotijahu otići put Perasta, ustaši bili su se postavili u zasjedi na napanu

³⁴⁴ IAK — Okružni sud — Krivošijanski ustanak 1882 c — B 1886 — Poglavlarstvo — Kotor — Razni spisi — 1787—1884—1036/P. S., 1882. Kotor 29. XI 1882.

Pošto svojeručno potpisa bi istražen natrag odveden u zatvor, a zapisnik zaključen i potpisan.

Alois v. Benedetti
kot. pristav

Johann Pfurtscheller
Utjgr.
voditelj zapisnika

Franz Schönauer lieutenant

Da ovaj prevod potpuno odgovara svome izvorniku jamči:
Stefan Guzina

prisežni prevodilac iz njemačkog
za srpskohrvatski jezik.³⁴⁶

Saslušanje pak Špira sina Pera Vukasovića iz Veljesela (S. A.) održano je 12. X 1882. u vojničkom sudu u Kotoru (a zapisnik je sastavljen 19. X 1882).

Špiro je, pored ostalog, rekao i ovo: »Nemogu sada više spomenuti, kad sam otišao iz Veljesele, ali to je bilo onog dana kad je naša vojska došla u mjesto, dobro se spominjem da je bilo na jedan petak mjeseca februara. Ja se nebi bio udaljio iz moga mjesta, da ne bijah prisiljen od stanovnika Bogdana Vukova Perovića, Pera Stevanova Laloševića, Marka Lučina Cvjetkovića, Mića Vukova Cvjetkovića, Todora Mrdova Vukašinića, Vasa Kostova Vukotića, Vida Savova Dakovića, Sima Vukova Abramovića, Lazara Dragova Abramovića, Antona Perova Abramovića i Špira Vukova Vukašinića svi iz Orahovca; te u pratnji nekolicine stanovnika Lednica i Krivošija prisiliše me da pobježen u Crnogoru. Svi oni bijahu naoružani i pucali su na našu vojsku (S. A.)...»³⁴⁷

Sedam dana kasnije (19. X 1882) uslijedilo je saslušanje *Jovana Perova Vukašinića iz Orahovca, težaka, starog 35 g., sudbeno neporočnog i oženjenog (S. A.)* pred vojničkim sudom u Kotoru i sastavljen je »napisnik« kao i prije navedeni.

Za nas je najinteresantnije ono drugo pitanje: Zašto se nalazite u zatvoru? Vukašinićev odgovor je glasio ovako: »Kad u nedjelju na 8 t. g. stigismo u Dobrotu ja i braća mi Vuko i Špiro (Vukašinić) tu bijasmo zaustavljeni od oružnika i mjestnom c. kr. Kotarskom Poglavarstvu izdati.

Ja neznam kad je naša vojska došla u Orahovac; ali dobro se spominjem, da se tada nalazah u mjestu Rastin Do u našem zemljištu, kamo imamo jednu kuću i kamo ja čuvah živo. Kad vojska dogje u Orahovac, tada dogjoše gore k meni moja dva brata sa ženama i djecom, kamo ostadosmo svi oko 10—15 dana. Kad opazismo, da se ovom mjestu vojska približava, tada mi oti-

³⁴⁶ IAK — Okružni sud — Krivošijski ustanak — 1882 — c/17 — B 1886.

³⁴⁷ IAK — Okružni sud — Krivošijski ustanak — 1882 — B 1886.

dosmo u tako zvane Ratkova Bećina, udaljene jedno 20 časova od crnogorske granice, kamo ostadosmo okolo jedan mjesec dana, a zatim smo otišli u Grubin-Do u Crnu Goru, te tu ostadosmo do sada. Stoga ja i brat mi pogjosmo iz Ratkove Bećine, jer nas *prisiliše stanovnici naših relija da pregjemo granicu, a to bijahu* (S. A.): Bogdan Vukov Perović, Pero Stevanov Lalošević, Gjuro Mitrov Lalošević, Ilija Savov Lalošević, Marko Lućin Zvietković, Mičo Nikov Zvietković, Todor Mrdov Vukašinović, Vaso Kostov Vukotić, Vid Savov Daković, Simo Vukov Abramović, Lazar Dragov Abramović, Anton Perov Abramović i Spiro Vukov Vukašinović svi iz Orahovca i drugi iz Ledenica i Krivošija u *društvu s Crnogorcima* (S. A.).

Sve ove osobe kako mi rekoše braća, učestvovahu u ustanku i pucali su na našu vojsku; usljed ovog nasilja svi smo pobjegli u Crnogoru (S. A.). U selu Krubin (sic! S. A.) Do u Crnojgori stanovlismo u kuću nekoga Matka Stevanova, koga porođčno ime nemogu tačno naznačiti ali cijenim da se zove Žitković.

U ovoj smo kući sve naše stvari donijeli: 120 koza i ovaca, 18 jagnjica, 1 vola, 1 kravu s telićem od 6 mjeseci i jednu kravicu od 3 godine, 28 ulišta čela i 14 sanduka s odjećama sve ove stvari ostale su u onoj kući, jer nam nebijaše dopušteno od crnogoraca u našu se domovinu povratiti, tako da smo tajno ponoći ovamo se povratili, te uslijed toga ne bijaše nam moguće sve te stvari sobom odnijeti.

Niti ja niti moja braća nijesmo se oduprli vojsci a još manje na istu pucali; niti smo direktno niti indirektno pomagali ustašima, jer ja nijesam ni jednom u toj okolnosti bio u Orahovcu, nego u Rastin-Do, jedan sat udaljeno od Orahovca. Da sam ja nevin, te da nijesam u ustanku učestvovao, posvjedočiće slijedeće osobe: Lazar Gopčević iz Orahovca, Mato Zvietković bivši naš knez i paroh Drago Lazarević svi iz Orahovca.»

Na 3. pitanje: Zašto se prije ne povratiste?, odgovorio je: »jer nam nijesu Crnogorci dopuštali«. Na 4. pitanje: Kad ste bježali u Crnu Goru, jeste li bili naoružani ili ne?, spretno je odgovarao: »Sobom sam imao jednu jednocjevnu pušku, ali tek pređoh (sic! S. A.) granicu oduze mi je jedan crnogorski častnik, to bijaše uprav u mjestu Pistek. Protiv naše vojske ja nijesam pušku upotrebljavao, nego je uzeh sobom — jer sam čuvao živo«. Na 5. pitanje: Kad bi od naše vojske zaposjednut Orahovac, jeli bila i vaša kuća zapaljena ili ne?, odvratio je: »Moja kuća a također i braće mi bi od vojske paljena«.

Sa ovim nije završeno saslušanje Jovana Vukašinovića, nego je on i dalje zadržan u zatvoru i ponovo izveden pred sud i saslušan l. XII 1882.

Nastavilo se sa 6. pitanjem: Dava vam se na znanje, da ste označeni u svjedočanstvu ćudorednog ponašanja 21 oktobra t. g.

kao jedan od onih, koji je stajao u neposrednoj svezi sa vođom ustaša Vasom Vukotićem, šta imate povrh odgovoriti?, Vukašinović je kratko izjavio: »Što je zapisano u svjedočanstvu ćudorednog ponašanja nije istina to, jer se ja nikad nijesam družio s ustašima« (S. A.). Pitanje 8. je glasilo: Dava vam se na znanje da braća Vaso i Todor Ratković, vaše žene Kata i Milena kazaše da ste im vi i vaša dva brata Spiro i Vuko rekli, da su vam ustaši bili zaprijetili da će vas ubiti, jer se nijeste s ustašama htjeli držati, jeli to istina ili ne? Odgovorio je ovako: »Ja nijesam bio k braći Vasu i Todoru Ratkoviću, nego moja dva brata Spiro i Vuko. Oni su ponoći otišli u Orahovac i obznanili Ratkoviće u kakvoj se pogibelji nalaze. Opetujem da u nikakvoj vezi ja nijesam stajao sa ustašima i da pušku koju imah kod sebe, jedino mi je služila da čuvam od lupeža i vukova stado koje pasijah.«

Ni sa ovim iskazom sud nije bio zadovoljan, optuženi je vraćen u zatvor i poslednji put je preslušan 15. I 1883. g. Na pitanje: *Vi ste ipak u ustanku učestvovali* (S. A.) jeste li prešli u Crnogoru sa ostalim ustašama, dočim je vaša porodica s vašim ocem prešla u Crnogoru? Optuženi je rekao: »Ja nijesam s ustašima nego s mojom porodicom prešao... S našim porodicama otišla je u Crnogoru i Stane Mitrova Boževa Aleksić. Nemogu se spomenuti da je crnogorski kapetan zabilježio ime naših porodica ili ne. Kada su ga pitali: Kako je to da ime vašeg oca Pera nije uvršćeno u popis roblja?, dao je kratak odgovor: »Ja neznam, povrh toga nemogu razjašnjenje dati.«

19. X sastavljen je zapisnik i sa saslušanja *Vuka sina Pera Vukašinovića iz Veljeg Sela, starog 50 godina, oženjenog, bez poroda* (S. A.) i sudbeno neporočnog koji je na pitanje: Zašto se nalazite u zatvoru?, odgovarao vrlo opširno: »Jer kad hotijasmo ja i moja dva brata Jovan i Spiro ovamo doći, bijasmo zaustavljeni od oružništva i izdani mjestnom c. k. kotarskom Poglavarstvu.

Nespominjem se kad sam otišao iz Veljega Sela, ali bijaše onog istog dana kad tu dogje naša vojska, te ako ne griješim to je bilo jednog četvrtka.

Ja ne bi bio otišao iz mog sela da me nijesu prisiljavali slijedeći stanovnici (S. A.): Savo Markov Lalošević, Andrija Perović, Bogdan Vukov Perović, Pero Stevanov Lalošević, Gjuro Mitrov Lalošević, Ilija Savov Lalošević, Marko Lučin Zvietković, Mičo Nikov Zvietković, Todor Mrdov Vukašinović, Vaso Krstov Vukotić, Vido Savov Dakotić (S. A.), Simo Vukov Abramović, Lazar Dragov Abramović, Anto Perov Abramović, Spiro Vukov Vukasinić svi iz Orahovca, koji bijahu praćeni od više stanovnika iz Ledenica i Krivošija, koji nam zaprijetiše da se odaljimo. Svi oni bijahu naoružani i zlonamjerni protiv naše vojske, te htjeli su da se svi k njima pridružimo, ali mi to odbismo (S. A.). Uslijed toga nasilja, pogjoh ja s mojim bratom Spirom i s mojom i njegovom ženom ukupno sa djecom u mjestu Rastin Do koje se nalazi na našem zemljištu,

kamo mi posjedujemo jednu kuću i kamo bijaše moj brat Jovan sa stadom. Tu ostadosmo 15—20 dana a kad dogje vojska pogjosmo u Raskovu Bećinu koja je udaljena 20 časova (S. A.) od crnogorske granice i ostadosmo okolo mjesec dana dok nas Crnogorci ne prisiliše koji bjehu k nama došli, da idemo preko granice i tako dogjosmo u Gruhin Do u Crnugoru. Tu stanovasmo u kući nekog *Matka Stevanova Zietkovića* (S. A.), kod koga donesosmo sve naše stvari: 120 koza i ovaca, 18 jagnjića, 1 vola, 1 kravu, 1 telića od 6 mjeseca i jednu mladu kravu od 3 godine i 14 sanduka robe. Sve ove stvari ostadoše u Crnugoru, jer kriomice dogjosmo ovamo, jer nam Crnogorci nijesu dopuštali.

Ja sam bio na Cetinje kod austrijskog diplomatskog poslanstva za dobiti jedan polazni list, ali bi mi rečeno da nije potrebit, tako smo se mi pomakli ovamo na 7. o. mj.

Niti ja niti moja braća nijesmo se k ustanku pridružili i niti direktno niti indirektno nijesmo pomagali ustaše; naprotiv ustaši našijeh mjesta vazda su imali protiv nas neprijateljskih namjera jer nijesmo htjeli s njima imati posla.

Da sam ja nevin posvjedočit će slijedeće osobe: Paroh Drago Lazarević, bivši seoski knez Mato Zvietković i Lazar Gopčević svi iz Orahovca.

Na pitanje: Zašto se nijeste prije natrag povratili?, odgovorio je: »Jer mi Crnogorci nijesu htjeli dopustiti da se natrag povratimo«.

Kamo ste bili kad su na vojsku pucali iz Orahovca? »Tada se nalazah u Rastin Do i uprav tamo sam čuo, kako dolje u Orahovcu stoji pucnjava, jer nije bilo moguće vidjeti.«

O čemu živjeste u Crnojgори? »Naše žene i djeca primali su od vlade crnogorske po 2 for. na mjesec, a mi ljudi ništa te tako morao sam ja o svom novcu živjeti.«

Posljednje pitanje je bilo: Imate li još što na vašu odbranu kazati?

»Nakon dva dana po zaposjednuću Orahovca pogjoh iz Rastovi Do u *Gornji Orahovac* (S. A.) da ponsem iz moje kuće štogod, tu nagjoh jednog Crnogorca, koji bijaše naumio da odvede jednu količinu kukuruza i robe, ja ga uhvatih i vezah, te ga povedoh u Crnugoru u mjesto Trsehno, kamo ga predadoh glavaru seoskom Baliću. On bijaše osuđen, da mi isplati za štetu for. 55, ali on mi ih neplati.

Na moje opravdanje drugo nemam ništa reći.

Pročitano i rastumačeno. Moja kazivanja tačno su zapisana.«

Vuko Vukašinović

Međutim, sud se nije zaustavio, nego je isti Vukašinić opet priveden 1. XII 1882. i nastavilo se sa ispitivanjem: U svjedočanstvu čudorednog ponašanja od 21 oktobra t. g. vi ste naznačeni kao jedan od onih, koji je stajao u neposrednoj svezi sa vojom ustaša Vasom Vukotićem (S. A.), što imate protiv toga da odgovorite? »Nije istina što stoji napisano u svjedočanstvu čudorednog ponašanja, ja nijesam nikada imao išta obćega sa ustašama.«

Dava vam se na znanje da vaše sestre Stana i Joka očitovale su, da njima nije poznato, da su vas i vašu braću ustaši prisilovali ostaviti Veljeselo kad dogje u Orahovac vojska (S. A.). Šta imate povrh toga da odgovorite? »Istina je da smo mi bili prisilovani od ustaša ostaviti Veljeselo, ali nemogu razumjeti kako su žene rekly da one o tome neznadu ništa.«

Istraženiku bi pročitani i rastumačeni zapisnik sastavljen sa Jovom Perović Radunovićem (sic! S. A.) i upitan što ima povrh toga da odgovori?. Vuko Vukašinić energično izjavljuje: »Nije istina, što je kazao Jovo Radanović niti ja niti moj brat nijesmo se držali sa ustašama. On je ljut na nas, jer sam ja 2 ili 3 god. prije kupio u njegova oca Pera jedan komad zemlje, koji se nalazi blizu moje kuće za 10 talijera; na tom komadu šest mjeseci prije nego je vojska došla u Orahovac bio sam pošao graditi jedan obor, Jovo se tome protivio i stoga mi smo imali zagjevica; jer on nije htio trpiti, da se ja nalazim u posjedu toga komada zemlje. Iz osvete prama meni to je Radanović kazao, a da je istina ono što sam malo više kazao, posvjedočiće orahovački knez Mato Zvietković, Lazar i Jovo Gopčević i Božo Vukotić i svi iz Veljesele.«

Istraženiku bijahu pročitana i rastumačena kazivanja svjedokinja Jane Perove i Jane Jovove Radanović, te bi upitan: Što ima povrh toga da odgovori? »Nije istina što su kazale svjedokinja, mi nijesmo nikada bili u četi ustaškoj Bogdana Perovića niti u mjestu Presjeku, to su samo potvaranja.« (S. A.)

Čini vam se znati da su kazali oba brata Vaso i Todor Ratković i njihove žene Kate i Milena, da ste vi i vaša dva brata Špiro i Jovan njima rekly, da će ustaši njih ubiti jer se nehoću s ustašima držati, jeli to istina ili ne? »Mjesec dana prije nego je vojska došla u Orahovac, više ustaša bili su se skupili u Velje selo kod Bogdana Vukova Perovića, Vasa Vukotića (S. A.) i između ostaloga bili su kod sebe pozvali mog brata Špira i rekly su mu, da im mora pokazati kuće Vasa i Todora Ratkovića i Mata Zvietkovića u Orahovcu, jer da ih hoću oplijeniti, zašto Ratkovići ne hoću gore doći k njima. Moj brat njima je odrekao to učinjati (S. A.), te tako kako on tako i ja dva puta smo tajno po noći (S. A.) Ratkoviće o tome obznanili.«

Iako je i ovaj zapisnik od 1. XII bio pročitani, rastumačeni i potpisani, istraga nije bila završena, te je optuženi po treći put priveden sudu 15. I 1883. i saslušan. Na pitanje: Vi ste ipak u

ustanku učestvovali (S. A.) jer ste prešli u Crnogoru naoružani sa ostalijem ustašama, dočim je vaša porodica prešla u Crnogoru s vašim ocem Perom, kazao je: »Ja nijesam sa ostalim ustašama nego sa mojom porodicom i s onijema od moja dva brata Jovana i Špira pobjegao na našem zemljištu, kad vojske dogje u Orahovac. Nakon nekoliko dana od tole svi smo skupa pošli u Ratkovu pećinu (sic! S. A.), gje takogjer ostadosmo nekoliko dana i u tome mjestu nagjosmo našeg oca Pera. Okolo jedan mjesec dana iza toga kako pobjegosmo iz Orahovca, pogjosmo preko granice u Krubin Do, s nama bijahu moj otac, i neka Stana Mitrova, i Božova Aleksić, koje morasmo nositi. Dočim bijah u Ratkovoj pećini dogje k nama jedan crnogorski kapetan, koji popisa imena svijuh članova moje porodice (S. A.).

Kad ja sa mojijezima i s onim braće mi pregjoh granicu bija su moja dva brata s Špirom i Jovanom od crnogorske oblasti u Pistek odvedeni, kamo nam *odniješe oružje i još jedan put pohilježiše imena (S. A.).*

Moja kazivanja tačno su napisana ...

† Vuko Vukašinić

Da moj prevod potpuno odgovara svome izvorniku jamči

Stefan Guzina

priscežni prevodilac iz njemačkoga
na srpskohrvatski jezik.«

Istom 2. XI 1882. vojnički sud u Kotoru sastavio je »Napisnik po naredbi c. k. zapovjedništva ratne luke u Kotoru u istrazi protiv Vasu Ratkoviću« (S. A.) i u vezi s tim preslušan je Jovo sin pok. Pera Radanovića iz Veljeg Sela, star 45 godina, težak, rišćanin, oženjen i neporočan.

Na pitanje ad 2. odgovorio je sljedeće: »Mjeseca februara t. g. i najme iste noći, u kojoj naša vojska uđe u Orahovac, dođoše u mene Spiro Perov Vukašinić i Niko sin Andrije Radanovića iz Veljeg sela; prvi me je prisilio da za njima idem; obadva bijahu puškama oružani, Spiro Perov Vukašinić tukao me je kundakom (S. A.). Oni me povedoše protiv mojoj volji, put mjesta, gdje bijahu saskupljeni svi ustaši iz Orahovca, a ovi baš stanovahtu u kući seljanina Todora Četkovića (S. A.). Spiro Vukašinić reče mi da me je on s Veljigsela odveo, jer se on i ostali ustaši bojahu da nebi ja našoj vojsci, kad bi na Veljeselo došla, ukazao put (S. A.) pa zato da je htio da šnjome gore ostanem. I Spiro i Vuko Vukašinić držali su za ustaše; četovođa bijaše neki Bogdan Vukov Perović iz Orahovca (S. A.). Ja nijesam vidio da je Jovo Perov Vukašinić hodio okolo sa ustašima, on nije bio oružan i gore je živo pasao.

Vaso i Todor Ratković nijesu bili kod ustaša (S. A.) i ja nijesam u njih nikakva oružja vidio; koliko Todor toliko i Vaso Ratković pobjegli su u Zalaze kad je vojska u Orahovac stigla (S. A.). Ja sam morao ostati 3 dana kod ustaša u selu »Prosiak« dokle mi pogje za rukom uteći im u Kotor (S. A.), gje sam bio kod nekoga Ilije Ramadanovića po prilici ostao.

Tada sam htio na Vranovo brdo otići, ali pošto na putnom listu mi nije naznačeno rodno mjesto (umjesto »Orahovac«, »Dobrota«), te me Vojnici uhvatiše i predadoše ovdašnjem Vojničkom sudu. U predbježnome zatvoru stajao sam oko mjesec dana, i tada se je istraga obustavila a ja sam *na slobodu pušten (S. A.)*. Ovo se dogodilo oko Uskrsa ove godine.

Za ona tri dana koje sam u Prosioku proveo, imao sam jednom prigodu *da vidim kako su se ustaši iz Orahovca udružili s onijem iz Ledenica u mjestu »Proljetina Dolina« (S. A.) i Spasova Krsta, i pucali na našu vojsku, koja se u pustari (»landa«) nalazalaše. Među ovim ustašima bili su takogjer Spiro i Vuko Vukašinović, koji su vazda njihovo oružje pri sebi nosili (S. A.)*. Nemogu reći jesu li ili nijesu li i oni pucali jer sam bio daleko od ustaša oko ure puta. Ovo bijaše jednog poslije podna i trajalo je oko 2 sata, iza kojih ustaši natrag povukoše. Kako sam gore kazao sutradan sam ja pobjegao i neznam šta se poslije dogodilo.

Kad sam ja ona tri dana sa ustašima gore bio nijesam ništa drugo mogao razumjeti nego *daće oni našu vojsku potući, jer da su jači (S. A.)*. Spiro i Vuko Vukašinović udioništvovali su u *skupštinama koje su ustaši držali (S. A.)*. Oni su jeli sa istima i u svakom pogledu s njima su se držali, i oni kao i ostali ustaši imali su namjeru oprjeti se našoj vojsci pa zato sudeći po njihovome ponašanju i ostalim okolnostima, *uvjeren sam da su i oni na našu vojsku pucali (S. A.)*.

Da li se je ipak ovo dogodilo ja neznam jer sam ja kao što gore rekoh iza tri dana pobjegao i ovamo došao.

Ja nijesam opazio da je Jovan Perov Vukašinović oružan bio. On nije s ustašima hodio.

Pročitano i protumačeno.

Moje je kazivanje točno upisano.

† Jovo Radanović

Joh. Pfustscheller...

Pošto je ispitan vlastoručno postavio † krst, zakune se po zakonu a zapisnik se zaključio i potpisa.

Alois v. Benedetti

Johan Pfustscheller
Franz Schönauer
Lieutant«.

No ispitivanje nije time bilo dokrajčeno. Nastavak je uslijedio 23. XI.

Prvo Radanović »bi opomenut na već položenu zakletvu«, zatim su mu pročitani zapisnici Špira i Vuka (Vukašinović), te »bi ispitan šta ima na istima da primijeti?« On je rekao ovo: »Nije istinito što Špiro i Vuko Vukašinović kazaše. Oni nijesu bili od strane ustaša prisiljeni da pobjegnu. Netom oni vidiše da su naše vojske u Orahovac stigle, pobjegoše oni sa njihovim obiteljima u mjesto Rastin-Do i sobom poniješe sve njihove stvari, ali su tada domaćini Špiro i Vuko opet u Veljeselo povratili se, *da se ustašima pridruže za odpor protiv našoj vojsci* (S. A.). S mjesta Rastin-Do pogjoše oni u mjesto Prosjak a ja sam tada utekao.

Što se poslije dogodi neznam.

Svjedoci uvedeni od Špira i Vuka Vukašinovića nijesu prisutni bili; kad se ovi ustašima pridružiše, jer su oni prije bili utekli ne mogu ništa o tome reći.

Jedan dan prije nego što sam bio prisiljen ostaviti Veljeselo utekla je moja žena Jana sa moje dvoje djece u mjesto Prosjak, i one noći kad sam bio usilovan poći sa ustašima, došla je takogjer samnom majka mi Stana... One se nemogoše samnom vratiti jer sam, ja kako rekoh, potajno morao uteći...

Na pitanje: Šta je vama poznato o ženama Kate Ratković i Milene Ratković?, odgovorio je: »Meni nije ništa zla poznato o ovim ženama, one pobjegoše sa njihovim muževima u mjesto Zalaze, i kao što sam u opće čuo govoriti ostale su tute do njihova povratka. *Meni nije poznato da su one na ikakav način ustašima pomagale* (S. A.). Ja neznam jesu li one i muževi im pobjegli u Dobrotu i jesuli odatle okolo Božića vratile se u Orahovac. *One su imućne osobe vazda su bile dobroga glasa* (S. A.).

Kad su ga pitali šta mu je poznato o ženama Stani, Joki i Andri Vukašinović, dao je izjavu slično prethodnoj, a tako isto o ženama Stani Božovoj i Stani Mitrovnoj Aleksić.

Pošto mu je sve ovo pročitano i pošto je stavio krst umjesto potpisa, bio je otpušten i zapisnik je zaključen. Ali to nije bio kraj. Optuženi je opet pozvan na saslušanje 13. III 1883. godine.

Upućeno mu je sledeće pitanje: Spominjete li se vašeg prijašnjeg kazivanja i potvrđujete li isto? Radanović je opširno odgovorio: »Spominjem se mog prijašnjeg kazivanja, potvrđujem isto i dodajem slijedeće: Dan prije nego što vojska stiže u Orahovac uteče moja žena Jana u moje dvoje djece... put Rastina Dola a poslije u Prosjak, ja i majka mi Stana ostadosmo u našoj kući u Veljem selu i ja sam namjeravao takogjer tute ostati, ali ponoći izagjoše k meni seljani Špiro Vukašinović i Niko Andrijin Radanović i prisiliše mene i moju majku da š njima idemo i tako sam baš š njima u Rastin Do pošao a majka mi u Prosjak... Ja sam u Rastin Dolu dva dana ostao, i za ovo vrijeme imao sam prigode

da vidim kako su braća Spiro i Vuko Vukašinić otišli u Veljeselo kod ustaša odkud š njima napried i bili su megju onim ustašama koji s Proljetine Doline i Spasova Krsta pucahu na našu vojsku koja se u pustari nalazaše ali ja nijesam vidio jesuli oni pucali, ja sam daleko bio prilici uza put. Ja sam tada s Rastina Dola morao otići u Prosjak, jer su mi Vukašinići zapovijedali da onamo pogjem i tako sam imao prigode da vidim kako su braća Spiro i Vuko Vukašinić držali se *sa ustašima, koji bijahu sakupljeni u kućama seljana* (S. A.) Todora Četkovića, Nika Četkovića i Pera Laloševića u Prosjaku; oni su vavjek s njima bili udionštvovali su na njihovim sastancima i svuda su š njima su hodili. *Četovođe ovih ustaša bijahu Bogdan Vukov Perović i Vaso Vukotić* (S. A.). Ja nijesam na sastancima udionštvovalao i zato neznam šta su tu odlučivali; ja nijesam vidio da su gorespomenuti 2 Vukašinića na našu vojsku pucali ili da su koje nasilje na istu počinili...

Prije nego je vojska u Orahovac stigla — po prilici 15 dana često su se držale skupštine ustaša u kućama (S. A.) Pera Laloševića i Vasa Vukotića u Veljem selu (S. A.) i ja sam često imao prigode da vidim kako su braća Vuko i Spiro Vukašinić na ove skupštine hodili, šta se tute govorili ja neznam ali je bilo u *obće poznato da se je tu govorilo o načinu kako se oprieti protiv vojske; ja sam to isto vidao, jer sam u istomu mjestu stanovao i jer oni ne bi se potajno sakupljali* (S. A.).

Na pitanje: Jeste li imali prije malo vremena koju svagju sa braćom Vukašinićima radi jedne zemlje koju su oni kod vašega oca kupili?, odgovorio je: »Istina je da sam ja imao svagje radi jedne zemlje, koju Vukašinić tvrdi da je kupio kod moga oca...«

Iza ovoga postavljeno mu je sledeće pitanje: Gdje su nalazili se sada ustaši koje ste u vašem kaživanju imenovali? Radanović je rekao: »Niko Andrijin Radanović, Todor Četković, Niko Četković, Pero Lalošević, Vaso Vukotić i Bogdan Perov i Vuko Perović (! S. A.) nalaze se još svegjer u Crnojgori a ja neznam u kojem mjestu« (S. A.).

Jeste li vi vašoj ženi Jani priobćili i ozlede koje vam je naudio Spiro Vukašinić? »Ja nijesam mojoj ženi pokazao ozlede...«

Zbog razloga dase suoče (alla scopo del confronto) bi doveden *okrivljenik Spiro Vukašinić* (S. A.) pa upitan Jovan Radanović: Moželi u oči opetovati Špiru Vukašiniću ono što je kazao?, on odgovara: »Ja očitujem ovgje prisutnome Špiru Vukašiniću da je on sa Nikom Radanovićem u moju kuću došao, da me je tukao zbog razloga da š njim idem, da je on i u Veljem selu i u Prosjaku bio u *zadrugi sa ustašima vođenim od Bogdana Perovića i Vuka* (! S. A.) *Vukotića* (S. A.); da je on kao i u Veljeselu tako i Prosjaku udionštvovalao na njihovim skupštinama i

da je bio među ustašima koje su pucale na našu vojsku (S. A.). Poslijetoga bi upitan Špiro Vukašinić šta ima da na to odvrati a on odgovori: Jovo Radanović laže, sve što on tvrdi nije istinito a ja nijesam nigda učestvovao sastancima ustaša (S. A.), Radanović hoće da osveti radi zemlje, koju je moj brat u njegova oca kupio.

Pročitano i protumačeno...

† Jovo Radanović

Zbog razloga da se suoči, bi doveden okrivljenik Vuko Vukašinić (S. A.) pa Jovo Radanović upitan: moželi svoje kaživanje opetovati Vuku Vukašiniću na čemu odgovori: ... »Ja očitujem...« (sve je ono isto rekao kao i Špiru). Zatim bi upitan Vuko Vukašinić: šta ima da na to primijeti, na čemu on odgovori: »Jovo Radanović laže.« Za isti razlog bi doveden Jovo Vukašinić pa upitan Radanović: moželi u njegovoj prisutnosti opetovati što je ranije kazao, ovaj izjavi: »Ja govorim ovdje prisutnome Jovu Vukašiniću da su njegova 2 brata Špiro i Vuko i u Veljeselu i u Prosjaku stajali sa ustašima pod vodstvom Bogdana Perovića i Vasa Vukotića (S. A.), da su i oni na njihovim skupovima u Veljeselu i Prosjaku udioništvovali i da je Špiro Vukašinić mene silovao ostaviti moju kuću da u Rastov Do dogjem.

Na to odvrati Jovan Vukašinić slijedeće: »Ja sam bio nekoliko mjeseca vazda u Rastin Dolu i zato neznam jesuli moja braća na sastancima u Veljeselu učestvovali ali oni nijesu nigda pošli u Prosjak i zato nije istina što Radanović tvrdi da su oni sa ustašima bili u Prosjaku i tute na sastancima učestvovali (S. A.).

Pročitano...

Naša kazivanja točno su ispisana.

† Vuka Vukašinića

† Jova Vukašinića

† Jova Radanovića

Pošto ispitanii vlastoručno postaviše † krst okrivljenici biše odpraćeni u tamnicu, a svjedok otpušten (S. A.) i zapisnik zaključen i podpisan...³⁴⁸

Vojnički sud u Kotoru sastavio je 16. XI 1882. g. »Napisnik« po naredbi c. k. zapovjedništva Ratne luke u Kotoru u istrazi protiv Vasa Ratkovića i drugova (S. A.).

Dolje pomenuti svjedok pristupi te pošto bi opomenuta (S. A.) po zakonu bi saslušana kao što slijedi.

³⁴⁸ Na kraju ovoga spisa je dodano: Concorda coll'originale — Cattaro 24. Novembre 1887.

1. Obćena. Na 1. Zovem se Jana žena Jovana Radanovića, rodom iz Veljega sela kot. Kotor od 40 godina, s djecom, pravoslavna tezakinja neporočna.

2. Uzrok saslušanja. Na 2. onog dana kad je vojska ušla u Orahovcu, ja sam pobjegla bila sa moje dvoje djece Šavom i Simom put Rastin Dola. Moj muž, svekrva mi Stane i svasta Jane ostaše natrag. U Prosjaku nalazahu se više ustaša iz Veljeg sela i Orahovca. Oni su bili sakupljeni u kućama stanovnika Todora Četkovića i Pera Laloševića između ustaša nalazahu se Vuko i Špiro Vukašinić i Vaso Vukotić (S. A.).

Za vrijeme što sam bila u Prosjaku, vigjela sam tu Špira i Vuka Vukašinića koji su iz Rastin-dola k'ostalim ustašima došli; oni s njima bijahu skupa, s njima su govorili jeli i pili (S. A.), te od svega ovoga može se uvjerenje steći da su i oni s ustašima držali, jer su s njima u dobrom odnosu bili.

Dok sam bila u Prosjaku dva gorespomenuta Vukašinića češće bi došli u Prosjak, a zatim bi se udaljili, i to više puta sami ili sa ustašima.

Nijesam ništa čula da gore spomenuti Vukašinići rekoše protiv vladi, ili štogod učiniše protiv vojsci...

Špiro i Vuko Vukašinić bili su oružani dočim Jovan nije...»

Špiro joj je udario muža kundakom... »i tako su njega i svekrvu prisilovali da ostave Veljeseo i da ih slijede... Dok bijah u Prosjaku češće hotijah čuti pucnjavu, ali neznam ko je to pucao, su kakve su to bitke bile.

Bice dva mjeseca da sam se od tuda natrag povratila. Samnom nijesu pobjegle u Crnogoru ni svekrva ni svast, doli kako mi poslije pričahu malo dana pošto ja otidoh iz Prosjaka one se preseliše u Crnu Goru. Ustaši nijesu htjeli da mi ostanemo u Prosjak nego da Roblja idu u Crnogoru (S. A.).

Pročitano...

Moja kazivanja točno su napisana.

† Jane Radanović.

Pošto svjedočica vlastoručno postavi »znak krsta † bi otpuštena (S. A.) zapisnik zaključen i potpisan«.

No i ovo preslušanje je nastavljeno 11. III 1883. i tada je optuženoj postavljeno 4. pitanje: Špiro, Jovan i Vuko Vukašinić tvrde da se nijesu držali sa ustašima, da nijesu nigda se s njima družili, i da nijesu onda kad su u Prosjak bili s ustašima prošli; kako je to da vi protivno tvrdite?

»Ja nijesam vidjela Jovana u onom kraju, za sve ono vrijeme što sam ja u Rastin-Dolu bila on je bio s govedima na paši i nije se držao s ustašima, što je docnije on učinio to mi nije poznato.

Druga dva brata Vukašinića bila su oružana često puta bili su u Prosjak, skupa sa ustašima naokolo su hodili te stoga uvjerena sam, da su oni u sporazumu bili sa ustašima.

Radi suočenja bi utamničeni Špiro Vukašinić priveden a svjedočica ponukovana da svoja kazivanja istome u obraz kaže, na što ona odgovori: »Ja sam vidjela kad sam bila u Prosjaku ovgje prisutnoga njegovoga brata Vuka kako su došli u Prosjak k ustašama, kako su s njima govorili, kako su otišli u kuće kamo su svi ustaši bili, oni su bili oružani i iz cijelog njihovog ponašanja moglo se vidjeti, da su se oni s njima držali.

Na čemu Špiro Vukašinić kako slijedi odgovori:

»Ona laže, nije istina što ona tvrdi mi nijesmo bili u Prosjaku i niti ja niti moja braća nijesmo stali u svezi sa ustašima.

Radi iste svrhe bi priveden uzapćenik Vuko Vukašinić, a svjedočica ponukovana da istome u lice ponovi njezina kazivanja na što ona odgovori: ...« (Rekla je sve ono što i bratu mu.) Na što Vuko Vukašinić odgovori slijedeće: »Ona laže...« Onda je doveden Jovan i pred njime je isto rekla, a on opet »Ona laže...«

Pročitano i rastumačeno.

Naša kazivanja točno su zapisana.

† Špira	} Vukašinići
† Vuka	
† Jovana	
† Jane Radanović	

Pošto vlastoručno postaviše znak † utamničeni bijahu u zatvor natrag odvedeni *svjedočica odpuštena* (S. A.), zapisnik zaključen i dovršen.

Po priznanici od 11/3 1883 bi gornjoj svjedočici isplaćen 1 for.

Kotor 11/9 1883.

Alois v. Benedetti.

Po preduzetom uredovnom upoređivanju izvornom odgovara od riječi do riječi. Kotor 17 Maja 1883

Alois v. Benedetti.

Da ovaj prevod odgovara podpuno izvorniku jamči Stefan Guzina prisežni prevodilac iz njemačkog za srpsko-hrvatski jezik...³⁴⁹

³⁴⁹ I ovdje na kraju stoji dopisano: Concorda coll'originale, Cattaro 24. Novembre 1887 — žig.

Novi »Napisnik« sastavljen po naredbi c. k. Zapovjedništva Ratne luke u Kotoru u istrazi protiv Vasa Ratkovića i drugova« datiran je sa 16. XI 1882.

Preslušana je bila Jane kći Pera Radanovića rodom iz Veljesela kotar Kotor, od 25 godina, neudata, pravoslavna, težakinja, neporočna«. Na ono poznato pitanje ad 2. odgovorila je: »Onog dana kad je vojska stigla u Orahovcu, bilo je to mjeseca februara t. g. bila sam drva posjekla i otišla put Ljute da ista prodam u Kotoru; ali kad sam stigla u Ljutu opazih, da vojska ide put Orahovca i tako pobjegoh u brdo (S. A.) i istog dana došla sam u Prosjak, okolo dva zatim dogje moja nevjesta Jane sa djecom, okolo dva dana iza toga dogje mi mati Stane i brat Jovo u Prosjak... U onom vremenu što sam provela u Prosjaku, češće vigjeh tu ustaše iz Veljesela i Orahovca tamo se nalazahu i ustaške vogje Bogdan Vukov Perović i Vaso Vukotić, koji stanovahu u kućama Pera Laloševića i Todora Četkovića (S. A.). Ja sam se vazda domaćim poslima bavila i nijesam se starala od ovome što su ustaši pomutili; samo sam jednom u Prosjaku vidjela Vuka Vukašinića i to kad sam otišla pred kuću Todora Četkovića vidjela sam ga da pred kućom sjedi š njim je bio Niko Radanović i još četvorica čija imena su mi nepoznata svi su bili puškama na oružani i među sobom razgovarahu, izmegju ovijeh nenalazahu se ni Bogdan Perović ni Vaso Vukotić. Špira Vukašinića vidjela sam u Prosjaku... Da li su ova tri Vukašinića držala sa ustašima nije mi poznato ali Vuka Vukašinića vidjela sam kod njih u Prosjaku i sljedstveno cijenim da se držao sa ustašima.

Prije dolaska vojske u Veljeselo kad isto ostavih, nijesam vidjela da su oni prisustvovali na skupštinama držanim od ustaša, sve to ipak nemogu isključiti jer sam vazda bila zabavljena domaćim poslovima i nijesam vodila brigu o političkim smutnjama (S. A.).

Ja i mati mi bili smo prisiljeni ostaviti Prosjak jer ustaši koji su se tu nalazili prisilovaše nas to mjesto ostaviti a to jer su oni malo prostora imali za stanovanje« (S. A.).

Kad su joj postavili treće pitanje, pored ostalog rekla je i ovo: »...Moj brat Jovo koji kako sam čula stanovao je u kući Todora Četkovića kamo bijaše više ustaša, moguće je da je tu češće vidio dolaziti Špira i Vuka Vukašinića, moguće je da je vidio kako prisustvovahu na skupštinama držanim od ustaša...

Moja očitovanja točno su ispisana

† Jane Radanović

Pošto svojeručno postavi † krst bi preslušana zakleta i oduštena...«

Međutim, sud je našao za potrebno da »svjedočicu« treba još jednom ispitati i to je učinjeno 15. III 1883. Ona je pred Vu-

kašinovićem ponovila sve ono što je rekla o njemu na prvom saslušanju. Vukašinović je negirao njene iskaze i rekao joj da laže da je bio u Prosjaku sa ustašima. Zatim svjedočica bi upitana da li ima što drugo kazati, na što odgovori: »Nema ništa drugo kazati.«

Pročitano . . .

Naša očitovanja točno su ispisana

† Vuko Vukašinović

† Jane Radanović

Poslije toga je svjedočica otpuštena a istražnik natrag u zatvor odpraćen.

Na priznanici 11/9 1883. joj je isplaćeno 1 for.

Da ovo sve odgovara . . . Kotor 17 Maja 1883³⁹⁰

Kao novog svjedoka vojnički sud je pozvao Stanu, udovicu Pera Radanovića iz Veljesela, kotar Kotor, od 80 godina, pravoslavne vjeroispovijesti, težakinju, neporočnu i 17. 1 1883. je sastavljen »Napisnik po uredbi c. k. Zapovjedništva Ratne Luke u Kotoru u istrazi protiv Todora Ratkovića i drugova«.

Stana je dala sljedeću izjavu: »Onog dana kad je vojska ušla u Orahovac, a to bijaše mjeseca februara p. g. . . . ja i sin mi Jovo ostadosmo u Veljeselo i neimagjasma namjeru od tole se udaljiti.

Iste večeri kad je vojska ušla u Orahovcu, Spiro Perov Vukašinović i Niko Radanović dogjoše u našu kuću, te kazaše nam da moramo našu kuću ostaviti a njih slijediti, jer se bojahu da nebi moj sin Jovo vojsci put pokazao i da nebi pripovidio kamo su oni pobjegli (S. A.). Moj sin absolutno nije htio kuću ostaviti s'toga Spiro Vukašinović mog sina je udario kundakom od puške u leđa i šakom po glavi, i tako moj sin bio je prisilovan kuću ostaviti da njih slijedi, takogjer i ja otidoh a to u mjesto Prosjak . . .

Kad gore spomenuti u moju kuću dogjoše bijahu oružani sa puškama . . . Za vrijeme što sam u Prosjaku provela sve sam u kuću ostala a nijesam nijednom izlazila te nemogu ništa znati.«

Zašto ste se od Prosjaka udaljili? »Jer tu sakupljeni ustaši prisilovaše nas Prosjak ostaviti, jer neimagjahu dovoljno prostora za stanovati.

Moja kazivanja točno su ispisana

† Stane Radanović

Pošto postavi znak † krsta . . .

Po priznanici od 17/1 1883. bi gornjoj svjedočici for. 1 isplaćen.

Kotor na 17/3 1883.

³⁹⁰ Također »Concorda coll'...

Ista svjedokinja je ponovo pozvana pred sud i preslušana 11. III 1883. Tom prilikom je ponovila pred uhapšenikom Špirom Vukašinićem da joj je sina Jova tukao. Na to je Špiro odgovorio da prisutna laže i da nije istina što ona tvrdi, jer ga on nije prisilio da svoju kuću ostavi.

Stana je stavila znak krsta na svoju izjavu, zatim je to ovjetrovano 17. V 1883 (i ovdje je na kraju dodano: »Concorda coll'originale Cattaro 24 Novembre 1887.«³⁵¹)

Pored ovih osoba, koje su odgovarale pred sudom u Kotoru, 29. XI 1882, je sastavljen alfabetski popis svih osoba protiv kojih je Okružni sud u Kotoru vodio postupak do 29. XI ili je postupak bio u toku za zločin pobune ili druge zločine povezane sa djelima pobune izvršenim u periodu od 1881. do 6. III 1882. godine.

Taj popis je obuhvaćao ukupno 142 osobe, pod brojem 63. bio je Bogdan Perović, a pod brojem 65. njegov sin Danilo.

Sa toga spiska jedno lice je bilo oslobođeno, 3 osuđena, 20 osoba je bilo predano vojnom sudu, za 15 osoba istraga je obustavljena, protiv 47 lica istraga se otvorila a protiv 57 lica podignuta je tužba.³⁵²

Slijedeće 1883. g. 30. VII preslušan je »u uredu c. kr. kotarskog Poglavarstva u Kotoru« i Todor Kostov Daković, iz Stepena u Orahovcu, star 85 godina, oženjen, koji je svojevrijedno došao da dadne ovakvu izjavu:

»Onaj dan kada je naša vojska krenula preko Orahovca na više, ja sam se nahagjo na raboti u Dražnici kod Perasta, te čuh pucanje topova to prvo pobjego kući ali kod kuće nenagjo nikoga, i potla nego sam nekoliko dana *tumarao po brdima tražiti djecu i žene začuh da su u Crnogoru pobjegli pače radi kako mislim od seljana* (S. A.).

Moju čeljad ja sam našao u Ivanj Dolu u crnogorskoj granici te sam do sada stajao u Bjelicam *odakle evo danas dogjo moliti c. kr. vlast, da mi dopusti na moje ognjište u Stepen u Orahovcu povratiti se i stanovati, obavezujući se svegjer vjeran zakonu ostati kao što sam i dosada bijo* (S. A.)...

Pročitano i † krstom potvrđeno

† Todor Daković

Zapisnik sastavljen 20. VIII 1883. u vezi izjave Todora Kostova Dakovića...»

Pero Spirov Dabižinović iz Orahovca, star 33 godine dao je izjavu koja je sastavljena u obliku protokola na njemačkom jeziku

³⁵¹ IAK — Okružni sud — Krivošijski ustanak 1882 — C/17 — B 1886.

³⁵² IAK — Okružni sud — Krivošijski ustanak 1882 c — B 1886 — Poglavarstvo — Kotor — Razni spisi — 1878—1884 — 1036/P. S., 1882 — Kotor, 29/11. 1882.

ku. On je rekao da je na dan upada vojske u Orahovac krenuo, jer su mu vođe ustanka Bogdan Perović i Jovo Ratković preko jednog nepoznatog čovjeka poručili da će ga crnogorski kapetan ubiti, ako odmah ne dođe ustanicima u Prošju Gorinu. Tamo je našao 70 oružanih ustanika, pretežno iz Orahovca a zapovijednik im je bio Bogdan Vukov Perović, kojeg su potpomagale vođe Jovo Matov Perović, Jovo Markov Ratković i Tripo Jovov Četković. Među ustanicima naišao je i na Vasa Spasojeva Čičovića, Sima Jovova Četkovića, Bogdana Špirova Ratkovića, Todora Kostova Dakovića i više drugih, kojih se ne može sjetiti. Prigodom napada austrijske vojske ustanici su bili potisnuti i onda su ih crnogorske vlasti u Grahovu razoružali. *Koji je pak razlog vodio Bogdana Perovića u ovom ustanku (S. A.), nije mu poznato, a tako ni drugima. No, zato dobro zna da je ovaj vođa čitavi Orahovac terorizirao i prisiljavao ljude da odande idu. (S. A.)...*

Za sebe, Pero kaže da se dobrovoljno vratio natrag i to je sa tri krsta potvrdio.

Vojni sud (Garnisons Gericht) u Kotoru preslušao je 30. X 1883. i žandarma Matiju Živalića, koji je u maju 1881. bio u Ljutoj, gdje je bio i knez Vaso Vukotić.

Prilikom obilaska Gornjeg i Donjeg Orahovca u oktobru 1881. zapazio je da se u selu *Donji Orahovac održava narodna skupština* (S. A.). Stoga se odmah tamo uputio i našao da su svi ljudi mirni, i da šute. Među prisutnima on je prepoznao Bogdana Vukova Perovića, Pera Gopčevića, mjesnog glavara i njegovog brata Todora, popa Draga Lazarevića, Sima i Vasa Vukasovića (ovaj je bio mjesni glavar Veljesela), Anta Abramovića, mjesnog glavara Veljinića, te Andriju i Jova Četkovića. Ukupno na ovoj skupštini je bilo oko 100 osoba. Kad je zapitao Bogdana Perovića radi čega se održava ova skupština, on mu je odgovorio da se radi o poljoprivredi i drugim poslovima. Međutim, idući prema Ljutoj, on je na povjerljiv način saznao da se na ovoj skupštini zapravo raspravljalo o otporu protiv zakona o domobranstvu. Ujedno je skupština zaključila da se sveukupna imovina iz Donjeg prenese u Gornji Orahovac.

Kad je pak 3. XII 1881. sa jednim svojim drugom bio u mjestu Mramor, udaljenom oko 2 km od Ljute, naišao je u tamošnjem dućanu na 12 naoružanih stanovnika, koji su bili iz Orahovca, a među njima je bio Bogdan Perović, Pero Gopčević, pop Drago Lazarević, Simo Lazarević i Vaso Daković.

Na njegovo pitanje zašto su tu okupljeni i naoružani, odgovorili su mu pop Drago Lazarević i Bogdan Perović da »to nije posao žandara da to znaju i ako želim nešto kupiti, neka kupim, a ako ne, onda neka nastojim da idem dalje«.

20. XII Živalić je premješten na službu u Prosjaku, srez Herceg-Novih, a 13. III 1882. u Stepen. Otud je vidio da su kod Golog

vrha, Veljega sela iznad Orahovca pucali na vojnike Bogdan Perović i njegov sin Danilo, zatim Vaso Vukotić i drugi.

Da je sve što je navedeno istinito, Živalić je potvrdio svojim potpisom.

Martin Ledić, koji je bio u oružničkoj postaji u Stepenu, uputio je 18. XI kotarskom poglavarstvu u Kotoru dopis u kome mu javlja da je u februaru 1882. g. »kad je vojništvo zaposjelo Donji Orahovac, Todor Daković oboružat sa jednim starinskim Jägerskim Štucem pobjegao je u planine sa svim drugim ustašam koji se i sada nahode u Crnoj Gori«. Ovome dodaje kako je doznao »od više osobah, da je gore rečeni Daković, ne samo pobjegao već i pucao u selu Kljajeviću na austrijsku vojsku«. U drugom dopisu sa istim datumom Ledić javlja poglavarstvu da se Todor Krstov Daković iz sela Stepena »vazda bavio obertom trgovine, t. j. kupovao i preprodavao goveda, ovce, koze i mesar u Stepenu bio; isti je više puta po Crnojgori i cijeloj Boki Kotorskoj odlazio. Također nije najbolje sa seljanima živio, već je vazda u prepirkam sa ovdašnjim pućanstvom bio.

Što se tiče ustanka, možda da mora imati isti poduzeće, jerbo je u mjesecu Februaru 1882. sa ovim drugim ustašam koji su i sada u Crnojgori oboružat proti vojske kroz planine pobjegao, i do zadnjeg povratka onamo bio. Radi nagovora istoga to nije poznato zapovijedničtvu postaje«, završava Ledić svoj izvještaj o Dakoviću.

U vezi sa Dakovićem morao je pred vojnim sudom dati izjavu i Drago Lazarević, paroh u Orahovcu od 1879. g.

Njegova izjava je napisana na njemačkom jeziku i on je na kraju potpisao (27. XII 1883).

Prvo je rekao da je čuo kako su se narodne skupštine održavale po raznim mjestima, te da su na njih dolazili Bogdan Perović, Jovo Ratković, Marko Četković, Joko Perović i Petar Gopčević, svi iz Orahovca, kako su sami govorili.

Gornji Orahovac više pristaje uz ustanak nego li Donji, koji je mnogo mirnije raspoložen.

Glavni ustanici su narod huškali, kako je sam vidio, najviše protiv zakona o domobranstvu.

Zatim je naveo čitav red Orahovčana koji po njegovom mišljenju nijesu sudjelovali u ustanku, a to su: Ivo Pavov Četković, Simo Jokov Četković, Ilija Savov Lazarević, Bogdan Spirov Ratković, Todor Kostov Daković, Simo Radanović, Pero Spirov Dabižinović, Marko Vukov Četković, Vaso Spasojev Čičović, Spiro i Pero Abramović, Niko Tripov Dragutinović, Duro Markov Petrović, Dako Lukov Lalošević i sin mu Đuro, a o Andriji Peroviću ne može ništa navesti.

Radi Todora Kostova Dakovića pred istim vojnim sudom saslušan je i 19. godišnji Mirko Markov Radanović iz Stepena (27.

XII 1883), a 28. XII dale su izjave Jana Vukova udova pok. Vasa Perova Vukasovića (39 g.) i Gospava Vukasović iz Stepena (18 g.).

Jana Vukova je bila rodom iz Morinja, njena izjava je bila nešto opširnija od Gospavine, i išla je u prilog optuženom Đakoviću. Ona je rekla da se ne može sjetiti da je poštovođi Lediću govorila »da je Todor Kostov Đaković u bitci kod Klajevića na c. k. vojsku pucao«, jer to nije vidjela. Istoga dana kad se bitka bila kod Orahovca ona je napustila Stepen. Nije joj poznato »da je Đaković skupštinama prisustvovao niti da je oružje posjedovao«, dok su se s ustašama držali »Krstov Vukasović, Vido Đaković, Špiro Vukasović i Miho Markov Vukasović, svi iz Stepena i bili su skupa sa ustašama naoružani«.

Nakon što je stavila znak krsta, svjedokinja je otpuštena, a 8. I 1884. sud je donio presudu da se 85-godišnji Todor Kostov Đaković iz Stepena oslobađa krivnje.³³³

Iz jednog dokumenta od 4. VII 1885. vidi se da se i dalje vodio proces po § 73, tj. zbog zločina pobune protiv Andrije Radanovića, Todora Četkovića, Sava Markova Laloševića, Andrije Perovića, Bogdana Vukova Perovića, Pera Stefanova Laloševića, Ilije Savova Laloševića, Marka Lućina Cvičkovića, Mića Nikova Cvičkovića, Todora Mrdova Vukašinovića, Vasa Krstova Vukotića, Vida Savova Dabovića, Sima Vukova Abramovića, Lazara Dragova Abramovića, Špira Vukova Vukasovića, Antona Perova Abramovića i Nika Četkovića.³³⁴

20. VII 1885. sudac istražitelj je poslao državnom tužilaštvu u Kotoru spise s procesa vođenog protiv Andrije Radanovića, optuženog za pobunu po § 73, a kad ih je dobio tadanji državni tužilac Salvi sve je te spise vratio natrag državnom sucu istražitelju (22. VII 1885).

Unutar tih spisa nalazio se i onaj malo prije citirani poime-nični popis (od Andrije Radanovića do Nika Četkovića), koji su bili teško osumnjičeni radi zločina pobune po § 73, i zbog toga što su krajem 1881. i sredinom 1882. godine silom nastupali protiv Austrije i njenog nastojanja da obnovi narušeni mir i red u Krivošijama. Pošto se isti nalaze u bjekstvu, rješava se da se protiv istih otvori istražni postupak i izričito se zahtijeva da za vrijeme istrage budu uhapšeni (10. VII 1885).³³⁵ Iako u ovom popisu nije bila navedena žena Luke Savova Lazarevića iz Velinića u Orahovcu, ipak je i ona optužena za izdaju i protiv nje je poveden sudski postupak, 10. IV 1886. došla je u ured kotarskog Poglavarstva u

³³³ IAK — Okružni sud — Krivošijski ustanak 1882 — B 1886—1—80.

³³⁴ Ove spise predao je u prepisu 7. VII 1887. državni tužilac Salvi istražnom sucu.

³³⁵ IAK — Okružni sud — Krivošijski ustanak 1882 — C/17 — B 1886 — 422/P. S., 4/7 — 1885, № 617/pen., 1885, № 422/P. S., № 618/pen., 85.

Kotoru i iznijela svoje razloge zbog kojih je bježala u Crnu Goru. Ujedno je izrazila želju da joj se dozvoli povratak.

Po istom paragrafu optužen je i Kosto Savov Četković iz Veljega sela u Orahovcu. Saslušan je također 10. IV 1886. i dao je sličnu izjavu kao i žena Luke Savova, tj. da ništa ne zna, da nije učestvovao u ustanku i da za to ima svjedoke.

64-godišnja Kata, udova Gjura Lazarevića iz Velinica u Orahovcu, optužena je za izdaju i na saslušanju 13. IV molila je da joj se dozvoli povratak kući.

Iz istih razloga je podignuta tužba protiv 57 godina starog Antona Dabižinovića i on je saslušan 13. V 1886. godine.

46-godišnji Luka Savov Lazarević iz Velinica (Orahovac) saslušan je dva puta, 28. i 30. V 1886. godine. Oba puta je izjavio da je u doba ustanka bio bolestan, te da o tome ne zna ništa reći što će mu potvrditi svjedoci na koje se pozvao.

Jana Steva Dragova Ratkovića pozvana je u ovaj isti ured 29. IV i tvrdila da se ni u čemu ne osjeća krivom.

51-godišnja Tada, žena Daka Ivova Perovića, saslušana je 11. V i tom prilikom je izjavila da želi ona i svi njeni da se vrate kući u Ljutu.

Mara, udova Iva Ratkovića, stara 37 godina također je optužena za izdaju, i njena izjava od 12. V 1886. godine, bila je u smislu želje da joj se dozvoli povratak u njen dom u Klaviće.

I 57. godišnji Gjuro Tripov Ratković kao i 48. godišnji Stevo Dragov Ratković, oba iz Klavića, ponašali su se na sudu (22. VI 1886) slično kao i njihovi prethodnici.

Zbog zločina pobune i izdaje optužen je i Mičo Iva Ratkovića iz Klavića, star 21 godinu. On je 21. VI 1886. godine izveden iz zatvora pred sud, u tamničkim uzama i tada je izjavio da ne zna »ni razlog pobunjenog ustanka« niti zna »ko je poticao narod na ustanak, a još manje pak tko je pucao na našu vojsku... Kad je preko našeg sela prošao bježeći knez Mata Četković sa još nekolicinom, tada uplašeni svi moji seljani i ja krenuli smo zajedno put Crnogore (S. A.). Zato možete pitati kneza Mata i uvjerit ćete se da nijesam doista nikako pobunjen ustanku sudjelovao«. Sve ovo je Mičo potvrdio znakom krsta. Unatoč ovakve izjave, on je morao i 22. VI »svojevoljno« pristupiti u ured kotarskog poglavarstva i reći one uvodne riječi, koje su mnogi mladići prije njega kazali: »kad je carska vojska došla god. 1882. u Orahovac, meni nije bilo još punih 17 godina, i pošto nijesmo imali u kući starijega od mene, tako moradosmo od straha pobjeći ja i moja mater u Crnu goru kao cijeli ostali narod (S. A.)...«

I Andrijana, žena Špira Jakova Vukašinovića iz Stepena, stara 48 godina, »svojevoljno« je došla da dađe izjavu u ured kotarskog poglavarstva (17. VII) i, pored ostalog, izrazila je želju da joj se omogući povratak kući.

Iako je bila optužena za zločin izdaje, pristupila je »svojevoljno«, nepismena kao i svi prethodno ispitani »Andra, kćer Todora Spirova Gopčevića iz Ljute Orahovac od godina 21, neudata, te je 27. VII izjavila: »U vrijeme bune kad je carska vojska došla na Orahovac pobjegla sam i ja sa svojom familijom u Crnugoru. Dolazim danas iz Cuca da se zakonu poklonim, molbom da mi se bude dopušteno povratiti se u svoj otačbini i tuđe stanovati, sva ostala čeljad moje familije, otac, mater, petero braće i jedna sestra su jošter u Crnojgori, čak se i oni samnom povratiti da mi se nije mater iznenada razboljela...«

Kata, žena Mija Petrova Četkovića, »iz Ljute od Orahovac, od godina 34«, također je pozvana u kotarsko Poglavarstvo gdje je »svojevoljno« pristupila 27. VII i na postavljena pitanja ovako odgovorila: »Kad su svi ostali Orahovčani pobjegli u vrijeme bune taman onaj dan kad je car. vojska zaposjela naše selo, tada pobjegla sam i ja sa mojim mužem od straha u Crnugoru nastanivši se... na Njeguše odakle danas dolazim da se zakonu poklonim, molbom da mi se dopusti povratiti se na svoje ognjište. Ja sam sama sašla, da vidim kuću i da je spravim za drugu čeljad svoje familije koja će se za malo dana povratiti...«²⁵⁶

2. IX 1886. iz ćelije je priveden Luka pok. Ivana Vukasovića iz Stepena u Orahovcu, star 24 godine. On je u istom uredu izjavio da je 1882. g. »i to 15 dana prije nego je carska vojska udarila na Orahovac i bližnja sela došao sa mora svojoj kući. Kad je njina vojska neznam s kog uzroka na nas udarila narod prestrašen stao je bježati preko granice u susjednu Crnugoru. Da ne ostanem sam pobjegao sam i ja tom prigodom sa starom majkom«.

Na ispitivanje »prikaza se svojevoljno Stana žena Đura Petrova Četkovića iz Veljesela u Orahovcu od godina 39«. Ona je navela: »Kad za vrijeme ustanka udri carska vojska kroz Orahovac, od velikog straha pobjegoh u Crnugoru i nastanih se u selo blizu odakle danas dolazim«, molbom da joj se dopusti opet na njeno »ognjište u Orahovac povratiti i ondje stanovati«.

Izjava Todora Mitrova Laloševića, starog 41 godinu, iz Veljeg Sela u Orahovcu, bila je vrlo kratka. On je naime rekao da je »jošter od Božića one godine kad je ustanak buknuo bio bolestan«.

Istoga dana, tj. 9. IX 1886. g. pred sudom se pojavio »svojevoljno« i Lazar Ristov Četković »iz Veljeg sela u Orahovcu, star 22 godine«. On je također bio optužen za zločin izdaje pa je na saslušanju izjavio: »Za vrijeme ustanka stade vas narod bježati te od straha pobjego i ja u Crnugoru« odakle se vratio te moli da mu se dozvoli da se opet povrati u njegovu postojbinu Orahovac. K tome je dodao da mu se brat Mitar »nahodi po moru kuda je pošao neznam, jerbo sam mali bio i nikad se nije povratio niti ja znam jeli živ«.

²⁵⁶ JAK — Okružni sud — Krivošijski ustanak 1882 — B 1886—1—80.

U istrazi protiv Sofije Četković, žene Gjura Petrova Četkovića »iz Ljute u Orahovcu« koji je već saslušan zbog zločina izdaje, proveden je postupak isto kao za sve prije navedene, tj. i ona je »svojevoljno« došla u ured kotarskog Poglavarstva u Kotoru 11. IX 1886. g. Tu je dala izjavu kako je pobjegla za vrijeme ustanka u Crnogoru, te moli da joj se »dopusti da se opet vrati na svoje ognjište u Orahovac« i da želi i dalje tamo stanovati. Slično je odgovorila i Jana Vukasović iz Ježevića kad je ispitivana 9. X 1886. g.

Na saslušanje je »svojevoljno« pristupila i 40-godišnja Stane Gopčević iz Ljute u Orahovcu. Dana 14. X ona je kazala ovo: »Od velika straha od carske vojske koja je za vrijeme ustanka udarila kroz Orahovac pobjegla sam u Crnogoru... nastanila se u selo Grab u Cucam odaklen evo danas dogjo da se pomolim da mi se dopusti opet se na moje ognjište u Orahovac povratiti i ondje stanovati. Samnom su se povratili sin mi Dušan od godine 15, kći mi Milica od godine 13, sin mi Velimir od godine 11, sin mi Kostjo od godine 9, sin mi Mato od godine 6, sin mi Labud od godine 3.

Ovaj zadnji u Cucam rođen u Crnojgori, kći mi Ande od godine 21 povratila se jošter u mjesecu srpnju dočim mi muž Todor od godina 51 ostao je u Crnojgori te će i on naskoro se povratiti...«³⁵⁷

Prilikom saslušanja 23. X 1886. g. 17-godišnji Tomo pok. Filipa Četkovića³⁵⁸ iz Rastovadola u Orahovcu, također je molio da dobije odobrenje da se može povratiti.³⁵⁹

13. IX 1886. g. izveden je iz čelije »Gjuro pok. Petra Četkovića, iz Veljega sela, od god. 89 rišćanin, težak...« (S. A.). On je pred sućem istražiteljem izjavio: »Za vrijeme potonjeg ustanka stade narod bježati te i mene sobom povuće u Crnogoru a to kako mi govorahu od straha vojske koja je preko Orahovca onda udarila bila. Sa mnom pobježe cijela moja familija nimavši niko od nas ikakve vrsti oružja. Jedini mi sin Rade koji je služio Ivana Gopčevića u Orahovcu nije s nama put Crnogore krenuo. *Da sam pametan bio nebi ni krenuo od svoje kuće a kao nepametan nijesam se prije dosad vratio... Ja neznam zašto je ustao narod niti ko ga je pobunio kao neznam za jajaše ni za ikakvu skupštinu* (S. A.) ako da su se prije potonjeg ustanka držale. Lazar Ivov Gopčević i knez Mato Četković moći će osvjedočiti *da sam bolestan bio, kad je buknuła buna* (S. A.) te dosljedno da nijesam ni mogao potonjem ustanku sudjelovati.

Pročitano... Potvrđujem krst † Gjura Četkovića.

³⁵⁷ IAK — Okružni sud — Krivošijski ustanak — 1882 — B 1886—1—80.

³⁵⁸ Kad je pop Jovan Kostić davao krštenicu za Tomu dodao je: »Ovi su podaci rođenja izvaćeni iz unagrafa kapelanije Stepenske (S. A.) iz uzroka, što jer se mnoge matične knjige izgubile ovdje u vrijeme ustanka (S. A.) (IAK — Okružni sud — Krivošijski ustanak — 1882 — B 1886—1—80).

³⁵⁹ IAK — Okružni sud — Krivošijski ustanak — 1882 — B 1886—1—80.

Bi zatim njemu priopćena odredba sudca istražitelja 8/7 1885 kojom bi protiv njega upućena istraga sa redovitim zatvorom radi zločinstva bune, te poučen o pravu koje mu postoji odgovori:

Slobodno Andriji Peroviću osvagjati i lagati ali sud će viditi da je lažno njegovo govorenje (S. A.) primam ipak na znanje priopćenu mi odredbu te očitujem da ne ulagam pritužbu što se tiče istražnog zatvora (S. A.).

Potvrđujem krst † Gjura Četkovića.

Zatim bi zaključen ovaj zapisnik

Palčić Businiella».

12. X pozvan je pred Palčića i Mato Četković pok. Gjura iz Orahovca, »god. 62. pravoslavni, posjednik, oženjen...« On je izjavio da poznaje Jova Petra Četkovića i da ovaj nije sudjelovao u ustanku što je potvrdio krstom.

14. X na poziv Palčića došao je i Lazar Jova Gopčevića iz Orahovca, od 35 godina, hrišćanin, dućandžija, oženjen i neporočan. Njegova izjava je slijedeća: »Otkad ja pamtim znam da je vazda poremećenog zdravlja bio Gjuro pok. Petra Četkovića iz Veljegsela (S. A.) i mogu čisto reći da je bolestan bio i za vrijeme bune, jer onaj dan vidio sam ga bolesnog, zato slobodno i neću sagriješiti može reći svaki da on nije ni u stanju bio sudjelovati potonjem ustanku.

Pročitano. Potvrđeno

Lazar Gopčević

Zatim bi zaključen zapisnik...»

U ured kotarskog Poglavarstva pozvat je 12. X 1886. Gjuro Perov Četković iz Ljute u Orahovcu star 48 godina. On se »svojevoljno« odazvao i »slobodno upitat« odgovorio je: »Od velikog straha od carske vojske koja je za vrijeme ustanka udarila kroz Orahovac pobjegao sam u Crnogoru i nastanio se u Čekliće odakle evo danas dogjo da se zakonu poklonim i zamolim da mi se dopušti opet se na moju postojbinu povratiti i ondje stanovati...

Pročitano i krstom potvrđeno † Gjuro Četković». Za njega je okružni kapetan u Kotoru Ragazzini dao zabilješku da se taj nalazi u popisu »ustaša« pod br. 269.

Na to je državni tužilac Salvi obavijestio istražnog suca (16. X) da se na osnovu svega može povesti proces zbog zločina (goleme) izdaje, i upozorio je da Četković pripada jednom od sela iz kojih su 1881—1882. naoružani učestvovali u ustanku.

Stoga je riješeno da se protiv njega otvori krivični postupak. Dva dana kasnije, tj. 18. X iz ćelije je izveden Četković iz Lju-

te koji je u prisutnosti okružnog istražitelja Palčića, na postavljeno ovako odgovorio: »Ono jutro kad je naša vojska nalazila kroz Orahovac bio sam taman krenuo za ići na radnju kad sretnu me Vaso Ratković i reče mi »bjež evo vojska«. Opazih uoči da narod čitav bježi te pobjegoh i ja kako sam se nahodio bez oružja ikakvog sa svojom ženom sa svoje dvoje djece put Crnogore... Ja sam doista nevin jer nijesam ni najmanje potonjem ustanku sudjelovao...«

Kako je u istrazi protiv Gjura pok. Petra Četkovića iz Veljegsela bio citiran Andrija Perović, koji se »odsudom 19 februara 1884 od bivšeg ovdašnjeg vojničkog kao iznimnog suda« nalazio u c. k. vojničkoj kaznionici u Osieku«, to je Palčić 19. X 1884. uputio dopis okružnom sudu u Kotoru s molbom »da izvoli što prije preslušati pomenutog Perovića da li on o Gjuru Perovu Četkoviću iz Ljute ili o Gjuru Perovu Četkoviću iz Veljegsela smislio govoriti kad je dne 9 februara 1884 ispitan bio od vojničkog kao iznimnog suda (S. A.)...«

Zbog toga je 30. XI izveden na saslušanje »Andrija Vidov Perović iz Oravca, od god. 40, rišćanin, oženjen, porodom, jednom osuđen na 3 godine dana radi prekršaja bune, te obojmenut odnosno upitan odgovori: »Ja znam čisto da sam vazda kazivao za Bogdana Perovića i za Jova Ratkovića da su oni uzrok bili buni (S. A.) ali za ostale osobe koje ste mi sada imenovali istumačiću... moj upit od 9 februara 1884, sastavljen kod bivšeg Vojničkog suda mogu vam samo reći da ih poznajem, ali nije moguće da sam ja njih okrivio da su oni ikako potonjoj buni sudjelovali, a iako slučajno lako šta pred vojničkim Sudom rekao, smeten sam bio te nehotice njih krivo obazročio,™ jer neznam doista da su oni ikako onoj buni učestvovali (S. A.), niti bi vam znao reći kud ni kamo su oni pobjegli kad je naša vojska udarila preko Orahovca.

Dura Petrova Četkovića iz Veljeg sela ja i nepoznajem, dočim Gjura Petra Ivanova poznajem dobro, kako i poznajem starog Krsta Savova Radanovića a za nijednu od ove trojke kao ni za ostale u onom zapisniku kod Vojničkog suda sastavljenog navedene nemogu duševno reći da su ikako sudjelovali u buni a još manje pak da s ustašima bili i da su se borili protiv naše vojske.

Pročitano. Potvrđeno

† Andrija Perović

Zatim bi zaključen ovaj zapisnik Palčić.«

™ Naime, Andrija Vidov Perović iz Ježevica, prigodom preslušavanja 9. II 1884. pred Okružnim sudom u Kotoru, izjavio je da su u Bogdana Vukova Perovića u buni sudjelovali čitavi niz drugih i »Gjuro Perov Četković« (IAK — Okružni sud — Krivošijjski ustanak 1882 — B 1886—1—80, N. 907/pen., 1886).

Rezultat svih ovih ispitivanja i svjedočenja bio je da su konačno pušteni na slobodu Gjuro Perov Ivanov Četković 26. XII 1886, a zatim Gjuro Perov Četković 3. I 1887. godine.³⁶¹

U kotarskom Poglavarstvu u Kotoru saslušan je 23. VIII 1886. Marko Vukasović iz Stepena³⁶² u Orahovcu koji je »svojevoljno«, kao i svi prije njega, dao izjavu da se »za vrijeme ustanka kada je carska vojska udarila kroz Orahovac prenerazio i »nedohvativši se ničesova pobjego« sa svojom porodicom i nešto živine, a onda se povratio i moli da ga prime natrag. Ali njegova izjava je sasvim odudarala od izvještaja Felice Andrije Stanića iz Pazina, 33-godišnjeg zapovijednika oružničke postaje u Dragalju. Naime, on je poslao dopis Okružnom sudu u Kotoru 16. X 1886, u kome opisuje kako je još u januaru 1882. vidio na Mramoru dvojicu naoružanih ljudi sa handžarima ispred krčme Živka Ristova Četkovića. To je probudilo njegovu znatiželju pa je ušao u samu krčmu, gdje je naišao na 9 isto onako naoružanih osoba. Među njima su bili: Marko Jokov Vukasović i Danilo Bogdanov Perović, sin bivšeg kneza sela. Na njegovo pitanje što će raditi s tim, jedan je odgovorio svome drugu: »fala Bogu danas imamo lijepo vrijeme«.

Kad se pak 7. II 1882. nalazio u društvu još trojice žandara da pruža pomoć radnicima pri izgradnji ceste između Dražinvtia i Orahovca, vidjeli su oko 30 naoružanih osoba kod Crkve Đorda. Tu su čuli povik: »Marko Vukasović na lieu«.

Drugi put Stanić je vidio Marka Vukasovića kako ide naoružan za Orahovac, a zatim je čuo od pok. popa Draga Lazarevića da se Marko nalazi na Mramoru i blizu Crkve sv. Đorda. A upravo toga dana 7. II 1882. g. pobunilo se selo u Stepenu, izjavio je i to potpisao Stanić. U vezi sa ovom izjavom istražni sudac Palčić je pozvao oružnika Stanića u Kotor 29. X 1886. g. a privedeni su i postavljeni u red uhapšenici: Gjuro Perov Četković, Niko Lakićević, Marko Vukasović, Rade Četković, Krsto Radanović i Krsto Vukasović.

Tada je oružnik upitan: »Da li poznaje Marka Vukasovića?« Njegov odgovor je bio da se »u pet godina promijeni čovjek, da ne može točno reći, dali među predstavljanim ljudima ima Marka Vukasovića«, ali da mu se čini da je drugi po redu i pokazao je na Nika Lakićevića, čovjeka od blizu 40 godina.

Kad mu se reče da je Marko Vukasović treći u redu, on odvrati: »Nijesam ni ja kriv takvim pogrješkama jer velika mi je konfuzija imena, te zato sam falio.«³⁶³

³⁶¹ IAK — Okružni sud — Krivošijski ustanak 1882 — B 1886—1—80, ad № 1090/per., 1886, № 827 ris., № 862/P. S., № 351.

³⁶² Za njega je, na zahtjev Okružnog suda u Kotoru, pop Jovan Kostić, privremeni dušebrižnik u Stepenu, poslao izjavu da se rodio 14. II 1814. g. (IAK — Okružni sud — Krivošijski ustanak — 1882 — B 1886—1—80).

³⁶³ IAK — Okružni sud — Krivošijski ustanak 1882 — B 1886—1—80.

Oružnička postaja iz Ježevica dopratila je 71-godišnjeg Krsta Savova Radanovića iz Ljute u »Orahovcu« u ured kotarskog Polglavarstva u Kotor, gdje je preslušani izjavio: »Za vrijeme ustanka kad udari c. k. vojska kroz Orahovac te od velikog straha pobjego u Crnu Goru i nastani se u selu Vukov-Dol u Cucam odakle evo danas dođo da zamolim...« Pošto je stavio krst na svoju izjavu odveden je u zatvor. Iz ćelije su ga ponovo izveli na saslušanje 8. X. Prvo je ponovio kako je i zašto pobjegao, a onda je dodao: »...Ja sam jedva utekao od velike starosti a kamo da sam ja s ustašima bio, cijeli Orahovac moći će posvjedočiti *da nijesam ni tren s jajašima bio* (S. A.), a dosta pitati kneza Mata Četkovića, te ćete se uvjeriti da sam istinu rekao i da je laž što Andrija Perović reče.«³⁶⁴

U zatvoru je proveo sve do 23. XI kad je opet ispitan. Pročitana mu je izjava 23-godišnjeg Srećka Stanića iz Pazina »c.-kr. oružničkog postovode u Dragalju« koju je dao 20. XI 1886. g. Stanić, navodi kako »vrlo dobro pozna Krsta Savova Radanovića koji za vrijeme potonjeg ustanka mogao je imati 60 godina čovjek visok po nešto sijed. Taj Krsto došao je u jednu krčmu u društvu sa Ristom Radanovićem, čini mi se jer prezime neznam mu čisto. Više puta sam opazio u ovoj krčmi oružanih ustaša a to prije neg je vojska kroz Orahovac udarila, i tada vidio sam više put kad bi ustaši k'onoj krčmi došli, a razgovarajući se sa Ristom primili bi živež.

Jedan put pak bio sam prisutan, kad je jedan ustaš pitao istog Rista *da li mu je nabavio prah* (S. A.), a kad sam ja Rista pitao šta će mu prah u ono doba, a bijaše u januaru mjesecu god. 1882, Risto mi odgovori da mu treba za lagun.

Krsto je više puta u mojoj prisutnosti govorio sa ustašima, koji bi k'onoj krčmi dolazili, ali Risto je onaj koji je ustašima govorio i prodavao živež i prah.

Mi smo tada imali razlog od starije oblasti da nemamo se usuditi ići u Gornji Orahovac, a isto dobro bi nam naređeno *da jedino lijepim načinom imamo čuvati da se narod na mir skloni* (S. A.) i da nikog nesmiemo zanatavati. Zato držim da Gornji Orahovac bio je već ustao te da su ustaši bili svi koji su k'onoj krčmi dolazili od novembra mjeseca do 9. februara 1882 s gornjeg Orahovca oružani i koje sam ja u onoj krčmi vidio...«

Stanićevu izjavu su potvrdili njegove kolege-žandari i nakon toga Radanović je priznao da je »doista u društvu sa Ivanom Ristovim Četkovićem i Živkom Ristovim Četkovićem *držao jedan dućan na Mramoru*« (S. A.), ali onog istog dana »kad je naša vojska udarila kroz Orahovac«, on je »utekao« i nije vidio nikakvog »oru-

³⁶⁴ Njega je citirao i uvrstio među ustanike A. V. Perović na saslušanju 9. VI 1884.

žanog seljaka u onom dućanu« u kome je on obično prodavao »brašno, žito i pomalo pića i kruha«. Za prah ne zna »da se igda u onom dućanu prodavalo...«. Kad je Gornji Orahovac ustao, on ne zna a do onog dana kad je utekao prodavao je »svakome tko bi mu platio ono malo stvari što je u dućanu držao«, ali ponavlja da »oružanim seljacima« nije »doista nigda ništa prodavao, jer ih nije vidio«.

Nakon što mu je pročitana onaj »ispit Andrije Perovića ili bolje istumačen«, odgovorio je: »Laže doista a neznam ni ja zašto, a eto ga on se vratio iz tamnice da je neznam koliko godina osuđen čamio, te *negbude ispitan kako i zašto on mene osvaja* (S. A.) te uvjerit ćete se da od bjesnoće jer je osuđen bio osumnjio je mene i nekoje druge nevine...«

Na svoju izjavu je stavio znak krsta, poslije čega su ga ponovo odveli u ćeliju.

Sedam dana kasnije (30. XI 1886) na poziv Okružnog suda u Kotoru opet je pristupio Andrija Vidov Perović »iz Orahovca od god. 40«, osuđen na 3 godine dana »radi prekršaja bune« koji je ovo rekao: »Ja znam čisto, da sam vazda kazivao za *Bogdana Perovića i za Jova Ratkovića da su oni uzrok bune* (S. A.), ali za ostale osobe koje ste mi sada imenovali... a tako i za Krsta Savova Radanovića nemogu reći da su s ustašima bili i da su se borili.« Svoju izjavu potvrdio je znakom krsta.

Za zločin izdaje optužen je i stavljen u zatvor 51-godišnji Ilija Petrov Leković. Njega je teretio stražmeštar Roko Kezić da je bio protivan da se mladež daje u »landwehr«. Leković je odbacio tu optužbu kao »osvadu« dana 31. XI 1886. g. Čak je dodao da je »sva nesreća po našem selu došla od kad je Kezić iz Krivošija na Uble prešao«, te je zamolio da za njega pitaju knezove Savića i Vukovića.

I drugi seljani su pobijali ovu izjavu Kezića kao što su uopće negirali da su sudjelovali na skupštinama.

Todor Vasov Vuković star, 52 godine iz Ubala, bio je uhapšen zbog izdaje, branio se kako je znao, da je »pobjegao od straha« sa rodbinom u Crnu Goru i da nitko »nije bio oružan«. Nakon dvatri dana boravka u jednom seocu Orahovačke nahije, po naredbi crnogorske vlade nastanio se u Rudinama Nikšićkim i živio u kolibi. Nije mu poznato tko je poticao na ustanak i to potvrđuje znakom krsta.

Poslije istražnog postupka neki od optuženih su pušteni na slobodu, a među prvima je bio 44 godišnji Gjuro Vasov Vuković za koga je stražmeštar Kezić izjavio da nije sudjelovao u ustanku i da se lijepo vladao, te da se nije protivio uvođenju zakona o domobranstvu u Boki Kotorskoj.

Takoder je bio oslobođen Tomo Acimov Pavlović iz Ubala još 8. II 1887. g. U ured kotarskog Poglavarstva došao je »svoje-

voljno« Leso sin pok. Toma Vukasovića iz Rastova Dola u Orahovcu od godina 25. Na postavljeno pitanje odgovorio je: »Jednu godinu prije noje ustanak buknuo u Krivošiju uzco sam pomorsku knjižicu i pošao u Trst djesam se ukrcao na brod nekog Miletića iz Prčnja na kojem sam bio ukrcao 5 ili 6 mjeseca, te sam se sa istoga broda iskrcao u Trst gdje sam ostao neukrcao oko jedan mjesec i nakon ovog vremena ukrcao sam se bio na brod nekog Tomanovića iz Dobrote na kojem sam ostao 3 ili 4 mjeseca i stajao sam ovaj put i prvi u neke Gjigje koja mornare konači i daje im jesti.

Potle tog vremena namjeri se u Trstu trabakul Iva maloga Marinovića iz Kotora te sam kapetana zamolio, nespominjem se kako ga zвахu da me bezplatno do Kotora prevezu a da ću im ja pomoć na brodu raditi, koji me zbilja primi i u Kotoru izkrca.

Kad sam u Kotor došao oko Gospodina dne 1882 začuo sam da su pobjegli u Crnogoru (S. A.) te neznadeći ovdje šta da radim a i želja me bijaše da vidim majku i brata te k njima pođem đe sam svegjer š njima stajao i služio da ih ranim, jer mi je brat Stevo ometen (S. A.) te on malo radi premda sam i ja slaba zdravlja bio (S. A.).

Kao što sam i sada (S. A.).

Ja za budu nemogu ništa kazati budući da sam odsutan bio (S. A.).

† Leso Vukasovića«

Ovaj spis sa svim prilogima kotarsko Poglavarstvo je prosljedilo 7. VIII 1887. godine Okružnom sudu u Kotoru i sve to popratilo saopćenjem »da po kazivanju mještana i po potvrđi dotičnog glavara Leso pok. Toma Vukasovića iz Orahovca daje takvih znakova da je zbilja poremećene pameti« (S. A.).

Karakteristično je da je 7. VII 1887. g. državni tužilac Salvi osvježio onaj prijašnji alfabetski popis optuženih ustanika pa je sve to sa popratnim aktima uputio sudcu istražitelju u Kotoru.³⁶⁵ Kad je preslušavan Todor Stevov Markov Lazarević iz Ljute u Orahovcu, star 30 god., izjavio je da je morao bježati jer su i drugi bježali i utekao je u Njeguše odakle se vratio.

I 50-godišnji Lako Ivov Perović je iznio slične razloge kad je ispitivan 19. XI 1887. i još je dodao da mu se brat Bojo (62 g.) i Petar (49) i sin Todor (25) nalaze »negdje u Americi, gdje su prošli jošter okolo dvie godine prije nego je ustanak buknuo.«

Istoga dana (19. XI) ispitivan je i Miloš Laka Ivova Perovića »iz Ljute od godini 24«, optužen također za izdaju. On je opisao

³⁶⁵ IAK — Okružni sud — Krivošijski ustanak B 1886—81—118—T. 1886/B/98, N° 1426/1886, 1882 — C/17 — B 1886 — 422/P. S.

svoj bijeg i povratak a došao bi, kaže, i prije da se nije razbolio. Kao otac mu i gotovo svi prije njega stavio je krst umjesto potpisa.

Na saslušanje je toga dana »svojevoljno« prispio i 37-godišnji Savo Iva Četkovića »iz Brijega u Orahovcu«. On je rekao da je pobjegao za ustanka »u selo Čevo« odakle se sada vraća u svoju »postojbinu Orahovac« i moli da mu se dozvoli da se tamo doseli sa ženom i djecom, 6. XII prešlušana je i njegova žena Sava.

Dok se vodila istraga protiv Petra Stevova Laloševića, optuženog rada zločina pobune, na poziv Okružnog suda došao je 14. I 1888. Jovo pok. Pera Radanovića iz Veljesela. Na postavljeno pitanje odgovorio je: »Kad su mene za vrijeme potonjeg ustanka prisilili ustaši ići s Rastova dola u Prosjak, tada imao sam priliku vidjeti Bogdana Perovića³⁶⁶ s mnozinom drugih ustaša u kući Pera Stefanova Laloševića (S. A.) gdje i Pero bijaše. Više ne znam reći o Peru.«

23. II 1888. g. priveden je iz ćelije Pero Stefanov Lalošević i samo ovo izjavio: »Primam na znanje i odričem se svakog liečnog pregleda.«³⁶⁷

Kako vidimo, Orahovčani su bili beskompromisni borci u II bokeljskom ustanku, zato austrijska uprava, nakon sloma i žalosne likvidacije toga ustanka, čitavi niz godina vodi sudske procese, drži ljude u zatvoru, isleđuje, nove privodi, pušta, ponovo zatvara, suočava itd. Od toga martirijuma nijesu bili pošteđeni ni starci, ni maloljetni, ni žene.

Represalijama su naročito bili izloženi oni koji su se vratili na svoja ognjišta, pa su se na sudu branili kako su znali i umjeli što potvrđuju njihove izjave o razlogu bjekstva i povratka u opustošeni Orahovac,³⁶⁸ koji je bio opljačkan poput ostalih bokeških ustaničkih sela³⁶⁹ i doveden na rub propasti.

³⁶⁶ Ovaj istaknuti vođa orahovačkih ustanika umro je u Nikšiću 19. III 1915. u svojoj 85. godini i na najsvetaniji način sahranjen na tamošnjem groblju. Saučešće povodom smrti kneza Bogdana izjavili su njegovom jedincu-sinu Danilu i porodici kralj Nikola, kraljica Milena, prestolonasljednik knjaz Danilo i knjaz Petar, te brojne istaknute vojne, političke i civilne ličnosti Crne Gore i na spravedu je učestvovalo gotovo cijelo stanovništvo Nikšića i odalo posljednju poštu ovom zakletom i beskompromisnom borcu protiv Austrije. (Glas Crnogorca, Cetinje, 4. IV 1915, god. XI, IV, br. 17.)

³⁶⁷ IAK — Okružni sud — Krivošijski ustanak — B 1886, br. 1172, N° 1740/1887, N° 1835/1887, N° 1836/1837, N° 1626/1887.

³⁶⁸ Gl. o tome I. Zloković, Iz trećeg bokeljskog ustanka 1882, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru VI, Kotor 1957, 230.

³⁶⁹ Tako »Srpski list« (Zadar, 14. I 1886, br. 26) piše: »Dopis iz Risna, koji nam pripovijeda... da od sefjana bokeških, koji su u posljednjoj buni učestvovali, namiri štete one bune (vlada)..., ako vlada dalje stane izgoniti štetu, oni su krajevi konačno upropašćeni...«

Tada počinje jače iseljavanje u daleku Argentinu gdje su neki Orahovčani već od prije imali istaknute položaje u tamošnjoj trgovačkoj mornarici pa su svoje sumještane prihvaćali i pomagali. U tome je najviše mogao i najviše učinio kapetan Miloš Vukasović. No ni oni povratnici iz zbijega u Crnoj Gori,³⁷⁰ odakle su ponovo došli u svoj Orahovac, kao i oni rijetki, koji unatoč svih neprilika za vrijeme ustanka nijesu napustili svoje selo, konsolidovali su svoje snage. To svjedoči i osnivanje pomoćne škole u ovome mjestu (1896), gdje je narod prema pogodbi izdržavao pomoćnog učitelja u naravi i novcu.

Skola se ravnala prema Nastavnoj osnovi, izdatoj 1879. g. Skolska pomagala su bila: ploča, bukvar, časoslovac i psaltir.

Učilo se čitati, pisati i računati kao i crkveno pjevanje, a časoslovac se morao znati napamet. Umjesto klupa bio je postavljen veći sto za kojim su djeca sjedila i pisala.³⁷¹

Ovdje je potrebno spomenuti i prvu đачku ekskurziju iz Slavonije kroz orahovački predjel.

Naime, 1895. g. Dragutin Franić, profesor osječke Gimnazije, sa svojim đacima na proputovanju kroz Boku i Crnu Goru, zaustavio se u Dražinrtu gdje su razgledali kulu »glasovitog Baja Pivljanina«³⁷² (sic! S. A.) koji »na brijegu iznad mora, gnijezdo svio, kulu tanku. Tu se sjetismo Sundečićevih riječi:

»S Dražev-vrta do Kotora
Zaliv ti je krasna mora,
Dičan, čaran, da u Boga
Rijetko ima podobnoga.«

Opisujući putovanje u svojoj knjizi izašloj tek 1901. g., Franić za Orahovac kaže: »U rtu Ljute drage uvalio se Orahovac.

³⁷⁰ Po popisu iz 1897. godine brojno stanje bokeljskih porodica u Nikšiću bilo je ovako: Doseljenih punoljetnih, muških 25, ženskih 15, svega 40; doseljenih nepunoljetnih: muških 8, ženskih 14, svega 22; svega doseljenih: muških 33, ženskih 29, ukupno 62; rođenih u Nikšiću: muških 24, ženskih 15, svega 39. Ukupan broj članova: muških 57, ženskih 44 — svega 101. U tome »popisu« postoji i rubrika u kojoj je pitanje: »može li se vratiti«, (misli se na povratak u rodno mjesto). Po odgovorima mogla su se vratiti 32 domaćina od 210, koliko ih svega ima u popisu. (J. Ivović, Nikšić, mjesto naseljavanja i privremenog boravka (1877—1897), Istoriski zapisi II/3—4, Cetinje, 1948, 215, II/5—6 (1948), 307, II/3—4, 215).

³⁷¹ S. Nakićenović, o. c., 277.

³⁷² U ovoj kuli je hajdučki harambaša Bajo Pivljanin živio desetak godina prije svoje herojske pogibije na Vrtijelci (1685). Legenda povezuje Bajovu kulu sa kulom barjaktara Lima, također istaknutog hajdučkog harambaše, koga kao i Baja pominje Njegoš u »Gorskom vijencu«. Limo je imao svoju kulu u Stolivu nasuprot Bajove kule i po toj istoj legendi oni su se dobacivali limunima preko morskog zaliva (Crnom Gorom, Zagreb, 1969, 49).

Tamo je most od kamena preko rječice Ljute,³⁷³ koja ljeti presuši. Od toga mosta počinje Dobrota.³⁷⁴

20. stoljeće zateklo je Orahovac u njegovoj tihoj osami između ostalog i zbog nerazvijenih puteva i slabe povezanosti sa Kotorom. Gradnja kolnog puta od Kotora preko Orahovca³⁷⁵ i Perasta k Risnu trajala je decenijama. 1908. g. za tu gradnju je rečeno: »Neće se nikad dovršiti, pet radnika osam nadstojnika«, što je stavljeno i u mjesne kotorske novine »Boka« i popraćeno riječima: »Zbilja je tako«!

U istome listu uvršten je i jedan dopis iz Orahovca, u kome je navedeno kako ima već nekoliko vremena da tu cestu poduzetnik gradi, zapravo proširuje kolski put između Orahovca i Perasta i tuda zabranjuje prolazak. Svoj zahtjev provodi tako kruto i grubo da je jednog seljaka iz Glogovca »bacio pod put te je zadobio neke ozlede«. Stoga je uredništvo »Boke« iznoseći taj slučaj, zamolio pozvane »da ovu samovolju prepriječe u interesu saobraćaja jer je »ovo jedini put, koji spaja Orahovac sa Perastom i Risnom«.³⁷⁶

U to doba (1907. g.) Dražinvt kao mala Luka imao je 1 ribarski brod od 1 tone sa posadom od tri čovjeka, Orahovac je imao 4 barke i pomorsku gabaricu (Lichterschiffe) od 7 tona sa posadom od 6 ljudi. Orahovac, uključujući Gornji i Donji, pripadao je grčko-istočnoj parohiji obuhvatao je naselja: Brieg (4 kuće sa 5 muških + 6 ženskih = 11), Dražinvt (17 kuća sa 10 muških + 33 ženskih = 43), Ježević u kome je bila žandarmerijska postaja (4 kuće sa 14 muških + 9 ženskih = 23), Kljavići (7 kuća sa 12 muških + 23 ženskih = 35), Ljuta, Donji Orahovac, Ljuta Orahovačka sa žandarmerijskom postajom (78 kuća sa 94 muška + 139 ženskih = 233), Rastov Do ili Rastovi Dô (8 kuća sa 12 muških + 14 ženskih = 26), Stepen, u kome je bila grčko-istočna kolegijalna kapela (9 kuća sa 24 muške + 22 ženske osobe = 46), Ubalac (6 kuća sa 11 muških + 11 ženskih = 22), Velje Selo (36 kuća sa 56 muških + 79 ženskih = 135), Veljinić, Velišće i Ilino brdo (8 kuća sa 18 muških + 17 ženskih = 35).

³⁷³ Kad je u jesen 1896. g. putovao od Korčule do Cetinja pučki pisac Petar Kumičić, on je naveo da »Kod Dražina vrta put zakreće prema sjeveroistoku sve do Orahovca, gdje more tvori zaton *Ljute* (S. A.)...« Ujedno je naveo ove iste Sundečićeve stihove o »Dražin-vrtu« i nadopisao uz ostalo ovo: »... Orahovac je u dnu zatona. Gore se skoro okomito dižu put nebasa. Tu je most od kamena preko sasvim male rijeke Ljute, pa ljeti presuši. Od mosta počinje Dobrota...« (P. Kumičić, Mjesec dana pješke. Putopis od Korčule do Cetinja, Zadar 1897, 256, 257).

³⁷⁴ D. Franić, S gjacima kroz Bosnu-Hercegovinu, Crnu Goru, Dalmaciju, Jadransko, Istru (Trst, Mletke, Rijeku) i Hrvatsku, Donja Tuzla 1901, 182.

³⁷⁵ Još 11. VIII 1882. dopisnik »Narodnog lista« javlja iz Boka, kako se »putevi sada grade, po Krivošijama i Orahovcu«, te da se kaže, da će se moći s jedne glavice na drugu na konju izaci« (Narodni list, Zadar, 23. VIII 1882).

³⁷⁶ Boka (Dj. Muč., Kroz Boku II, God. I, br. 20, Kotor, 22. V (9. VI) 1908, str. 2, br. 32, Kotor 14 (27) VIII 1908, str. 5 (Pišu nam iz Orahovca).

Prema tome, 1907. god. Orahovac (Gornji i Donji) imao je 177 kuća sa 256 muških i 353 ženskih osoba, tj. ukupno 609³⁷⁷ stanovnika. Znači, taman onoliko koliko ih je bilo 1881. godine!

Dakle, trebalo je punih 27 godina da stanovništvo Orahovca dostigne onaj broj koji je imao uoči II bokeljskog ustanka. Odnosno, ovaj podatak može da posluži kao indirektan pokazatelj koliko je bilo poginulih i raseljenih osoba u II bokeljskom ustanku, uzimajući pri tome u obzir tadanji prosjek prirodnog priraštaja i mortaliteta.

1908. godine u Orahovcu je postojala i Zemljoradnička zajednica, ali je slabo radila i nije napredovala zbog ličnih i partijskih razmirica.³⁷⁸

Međutim, vrlo uspješno je djelovala prije navedena tzv. narodna škola, na kojoj je bio učitelj Andrija Đurić punih 11 godina, tj. od 1897. do 1908. godine. On je uživao opće poštovanje ne samo u Donjem nego i u Gornjem Orahovcu, ne miješajući se u lokalne razmirice no se bavio samo odgojem djece.³⁷⁹

Upisivanjem u društvo »Srpska Zora«, kome je upravo te iste 1908. godine Matica Srpska iz Novog Sada poslala »2573 komada knjiga za narod, da ih prema svojoj uvidavnosti razdjeli siromašnijim Srbima na Primorju«, pokazali su Orahovčani i na ovaj način svoju nacionalnu svijest. Tako su članovima ovoga društva za 1908. godinu postali: Čalić Vido, Vukasović Đuro, Daković Spiro, Gjurić Andro (učitelj), Četković Jovo, Gopčević Lazar, Labud, Vaso, Dušan, Jovanka i Pero, Zetković Andrija, Jovanović Nikola, Vukotić Marko i Tomo, te Ratković Nikola.³⁸⁰

Kada je u Buenos Airesu 13. IX 1908. godine umro Orahovčanin Miloš J. Vukasović »carski ruski i knjaževsko crnogorski generalni konzul u tom gradu«, orahovački paroh Petar Rafajlović u ime njegovoga rodnoga mjesta održao je 1. XI te godine u Crkvi sv. Georgija »slovo« o tome poznatome i priznatome pomorskome arhitektu »južne Amerike«, kako je tom prilikom rekao Rafajlović, i naročito istakao »da Orahovac ima zahvaliti za svoje današnje blagostanje vrlo pokojniku i nije čudo što zahvalni Orahovčani gorke suze liju i tuguju za gubitkom tako vrlog rodoljuba i dobrotvora«.³⁸¹

Kapetan Miloš Ivov Vukasović rodio se 1842. godine u orahovačkom zaseoku Dražinrtu nedaleko od Kule čuvenog hajdučkog harambaše Baja Pivljanina.

³⁷⁷ Stato della marina mercantile austriaca esistente alla fine dell'anno 1907.

³⁷⁸ Boka (Dj. Muč., Kroz Boku 11), God. I, br. 20, 22. V (14. VI) 1908. str. 2.

³⁷⁹ Boka, god. I, br. 35, Kotor 4 (17) IX 1908, str. 3 (Dopisi).

³⁸⁰ Boka, god. I, br. 39, Kotor 2 (15) X 1908, str. 2.

³⁸¹ Boka, god. I, br. 41, Kotor 16 (29) X 1908, str. 3, br. 42, Kotor 23 (5) XI 1908, str. 1.

Bratstvo Vukasović imalo je sjajnu pomorsku tradiciju, u kojoj je bio odgajan i Miloš, čiji su otac i djed bili pomorci i brodovlasnici. Po završenoj osnovnoj školi učio je pomorsku školu u Prčanju i Trstu, a više trgovačke nauke u Padovi.

Svoju pomorsku karijeru započeo je na bokejskim jedrenjacima i dosta mlad je postigao čin pomorskog kapetana duge plovidbe.

Nakon dolaska u Argentinu predložio je tamošnjoj vladi osnivanje parabrodarskog društva »La Nacional Argentina«, koje bi imalo direktnu liniju za Sredozemlje i Jadransko more, pri tom se obavezao da će u tu zemlju dovesti 6.000 doseljenika na godinu. Iako je ponuda prihvaćena, ipak državna izvršna vlast nije htjela da zaključi ugovor sa Vukasovićem i njegovim poslovnim partnerom Robertom Petersan-Konstonom.

Nastanivši se u Buenos Airesu, Vukasović je bio jedan od prvih naseljenika jugoslovenskog porijekla u Argentini. Upravo tada je tamošnja vlada počela organizirati svoju trgovačku mornaricu i Vukasović osniva u Buenos Airesu parabrodarsko društvo »La Platense« za čijeg je predsjednika bio odmah izabran.³⁸² U službu je uzimao skoro sve samo ljude iz naših krajeva,³⁸³ tj. iz Boke Kotorske, Crne Gore, Dalmacije i Hercegovine.

Brodovi ovog parabrodarskog društva bili su izgrađeni pretežno po nacrtima i uputama kapetana Miloša Vukasovića, koji se usavršio u tehničkom crtanju još za vrijeme svojih studija u Padovi. No već 1894. godine njegovo parabrodarsko društvo »La Platense« pripalo je parabrodarskom poduzeću Nikole Mihanovića iz okolice Slanoga, koji je uskoro na licitaciji otkupio gotovo čitavu Vukasovićevu mornaricu. Otada pa sve do svoje smrti Vukasović se posvećuje naučnom radu. Tako on izrađuje planove gotovo svih trgovačkih i pojedinih ratnih brodova Argentine,³⁸⁴ čiju je ponudu prihvatio i izradio na opće zadovoljstvo ratnog pomorskog povjereništva.

Uporedo sa time brinuo se za iseljenike iz Crne Gore, Boke³⁸⁵ i Hercegovine, koji su dolazili u Argentinu, čija je vlada osnovala specijalni ured za njihov smještaj i dobivanje zaposlenja.

Na njegovu inicijativu je osnovano i prvo naše iseljeničko potporno društvo (1878), koje 1882. godine dobiva naziv »Društvo uzajamne slovenske pomoći«, inače među našim iseljenicima popularno nazvano »Slovensko društvo«.

U znak priznanja za ovakvu aktivnost crnogorska vlada ga je imenovala svojim generalnim počasnim konzulom u Argentini, a i ruska vlada mu daje istu počasnu titulu.

³⁸² I. Zloković, Pomorstvo Orahovca, Godišnjak XIII, 195—198.

³⁸³ Boka, god. I, br. 39, Kotor 2 (15) X 1908, str. 1.

³⁸⁴ I. Zloković, o. c., Godišnjak . . . , XIII, 198, 199.

³⁸⁵ Boka, god. I, br. 39, Kotor 2 (15) X 1908, str. 1.

No, on ovo nije smatrao samo počasnom službom, nego je radio na poboljšanju trgovačkih veza između Rusije i Argentine, što mu je ruska vlada također honorisala odlikujući ga visokim Ordenom sv. Stanislava i uz to dala mu titulu »kavaljer«.³⁶⁶

Najugledniji pak argentinski list »La Nacion«, koji je izlazio u Buenos Airesu, naziva ga »rukovoditelj trgovine u Argentini«.

Četiri godine prije svoje smrti Vukasović je došao u svoju Boku, u Kotor,³⁶⁷ a 1906. stiže na Cetinje, gdje ga je knjaz Nikola pokušao zadržati kod sebe nudeći mu visoki položaj u svojoj vladi.

Međutim, on se vratio u Argentinu i 13. IX 1908. godine umro je iznenada od srčanog udara, ostavivši jedinicu kćerku čija majka je bila Argentinka. On je imao i brata Krsta, koji je također plovio po moru. No jedan nesretni slučaj prouzrokovao je kod njega depresiju tako da se namjerno utopio za vrijeme jedne oluje.

Smrt Miloša Vukasovića obilježili su u obliku nekrologa ne samo argentinski nego i neki naši listovi i časopisi, pa tako i »Boka« 2. (15) X 1908. godine.

Ožalili su ga, kako je prije rečeno, i u njegovom Orahovcu, a na rodnoj kući u Dražinrtu podignuta je 7. IX 1952. godine spomen-ploča u znak zahvalnosti za sve što je učinio.

Inače, i danas u Argentini, gdje živi oko 160.000 naših iseljenika, ime kapetana Miloša Vukasovića se spominje sa naročitim poštovanjem.³⁶⁸

Jedva je prošla godina dana otkako je Orahovac ožalio Miloša Vukasovića kada u Kotoru iznenada umire 29. X 1909. Aleksandar Vukasović, kapetan duge plovidbe, koji je namjeravao da u svome Orahovcu izgradi kuću. Nad grobom ovoga izvrsnoga pomorca i rodoljuba oprostio se i ovoga puta pop P. Rafajlović, njegov dobar prijatelj. Tako je nadgrobna ploča pokrila »za vazda još jednog dičnog Orahovčanina, koji je svojom dobrotom i plemenitošću zanosio i neprijatelje svoje«, kako piše u nekrologu list »Boka«.³⁶⁹

U analima Argentine zapisano je i ime Jova Lučina Vukasovića, rođaka Miloševa.

Svoju karijeru je započeo na domaćim jedrenjacima, a kad je stigao u Argentinu zaposlio se u poduzeću Miha Mihanovića i kao organizator i pomorski stručnjak mnogo je doprinio razvoju Mihanovićeve trgovačke mornarice. On se i rodbinski povezao sa Mihanovićem koji je oženio njegovu kćerku. Jovo je pomagao naše pomorce da se zaposle i podignu, i nije nikad zaboravio svoj rodni kraj i zemlju. Umro je u Buenos Airesu 1912. godine.

³⁶⁶ I. Zloković, o. c., Godišnjak ... XIII, 200, 194, 201, 200.

³⁶⁷ Boka, god. I, br. 39, Kotor 2 (15) X 1908, str. 1.

³⁶⁸ I. Zloković, o. c., Godišnjak ... XIII, 200, 196, 200—205.

³⁶⁹ Boka, god. II, br. 134, Kotor 17 (30) X 1909, str. 2.

Pred sam početak I svjetskog rata orahovački pomorci u Argentini bili su vrlo brojni i jaki, te su se pretežno kao piloti i patruni raznih pomoćnih plovnih jedinica uvelike isticali u toj zemlji.

Za vrijeme I svjetskog rata mnogi naši iseljenici su došli na Solunski front, a među njima je bio i jedan broj Orahovčana. Oni su poslije rata ostali u domovini i naselili se u Vojvodini i Kosovu.

Jedan dio onih iseljenika koji su se zadržali u Argentini, mijenjao je svoju profesiju, najčešće su se počeli baviti zemljoradnjom i zato su tamo kupovali zemlju, drugi su postali dobri trgovci i ugostitelji, a izvjestan broj pomoraca je i dalje ostao u pomorskoj službi. Tako je 1930. godine od Orahovčana tamo bilo: oko 30 mornara, 15 patruna i pilota, 3 kapetana, 1 mašinista i oko 20 zemljoradnika — bivših pomoraca.

Među ovim patrunima bili su braća Perovići — Drago i Krsto, braća Laloševići — Milo, Lazar i Vuko, braća Vukasovići — Milo, Danilo i Todor, Drago Vukasović, Spiro i Andrija Četković, Spiro Vukasović i Gojko Daković. Od kapetana je bio Petar Daković i Ljubo Sjerković, umro u Buenos Airesu 1934, zatim Vicenc Vukasović, rođen u Buenos Airesu, a kao strojar I klase spominje se Ilija Nikov Vukasović.

Poslije propasti jedrenjaka jedan manji broj Orahovčana ostao je u Trstu i zaposlio se na parobrodima austrijskog Loyda.³⁰⁰

Uoči I svjetskog rata D. Orahovac³⁰¹ ili Oravac zapremao je, prema podacima S. Nakićenovića,³⁰² prostor od 4 km². Dosta je strm, bregovit i krševit.³⁰³ Sa istočne, zapadne i sjeverne strane uokviren

³⁰⁰ I. Zloković, o. c., Godišnjak ... XIII, 111—116.

³⁰¹ Orahovac, Orahovca topografsko ime ... knežina niže Dobrote. Orahovac se nalazi i u Hercegovini, Dalmaciji, Hrvatskoj i Srbiji (Metohiji). Bokokotorski Orahovac se službeno zove onako kako se nekad zvao, po tradiciji, ali u narodnom govoru ova je riječ promijenila svoju glasovnu formu: danas u Boki nitko ne kaže Orahovac nego Oravac; riječ Orahovac upotrebljava se samo u službenom dopisivanju. Prema Oravac, kaže se i oravački, Oravčanin, Oravkinja (Vaso Tomasić, O topografskim imenima Boke Kotorske, Spomenik SAN, CIII/5, Beograd 1953, 48).

³⁰² S. Nakićenović piše da je o. Dionisije Miković, iguman banjski napisao rad «Orahovačka knežina», koji je poslao Geografskom zavodu Beogradskog univerziteta, od koga ga je Nakićenović dobio na uporabu (S. Nakićenović, o. c., 189). Upozoravajući na ovu antropogeografsku studiju napisanu prije početka I svjetskog rata, I. Zloković kaže da ju je «naš poznati književnik i historičar Dionisije Miković (1861—1942) ostavio između svojih neštampanih radova» (I. Zloković, Pomorstvo Orahovca, Godišnjak ... XIII, 99, bilj. 2).

³⁰³ Da li je Orahovac bio ikakvo prahistorijsko naselje, teško je reći, iako, čini se, oko Crkve sv. Đorđija ima nekih nalaza, koji nijesu ni danas uopće istražena.

je visokim, golim, mrkobijelim stijenama, koje se zovu »Orahovačke grede«.³⁹⁴

Ispod »Velje orahovačke grede«, koja se nalazi između Orahovca³⁹⁵ i Dobrote, izvire rijeka Ljuta. Sam izvor zove se »Oko«, jer po narodnom mišljenju, kako dalje piše Nakićenović, ima izgled oka. Interesantno je da ova rijeka, kada duva južnjak, pa ako i ne pada kiša, znade neobično narasti. Narod priča da su i ona kao i »Sopot« i »Rijeka« u Risnu, podzemne rijeke Skadarskog jezera.

Tu je i potok, nazvan »Durin«, na kome su nekad bili mlini. Ovdje su i nekoliko manjih izvora: Trstenovo, Mramor, Gornja i Donja voda u Milje-Selu.

Ako se dogodi da u Donjem Orahovcu³⁹⁶ padne snijeg, on se malo održi. Zbog bure klima je u ono vrijeme bila oštrija u Kotoru, Perastu, Risnu i Morinju nego u Orahovcu. To se najbolje vidjelo po limunima i narančama koje ponekad od bure promrznu.

Samo ovo selo nije imalo većih oranica da bi se moglo sijati žito. Sva obradiva zemlja Donjeg Orahovca nalazila se oko i ispred kuća. Ono što je bilo pod kućom zvalo se, kako piše Nakićenović, »podkunjica« a ono oko nje »Na dolac«, »Kod kuće«, »Na dolac za kućom«, dok ono nešto udaljenije »Na vrtači«, a najplodnije oranice dobile su ovdje naziv »Njive« jer »njive« dobar plod.

³⁹⁴ Ispod Bijele, blizu granice Baošića, u moru nedaleko od obale nalazi se podvodna stijena (»seca«) koja se zove Baba Oravačka. Kako se ta stijena nalazi ispod morske površine (za vrijeme oseke vidi se nad površinom), a upravo je na putu kuda čamci prolaze kada se vozi »niz kraj«, oni na nju lako nasjednu. Postoji čak šaljiva priča o postanku ovoga imena; priča se da su Oravčani noću vozili mladu u Oravac i nasjeli na tu »seku«, pa cijelu noć vozili misleći da se približuju Oravcu, dok nijesu ujutro opazili da se nalaze na istom mjestu. Ispod Dobrote nalazi se također »seka«, koja se zove Oravačka trpeza (V. Tomanović, o. c., 48).

³⁹⁵ Savo Nakićenović, koji je prema Šeroviću pisao svoju radnju »Boka« u »mladim godinama i to, kako izgleda, u brzini, i većinom po tradiciji, a često i po kazivanju ljudi koji nijesu bili iz odnosnih mjesta koja je opisao, niti su bili ljudi koji su poznavali prošlost dotičnog kraja, to u istoj ima vrlo veliki broj grešaka« (Petar Šerović, Bijela u Boki Kotorskoj, Spomenik SAN, CV/7, Beograd 1956, str. 181), zaključuje na osnovu pretpostavke što je »pravoslavne Mlečić nerado gledao pri moru, a i jer bi stanovnici bili izloženi lupežima, kao, i jer se nalaze sve vodne zemlje u Gornjem Orahovcu, i pošto nema nikakvih tragova od starih selišta«, da je on mišljenja »da je stariji Gornji Orahovac« (S. Nakićenović, Boka (Antropogeografska studija). Naselja srpskih zemalja. Rasprave, knj. IX. Srpski etnografski zbornik, SKA XX, Beograd 1913, 428).

³⁹⁶ U Boki je čest naziv za pojedina mjesta — gornji i donji. Tako uz Gornji i Donji Orahovac postoji i Gornji i Donji Prčan, Tivat, Morinj, Grbalj itd. (V. Tomanović, o. c., 48).

Oranice, koje su bile najbliže kućama a i koje su najbolje, služe za vrtove i dobile su naziv »vrt«, »bašta« »Đardin« (giardino), koji obično ima svaka kuća.³⁹⁷

U Donjem Orahovcu, za razliku od Gornjega,³⁹⁸ nije bilo tada zajedničkih šuma, ispaša i njiva.

Kuće na Trsteniku,³⁹⁹ Mramoru, Bijelim i Dračevim njivama su gusto zbijene, a kuće u ostalim dijelovima su bile bez reda i nešto udaljene jedna od druge.

Prema navodima popa Sava Nakićenovića evo kako su se zvali pojedini lokaliteti u današnjem Orahovcu n/m nekad poznatom po velikom broju orahovih stabala, kojih danas nema: Ljuta je dobila naziv po istoimenoj rijeci, a ponekad se, samo »vrlo rijetko« i sam Orahovac nazivao »Orahovačka Ljuta«.

Trstenik je nazvan po trskama, kojih je nekoć tu bilo; Mramor, tobože po predaji, nosi ime po nekom muslimanskom kamenu koga su uništili austrijski vojnici prilikom posljednjeg ustanka u Boki Kotorskoj.⁴⁰⁰ Bijele njive se zovu po bjeluškastoј pjeskovitoј zemlji.

Uz ove lokalitete Papratni Do je dobio naziv po paprati što tu raste, Rastov Do po hrastovoj šumi; Zverk, jer odjekuje zvektanje jakih istočnih vjetrova; Ključ, što je bio prolaz između Gornjeg i Donjeg Orahovca; Podbrdce ima svoje ime po istoimenom brežuljku; Brijeg, po svojem obliku; Milje Selo po predaji dobio je ime prema svome prvom stanovniku; Presjeka, po tome što su se na tome mjestu rješavale seoske parnice, tj. kako narod kaže »presijecale davije«; Mrcina Greda nazvala se tako što se u njoj našlo krepano bravče, te ostalo mrcinom; Kipet, jer iz nje kipi ili kaplje voda; Lužika, jer je glatka; Meteriz, zato što su na tome mjestu stari Orahovčani držali stražu protiv neprijatelja i lopova, koji su napadali.

³⁹⁷ Kako je do nedavno, tj. do pedesetih godina 20. stoljeća izgledala »Seoska arhitektura u Kotorskom zalivu« iznio je pod tim naslovom arh. Branislav Kojić (Spomenik SAN, CIII/5, 165—177). Tu je uz ostala naselja obuhvaćen i Orahovac, ali samo općenito i sa dvije fotografije kuća u Donjem Orahovcu (Sl. 3 i 7).

³⁹⁸ U Gornji Orahovac je iz Kotora kroz Donji Orahovac vodio tzv. carski put, koji je onda nastavljaо za Ledenice, a presječen je bio 1882. godine. Idući pak iz Donjeg Orahovca u Gornji prolazi se kroz dva klanca: Sveti Nikola i Klavića brijeg, koja su nekoć bila strateški vrlo važna (S. Nakićenović, o. c., 421, 419).

³⁹⁹ S. Nakićenović kaže da su u Donjem Orahovcu na Trsteniku, stari Dubrovčani imali svoje magazine i da su plaćali crkvi »laktarinu«. No preci današnjih stanovnika otkupili su od Dubrovčana ove magazine, pa su onda i oni kao i svi drugi plaćali crkvi tu laktarinu, pošto se ona ne može ni kupiti ni prodati. Isto tako se priča da je u I polovici 19. st. pop Savo Avramović popravio krševiti put od Donjeg Orahovca do crnogorskog sela Cuca, te da je bio »zaveden pazar na Trsteniku svake srijede i petka, a isti je postojao do narodnog ustanka 1881. god.«

⁴⁰⁰ S. Nakićenović, o. c., 419, 426, 195, 426, 427.

Nema objašnjenja za postanak imena Grad, dok se naziv Lokvički Grad tumači po lokvama, koje se kada kiše padnu, napune vodom. Dugi Doci su se nazvali po tome što se nalaze »nad dugim docima«; Mrdovi po nekom Mrdu; Vilina Ploča, jer se priča da su u toj glavici nekad živjele vile; Zapoli ili Zapali, zato što su tu stari Orahovčani zapadali i čuvali svoje selo od lopova; Kaporova glava, jer ima izgled kape na glavi.⁴⁰¹ I konačno Vranovo brdo je valjda prozvano tako, što je najviše i to toliko da na njemu vranč gnijezda viju, dok se Šalovina zove po nekome Šalu.⁴⁰²

Kao i ranije, tako i u doba kada je Nakićenović boravio u Orahovcu i raspitivao se za ondašnje običaje, kućni domaćini su birali svake šeste godine kneza i predavali mu »kneževski štap«, za koji se pripovijedalo da potiče još iz vremena zetskih gospodara. Sa knezom su se birali i 3 sudije. Cijela ova knežina je u to vrijeme imala 165 kuća, a 615 stanovnika sa površinom od 2738 hektara. Donji Orahovac pak brojao je 63 doma sa 283 stanovnika, i imao je svoju zaschnu parohiju i parohijalnu Crkvu sv. Georgija,⁴⁰³ dok je naselje »Dražinrt« brojalo 10 domova i 56 stanovnika.⁴⁰⁴

Prezimana stanovnika na pojedinim naseljima bila su sljedeća:

Na Trsteniku: Gopčevići 5 domova, Petrovići⁴⁰⁵ 3 i Laloševići⁴⁰⁶ 4 doma.

U Podbrcima su stanovali Perovići⁴⁰⁷ sa 5 domova, Gopčevići 1, Gunjajevići 1 dom i Vujići 1.

Na Bijelim Njivama su: Lipovac⁴⁰⁸ 1 dom, Vukotić⁴⁰⁹ 2 doma, Vukašinović⁴¹⁰ 2, Četković 3 doma, Lalošević 2, Ratković⁴¹¹ sa 4

⁴⁰¹ No korektor Nakićenovićevog rada je bio mišljenja da će ovo ime poticati od imena porodice Kapor.

⁴⁰² S. Nakićenović, o. c., 427, 428.

⁴⁰³ S. Nakićenović, o. c., 418, 419, 427.

⁴⁰⁴ I. Zloković, o. c., Godišnjak ... XIII, 99.

⁴⁰⁵ Petrovići su došli iz Cuca u 17. st. u Ježeviče, a jedan od njih je sišao u Donji Orahovac (S. Nakićenović, o. c., 424).

⁴⁰⁶ Laloševići su stigli u 16. st. iz Crne Gore (S. Nakićenović, o. c., 424).

⁴⁰⁷ Perovići su došli iz Cuca u 17. st. u Gornji Orahovac, zapravo u njegov odlomak sela Ježeviča, a jedan od njih je sašao u Donji Orahovac (S. Nakićenović, o. c., 424).

⁴⁰⁸ Bratstvo Lipovac je došlo iz Hercegovine u Gornji, a odatle u Donji Orahovac (S. Nakićenović, o. c. 429).

⁴⁰⁹ Vukotići su stigli u 16. st. sa Čeva u Gornji Orahovac, a odatle su neki sašli u Donji Orahovac (S. Nakićenović, o. c., 424).

⁴¹⁰ Vukašinovići, tj. njihov praotac Vukašin stigao je ovamo u 16. st. iz Kuća (S. Nakićenović, o. c., 424).

⁴¹¹ Ratkovići su došli iz Ratkova »s Lom Palanke« na Gornji Orahovac, a onda su odatle sašli u Donji Orahovac (S. Nakićenović, o. c., 424).

doma, Daković⁴¹² 2, Vukasović⁴¹³ 2, Aleksić⁴¹⁴ 2, Lazarević⁴¹⁵ 1 dom i Vidović 1.

U Dračevoj Njivi su: Četkovići 1 dom; na Mramoru: Vukasovići 2 doma; Četkovići 2 i Radanovići⁴¹⁶ 2 doma.

Na Papratnom Dolu su: Vukasovići 2 doma, Avramovići (došli iz Gornjeg u 18. st.) 2 doma i Dakovići 1. U Rastovom Dolu su: Vukasovići 1 dom, Grčići⁴¹⁷ 1 dom, Jovanovići⁴¹⁸ 1 i Perovići 1.

U Pod Ključima su: Lazarević 2 doma; na Zvcku: Četkovići 1 dom i na Brijegu: Četkovići 2 doma.

Kao najstarije porodice smatraju se Vidovići, za koje narodna tradicija kaže da su pobjegli iz Hercegovine »od krvi« u 17. stoljeću; Avramovići su došli iz Gornjeg Orahovca u 18. stoljeću.

Drugi, koji su se spustili iz Gornjeg u Donji Orahovac, su bili: Ratkovići, Vukasovići, Laloševići, Četkovići, Vukašinovići, Perovići, Dakovići, a Gopčevići iz Crne Gore te tako i Gunjajevići, Grčići i Jovanovići, dok su obitelji Lipovac i Radanović došli iz Hercegovine, a Aleksić iz Nikšića.

Kako je Orahovac naseljen u 17. i 18. st., smatra se da do I svjetskog rata ovamo nije došla ni jedna porodica i da populacija raste priraštajem. Inače su se u to vrijeme, kao i prije, mladići iz Orahovca, poput onih iz cijele Boke, iseljavali u Ameriku tako da su kod kuće ostajali samo starci i djeca.⁴¹⁹

⁴¹² Dakovići su kao bratstvo o. 1813. g. pobjegli sa Grahova zbog turskog zuluma i to dva brata, od kojih je jedan sašao u Donji Orahovac, a drugi se naselio na Stepen u Gornjem Orahovcu. Po nekom Daku (Danilu) prozvali su se Dakovići. Orahovački Dakovići imaju svoje bratstvenike na Grahovu, od kojih je bio junački vojvoda Jakov i vojvoda Anto (S. Nakićenović, o. c., 424).

⁴¹³ Na Stepen su došli Vukasovići. Naime Vukosav Sglobić ispod Goljce tobože u 15. st. preselio se na Stepen. On je imao tri sina: Vuka, Radonju i Stanišu. Od njih Radonja sađe sa Stepena u Rastov-Do u Donji Orahovac, od koga potiču današnji Vukasovići u Rastovom Dolu. Radonjini potomci bili su mlatački »conti«, a zadnji »conte« je bio Vido Savin, orahovački knez (S. Nakićenović, o. c., 424).

⁴¹⁴ Aleksići su došli iz Nikšića u Gornji, a odatle u Donji Orahovac (S. Nakićenović, o. c., 429).

⁴¹⁵ Lazarevići su došli u 15. st. iz Hercegovine u Veliniće, u Gornji Orahovac. Bila su tri brata: Avram, Golub i Mijat. Kada je Avram u svadi ubio Turčina, morao je sa braćom bježati, te se najprije naselio u Cuce, a poslije pređe u Kotor, a odatle u Veliniće. Avram je bio u ceti Baja Pivljanina, sa kojim je poginuo u glasovitoj bici na Vrtijeljci. Avramovi potomci iz Velinića vremenom se spustiše u Donji Orahovac (S. Nakićenović, o. c., 425).

⁴¹⁶ Radanovići kao i Lipovac su došli iz Hercegovine u Gornji, pa onda u Donji Orahovac (S. Nakićenović, o. c., 429).

⁴¹⁷ Grčići su došli u 18. st. iz Crne Gore u Gornji, a odatle u Donji Orahovac (S. Nakićenović, o. c., 429).

⁴¹⁸ Jovanovići su došli kao i Grčići iz Crne Gore u 18. st. (S. Nakićenović, o. c., 429).

⁴¹⁹ S. Nakićenović, o. c., 427—429.

Orahovac je po svome smještaju bio živo mjesto,⁴⁰ napose uoči prazničnih dana (utorak, četvrtak, subota) u Kotoru. Tada su stanovnici zaleđa silazili u Orahovac sa svojim proizvodima i tu bi prenoćili. Na taj način je to mjesto postalo tržište Dobrote, Perasta, Prčanja i Stoliva. U Orahovcu su se trgovci i preprodavci iz ovih i drugih bokeljskih mjesta snabdijevali crnogorskim proizvodima direktno i indirektno. Zato je uoči pazarnih dana u Kotoru i Orahovac bio jako živ, a naročito onda, kada su se stanovnici iz zaleđa vraćali kućama sa kotorskog pazara, te su se snabdijevali u orahovačkim dućanima kolonijalnom i industrijskom robom, kao pićem i ostalim.

Inače, sam put trgovine iz crnogorskog zaleđa prema Kotoru bio je sigurniji i lakši preko Orahovca zbog raznih pograničnih kontrola, koje su bile brojnije na direktnim putevima za grad. To je razlog da se Orahovac, iza Kotora, Herceg-Novog i Risna, smatrao kao četvrto tržište, što su svojom spretnošću i vještinom potvrdili sami Orahovčani.⁴¹

16.

Prosperitet Orahovca je naglo prekinut izbijanjem I svjetskog rata. Tada je paroh Milan Čuković zabilježio u «Ljetopisu Parohije orahovačke»: »Austrijski prestolonasljednik Franz Ferdinand i supruga mu vojvodkinja Solija od Hohenberg poginuli u Sarajevu od srpskih mučenika rodoljuba Čabrinovića i Principa i to na Vidov-dan 15—28 juna 1914; Parastos održan u crkvi sv. Đorđa u prisustvu vlasti i zastrašenog naroda 22/6 (5/7) 1914.«

Malo zatim, Čuković nastavlja: »Na Petkov-dan 27/7. 1914. Crna Gora navješćuje rat Austriji, a istoga dana topovi sa Lovćena udariše na tvrđave oko Kotora... 30/7 (12/8) Austrijske vlasti t. j. major Bari u prisustvu mnoštvo oružnika, pješadije i ratne lađe: na silu skuplja i staro i mlado pred klanom Dakovića, prijeti vješalima, da narod bude vjeran Austriji; uzimlje taoce: Lazara

⁴⁰ Instrumentalna muzika slabo je bila razvijena u Boki. Gusle samo postoje u Orahovcu (kako kaže St. Lazarević), selu sa pravoslavnim stanovništvom (I. Sindik, Predgovor, Spomenik, CIII/5, 3). Tako je 50-tih godina u Orahovcu pjevao uz gusle Jovo Perović iz Pobrca (oni danas pjeva i gusla), pred ekipom SAN-a koja je istraživala Bokokotorski zaliv (St. Lazarević, Muzički folklor Boke Kotorske, Spomenik, CIII/5, 240, 244). Narodna kola, kao Banatsko, Brankovo kolo, Seljančica, Ajd' na levo, igrali su se još i u to doba. Po svemu sudeći ove igre su prenijeli Vojvođani, koji su za vrijeme Austrije služili vojsku u ovim krajevima, smatra Milica Ilijin, koja je ispitala folklor Bokokotorskog zaliva (M. Ilijin, Narodne igre u Boki Kotorskoj, CIII/5, 247, 245). Epske pjesme pjevale su se i za vrijeme plesa. Kao pjevačice spomenuli su Murku, majku i babu Dr. Dakovića kao i Sofiju Vukotić (M. Murko, Tragom srpsko-hrvatske narodne epike. Putovanje u godinama 1930—1932, I, Djela JAZU, 41, Zgb. 1951, 200).

⁴¹ I. Zloković, o. c., Godišnjak XIII, 100.

Gopčevića, i sina mu Jova; Rada Ratkovića; Dura Vukasovića i Mirka A. Gopčevića odvođe na ratnu lađu i internira u tvrđavu »Mamula«, potom biše prevedeni na lađu »Buon-Padre« pod Tivat.

Biše otpušteni kućama neki nakon jedan mjesec, neki nakon 2 mjeseca, a posledni sa Bakoča, nakon više od pola godine.»

Isti paroh marljivo bilježi dalje: »Dana 11/9 zabranjuje se kod crkve zvoniti budući je Orahovac na pograničnom ratnom području.

Dana 11/10 primljena zabrana vijanja srpske trobojnice.

Dana 8/12 primljena naredba da se vjera i crkva ne smije zvati pravoslavna nego samo »grčko-istočna«, a tako i ured.

Dana 11/1 (1915: S. A.) Vojna vlast naređuje, da se crkva sv. Đorđa mora ustupiti za stanovanje vojnika, bi udovoljeno; ali na veliku molbu paroha bi istoga dana povraćena i naredba opozvana; Istog dana u groblju se gradi baraka za vojnike. Crkva se ograđuje bodljikavom žicom; postaje šanac sa četiri strane.

2/15. I 1915. Parohu Čukoviću ne dozvoljavaju u crkvu već uz pratnju vojnika ili sa propusnicom, koja mu se za svaki put izdaje, po volji mjesnog komandanta. Za izbjeći neprilike pri bogoslužjenju, tj. da okupljeni narod po naredbi zajedno sa parohom mora k crkvi ići i iz crkve izlaziti, — to je nemoguće — te paroh moli gna. Ep. Vladimira Boberića da mu se dozvoli u jednu sobu parohij stana da može sva bogoslužjenja i leturđiju služiti. Episkop dozvoljava.

5/18. I 1915. Prvo bogoslužjenje u parohijskom stanu biva 11/24 1915, budući sv. Kivot sa svetinjama smještena u domu, te sve srebrne ikone i dragocjenosti, to biva do kapitulacije Crne Gore.

Austrija čini ofenzivu na Crnu Goru, bitka samo na Ratkovu goru⁴²², 8 topova sa Mramora, a 8 kraj Ba- 25/12. 1915. jove kule pucaju; crkvu sv. Nikole upotrebljavaju za (7/1. 1916) vojne svrhe. *Ista crkva puna bila odjeće i obuće sa poginulih vojnika (S. A.).*

Parohu Čukoviću zabranjeno je obilaziti parohiju i kapetaniju, a u najprečim svešt. dužnostima već se prizivlje u jednom slučaju sveštenik iz Perasta bi mu dozvoljeno tek 27/12 (9/1) 1915 (16).

Crna Gora predaje se Austriji.

27/12 (9/1) 1915.»

⁴²² Još krajem decembra 1915. austrijska vojska uz podršku jake artiljerije, zauzela je važne granične visove istočno od Orahovca (M. Zelenika, Rat Srbije i Crne Gore 1915. Iz ratne prošlosti naših naroda, 8. knjiga, Beograd 1954, 478).

Prateći budno lokalne prilike kao i neke izvan tih okvira, taj paroh zapisuje smrt Franje Josipa (8—21/11. 1916), za koga je morao održati parastos [19/11 (2/12) 1916] kao i »blagodarenje prigodom stupanja na prestolje cara Karla... 8/12. 1916.«

U »Ljetopisu« dalje stoji: Rekvirirana zvona i dignuta iz crkve sv. Đorđa 2—15/10. 1917, a posljednji put su sva zvona zvonila na Pokrov Bogorodice t. j. 1—14. 10. 1917.«

Karakterističan je Čukovićev lakonski zapis o svršetku I svjetskog rata: »19/10 (1/11) 1918. Propada monarhija Austrijska, nastaje država Srba, Hrvata i Slovenaca. Istoga dana Vaso M. Gopčević prvi razvija srpsku zastavu kod crkve sv. Đorđa.«

17.

Poslije ujedinjenja isti paroh na lapidaran način bilježi u »Ljetopisu« sve važnije događaje povezane sa Orahovcem. Tako »26/10. (8/11) 1918. Blagodarenje za dobivenu slobodu drži se, tj. na Mitrov-dan, paroh Čuković drži oduševljen govor. Istoga dana put Orahovac mađarske vojske, koja bježi iz Crne Gore i Albanije (S. A.). 27/10 (9/11) komiti crnogorski zaposjeli kasarnu i protjerali austrijske oružnike i više se ne vraćaju, ni u službu S. H. S. na tom mjestu.

Dana 1—14. Nov. 1918 četa Srbijanaca vojnika prvi put dolazi u Orahovac parobrodom (S. A.). Paroh ih časti u svome domu. Vojnici biše smješteni u kući Ante pok. Nika Perovića. Proglašenje Slavne dinastije Karađorđevića 2—15/12 1918. u državi S. H. S.;

Biva blagodarenje sa oduševljenim govorom u slavu kralja Petra I i Prestolonasljednika Aleksandra — od paroha.

30/1. 1919. Orahovčani jednodušno daju pismenu izjavu državne pripadnosti (S. A.), tj. jedinstvenoj državi S. H. S. sa kraljevinom Srbijom pod dinastijom Karađorđevića sa parohij. pečatom uz potvrdu paroha Čukovića za svaku izjavu posebno (S. A.).

16/1. 1919. Proglašuje se izjednačenje građanskog kalendara, te se piše 15/1 = 28/1. 1919. (S. A.).

21/1. 1919. Paroh skupio kod Orahovčana »dar slobodi« Kr. 1347.

27/6 (9/8: sic! S. A.) 1919. min. Ljuba Jovanović, rišljanin, ustaša iz 1882. g.,⁴²³ posjećuje Orahovac i svoje ustanike (S. A.).

⁴²³ Ljubomir Jovanović (1865—1928), historičar i političar, o kojem Stojan Novaković nema dobro mišljenje. On za njega kaže da je grdan intrigaš i koterijaš kao i svi ostali radikali. Malo pretjerujući o Jovanoviću, on piše V. Bogišiću da je taj isti »begunac iz Kotora iz vremena velikog ustanka« (Br. Nedeljković, Prepiska Stojana Novakovića i Valtazara Bogišića, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, knjiga XXVIII, SANU, Beograd 1968, 189, 188, 189, 197).

Proglas srpskih vladika o ujedinjenju cjelokupne srpske crkve, pročitano u kapelan. Crkvi sv. Petke 14—27/10. 1919, a u paroh. Crkvi sv. Đorđa 18/11 (1. XII) 1919.

Na podnesak paroha Čukovića od 2—15/12. 1919. putem reč Ep. Konzistorije u Kotoru izmjenjuje se zvanični naziv vjere i crkve »grčko-istočna« u pravi naziv »srpsko-pravoslavna« po svim školama pa tako i drugim uredima.

Od ovog datuma u »Ljetopisu« nema više zabilješki Milana Čukovića. Na mjesto njega orahovački paroh je postao 1924. godine Milan Ratković, do tada paroh u Perastu.

On je nastavio da zapisuje u »Ljetopisu« 26/13. IX 1925. g. »Aleksandar Karađorđević posjećuje Orahovac u 19 h«; natpis »Care (S. A.), oslobodioc dobro nam došao.«

28. VIII 1928. vodovod na Njivama stavljen narodu na upotrebu.

16. III 1928. u Orahovcu osnovana knjižnica i čitaonica.

8. XI 1931. Objavljeni su izbori za narodne poslanike. Izborna kampanja bila je žestoka. Orahovčani kao patriote⁴²¹ i nacionalisti svi osim trojice (podvukao Ratković), jednodušno su se opredijelili za vladinog kandidata dr. Filipa Lazarevića na listi Petra Živkovića. Stoga i jednoglasnost kod seljaka nije obična pojava ali ipak moguća«, završava ovaj »Ljetopis«⁴²² paroh Ratković.

Iza svršetka I svjetskog rata Orahovac kao i sva mjesta u Boki Kotorskoj proživljava privrednu dekadencu, jer su se preselili glavni izvori zarade od pomorstva i trgovine.

Političke slobode su ugušene uvođenjem monarhofašističke diktature kralja Aleksandra 6. I 1929. g. kad je raspuštena Narodna skupština, ukinut Vidovdanski ustav, zabranjene političke stranke itd. Autokratski šestojanuarski režim izazvao je u zemlji opće nezadovoljstvo, a oduzimanje političkih sloboda narodima, diktatura

⁴²¹ No bilo je i protivnika tadašnjeg režima među seljacima iz Orahovca, kao što su to Đorđe Leković i Tomo Mašanović. Kod njih su žandarmi 2. II 1937. na putu između tadašnje Podgorice i Golubovca pronašli jednu nacionalnu pjesmu, napisanu o događajima na Belvederu blizu Cetinja od 26. VII 1936. godine. Ove pjesme su nosile naslov »Belvederski događaj«. Prva pjesma koju je napisao Đorđe Leković počinje sa: »Crnogorski kamen zaplakao od nepravde što je dočekao«, dok pjesma koju je napisao Mašanović počinje: »Dvadesetšest juna, kad krvava izbi buna, na Belveder kod Cetinja, više brda Ljubotinja«, itd. U ovim pjesmama »oštro se kritikuje režim i protestuje se protiv tobožnjeg proganjanja i ubijanja crnogorske omladine, naročito studenata«, izvještava sreski načelnik u Kotoru P. Šerović, koji 3. II 1937. naređuje »starešini nadležstva da se onemogući i spreči rasturanje navedenih i sličnih pesama i sastavaka«, a »sa eventualnim rasturacima strogo po zakonu postupiti i o ovakvoj intervenciji u ovom pogledu hitno izvestiti načelstvo« (IAK — IRP, 96/1).

⁴²² Parohijski ured u Orahovcu — Ljetopis parohije orahovačke [vodio od 19. maja (1. VI po starom kalendaru: S. A.) 1913. Milan Čuković, a od 26/13. IX 1925. Milan Ratković], str. 167, 168, 170, 171, 173, 174, 176—178, 180. Uvid u taj »Ljetopis« omogućio mi je sad već pokojni Orahovčanin Vaso Perović, na čemu mu i posmrtno hvala!

je prikrivala lažnim jugoslovenstvom. Time je u stvari režim sistematski razjedinjavao naše narode i raspirivao nacionalnu mržnju.

Daljnji razvoj događaja i prilika u monarhističkoj Jugoslaviji je dobro poznat kao i uzroci koji su doveli do njene kapitulacije.

18.

Strani zavojevači su okupirali i raskomadali staru Jugoslaviju. Boku su zaposjeli Talijani protiv kojih je započela organizovana oružana borba (13. VII 1941) kojoj su se pridružili i Orahovčani.

Tako već krajem jula 1941. godine članovi Mjesnog komiteta Kotor, Savo Starović i Paško Čupić, koji su boravili u Orahovcu, pokušavaju da uspostave vezu preko Cuca sa Okružnim komitetom Cetinje. U avgustu iste godine veza je uspostavljena, tada je naime, Čupić stigao do Cuca i tu se povezao sa Nikolom Popovićem, zatim preko veze došao do Stavara gdje se nalazio Okružni komitet.

Veza preko Orahovca je uglavnom stalno funkcionisala pa je preko nje dostavljan iz Boke Okružnom komitetu: papir, šapirografi, matrice i sličan pribor kao i nešto sanitetskog i drugog materijala.

Sve ovo je prebacivala sama ili preko svojih veza omladinka Petrica Lalošević, a mnogo puta i njena baka, 70-godišnja starica Anita Cetković, koja je prenosila najpovjerljiviji partijski materijal pored talijanskih stražara i predavala ga po vezi partijskim radnicima. Ona je čak u potkrovlju svoje kuće skrivala dva partijska radnika.

Kad su Talijani poslije julskih događaja došli u Orahovac, ona je prišla tim radnicima i rekla im: »Ako vas otkriju, nemojte štediti ni kuću ni nas, nego se junački branite i spasavajte svoje glave.«

Krajem 1941. godine Pokrajinski komitet je donio odluku da se Mjesni komitet Boke podijeli na 2 komiteta: Mjesni komitet Herceg-Novi i Mjesni komitet Kotor. Ova odluka je provedena na sastanku, održanom koncem iste godine u Crkvi sv. Dorda u Donjem Orahovcu.

Otada je Mjesni komitet Herceg-Novi djelovao na području od Konavala do Orahovca, a Mjesni komitet Kotor od Orahovca do zaključno sa svetostefanskom općinom.

Isto tako, kada su se po drugim mjestima održavali sastanci sa pojedinim rodoljubima, kao i konferencije sa većim grupama ljudi, partijski radnici iz Kotora održali su uži sastanak sa grupom rodoljuba i u Orahovcu.⁴⁶

Kao i njihovi preci u bokokotorskim ustancima od 1869. i 1881/2, Orahovčani su bili na udaru neprijateljske soldateske i uprave, koji se nisu žicali ni paljenja, ni raseljavanja, hapšenja i inter-

⁴⁶ Dušan Zloković, Boka Kotorska i Paštrvići u narodnooslobodilačkoj borbi. Vojna biblioteka, Naši pisci, knjiga 34, Beograd 1964, 99, 100, 48, 49, 102.

nacija,⁴²⁷ o čemu nam govori sačuvani izvorni materijal iz NOB-a kao i zgarišta popaljenih domova. Naročito žestoka je bila borba partizana sa Talijanima u Gornjem Orahovcu, gdje su Talijani imali svoju posadu od 63 vojnika smještena u nekadašnjoj austrijskoj tvrđavi.

Štab Cucko-čekličkog partizanskog bataljona sastavio je odred od 82 svoja borca i 20 iz Orjenskog bataljona. Tako sjedinjeni izvršili su u 3 sata poslije pola noći, između 13. i 14. II 1942. godine, siloviti napad na talijansku kasarnu u onoj tvrđavi koja je bila branjena sa pet mitraljeskih gnijezda.

Još za vrijeme napada na Gornji Orahovac, Štab je organizirao prepad na talijansku posadu u Donjem Orahovcu, da bi se tako »spriječilo slanje pomoći«, kako je o tome izvijestio komandant Cucko-čekličkog partizanskog odjela Nikola Popović 19. II 1942. g.

Nakon višesatne i uporne borbe prsa u prsa neprijatelj je pretrpio gubitak od 16 što mrtvih što ranjenih i 47 zarobljenih vojnika. Među zarobljenicima nalazio se i jedan talijanski oficir. On je bio okrutan prema seljacima pa čak i prema svojim vojnicima, tukao ih je i sve moguće poduzeo kako bi ih spriječio da ne polože oružje. Na kraju je svoj puškomitraljez bacio u bunar i uništio 4 automatska oružja. Po sudu komandanta Popovića »zaslužio je smrt«. Od partizana su bila 3 mrtva i 10 lakše ranjenih, među kojima i komandant bataljona Nikola Popović.

Zaplijenjeno je »38 pušaka, puškomitraljeza, nekoliko revolvera, 180 čebadi, 30 šatorskih krila, 30 komada hleba koji je razdijeljen partizanima«.

Popović je zamolio Štab Lovčenskog partizanskog odreda da se od ovoga zaplijenjenoga oružja njima »ostavi na raspoloženje, jer ima puno partizana bez oružja«.

U izvještaju, pored ostalog, stoji da su borci pokazali »veliku vojničku hrabrost i odličnu disciplinu za vrijeme ovoga sukoba.

Isprva je odlučeno da partizani ostanu na položajima jer se očekivalo »nadiranje neprijatelja« koji je tukao partizanske položaje »artiljerijom sa mora i sa visova«.

Kako je samo 100 partizana stajalo u doista nezgodnom položaju dugom 12 km., Štab je odlučio da se borci povuku na pogodniju liniju, odakle bi bili u mogućnosti da kontrolišu Talijane i da brane neka sela, zatim da šalju patrole i da se ne izlažu opasnosti.⁴²⁸

Dok se vodila borba u Gornjem Orahovcu, talijanska komanda garnizona je uspjela da dobije pojačanje iz Kotora, odakle joj je stiglo 60 crnokošuljaša. No oni nijesu smjeli odmah krenuti prema Gornjem Orahovcu već su samo zauzeli položaje u Donjem Orahovcu i to poviše samih kuća. Uporedo sa time pod Orahovac je

⁴²⁷ I. Zloković, Godišnjak ... XIII, 116.

⁴²⁸ IAK — IRP, 101/I, br. 803, 19. II 1942, 44/1, br. 807, 15. II 1942.

doplovila krstarica »Bari« i jedan minolovac, sa kojih se besciljno pucalo iznad orahovačkih stijena,⁴²⁹ kao što se svojevremeno radilo sa austrijskog ratnog broda »Nautilus«.

Tek šesti dan nakon one bitke Talijani su prispjeli u Gornji Orahovac⁴³⁰ tj. 19. II 1942. godine. Na glas o njihovom dolasku većina stanovništva je napustila svoje selo u kome je ostalo i hrane i stoke.

Talijani su dolazili i u sela Male i Velike Zalaze i istoga dana se vratili u Kotor. Pošto nije tamo bila stalna neprijateljska posada, Štab Cucko-čekličkog partizanskog bataljona je pokušao da postavi »vezu preko Zalaza za Boku, da bi se tuda vršio prenos materijala, koji je dosada išao preko Orahovca, jer je više ovim putem nemoguće«, izvijestio je Nikola Popović u drugoj polovici februara 1942. g. Štab Lovčenskog partizanskog odreda.⁴³¹

Krajem februara 1942. godine »neprijateljska vojska⁴³² koja je išla od Zalaza prema Orahovcu preduzela je, prema njenom starom običaju, paljevinu sela Gornjeg Orahovca, tako da je u Velje Selo od 30 kuća ostalo svega 5, ostale su sve zapalili«,⁴³³ javio je odmah Nikola Popović Štabu Lovčenskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda (28. II 1942. g.).

Iz Gornjeg Orahovca stanovništvo je preseljeno »pod presijom okupatora dolje u Boku i u selu nije ostalo žive duše«.

Sva hrana, koju su partizani uspjeli da iznesu, smještena je u jednu kuću u Cucama.

U međuvremenu je talijanska vojska napustila visove i vratila se na svoje pozicije u Gornji Orahovac.

Pošto su sada Talijani držali položaje od Ledenica do Orahovca, to se Štab ovoga bataljona bio odrekao svoje akcije u Perastu i stao planirati kako da izvrši »akcije u Dobroti nad nekim špijunima«, čija je imena dobio »od drugova iz Boke«.

⁴²⁹ D. Živković, o. c., 139.

⁴³⁰ Na osnovu štampane arhivske građe i »istorijata Orahovca«, D. Živković piše kako su Talijani »čuvši da u selu nema partizana krenuli 19. februara sa jednom ojačanom četom, da ispituju situaciju«. Stanovništvo nisu maltretirali bojeći se odmazde nad svojim zarobljenicima, ali su naredili da se sa najnužnijim potrebama i stokom preseli u Stoliv« (o. c., 141).

⁴³¹ IAK — IRP, 99/I, br. 796.

⁴³² 25. II 1942. grupa talijanskih oficira ubila je 12-togodišnjeg dječaka Đorđa Bubonju iz Dražin Vrta, kad je išao po ovce, o čemu su i kotorski prefekt i kvestor, 27. II 1942. podnijeli izvještaj talijanskom guverneru za Dalmaciju u Zadru Bastinaniinu (D. Živković, o. c., 144).

⁴³³ Na osnovu dva dokumenta i »hronike Orahovca« D. Živković opisuje kako su Talijani, da bi »kaznili ustanike«, čim su dobili pojačanja, poduzeli ofenzivnu akciju na Gornji Orahovac i to »iz nekoliko pravaca«. Jedna je kolona nastupila »preko Zalaza, druga od Risna, a treća iz Donjeg Orahovca, koji su zatekli prazan, te su ga opljačkali i zapalili osim »nekoliko kuća u koje su smestili svoju posadu«, dok »ostatak stanovništva, koji nije bio evakuisan, razbežao se« (o. c., 141, 142).

Prilikom ulaska Talijana u Nikšić, saznalo se da se jedan dio Malocucke čete bio pokolebao, zato su Popović i politički komesar bataljona odmah pošli na lice mjesta i proučili tu pojavu, te provedli istragu.

Inače, taj bataljon je stalno držao 3 straže prema Orahovcu koje su pratile svako kretanje neprijatelja.

Iz pisma Popovića Štabu Lovčenskog odreda, kome ujedno šalju »2 košulje dobijene od drugova iz Boke« (28. II 1942), vidi se da su partizani živjeli u krajnjoj oskudici, gotovo gladovali. Zato Popović moli Štab da im se pošalje mala količina »zejtina« da imaju na čem zapržiti i ako je moguće »još malo krompira«.

Pa ipak su bili puni optimizma i vjerovali »da će se ponovo uspostaviti veza sa Bokom za nabavku materijala«, ovako završava Popović svoje pismo Štabu Lovčenskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, sa geslom »Smrt fašizmu — sloboda narodu — Crvena armija je s nama — pobjeda je naša«.⁴⁵⁴

Orahovac je i dalje bio meta napadaja partizana zato što je u njemu stacionirana jaka talijanska posada.

Početkom marta 1942. oko 250 partizana iz područja Cuca vrlo vješto je izvelo unaprijed planirani napad na talijansku posadu u Orahovcu. To su bili ljudi između 18 i 35 godina, kako kotorski prefekt izvještava talijanskog guvernera za Dalmaciju Bastianinia (3. III 1942). Malo ih je bilo obrijane brade, a većina je nosila duge brade i kose, koje su sezale do ramena. Svi su bili naoružani puškama od kojih neki i sa onima talijanskog tipa. Raspolagali su sa bar 3 mitraljeza i mnogo ručnih bombi. Oprema im je bila raznolika. Jedni su bili u jugoslavenskoj uniformi, drugi u talijanskoj, a treći u civilnoj. Svi su nosili na kapama, naročito na onim crnogorskim, sovjetsku crvenu zvijezdu sa trakom u boji stare Srbije (con nastro dei colori della vecchia Serbia).

Opanci su im bili od opute. Neki su išli gotovo bos i mnogi su nosili planinarski džak na leđima u kojem su držali živežne namirnice za nekoliko dana. Te namirnice se sastoje isključivo od pšeničnog i kukuruznog kruha kao i od sušenog mesa; tako izlaže kotorski prefekt i ujedno detaljno opisuje Bastianiniu tok sukoba između partizana i Talijana, koji su se borili oko 5 sati, pa čak i pošto im je nestala municija. Sami partizani su, nastavlja prefekt, ostali zadivljeni ponašanjem vojnika i potporučnika, koji je zapovijedao posadom.⁴⁵⁵ Drugim riječima, on nije htio priznati očiti poraz svoje vojske u borbi sa partizanima koji su bili slabo opremljeni, ali ponešeni željom da izvojuju slobodu.

⁴⁵⁴ IAK — IRP, 13/I, br. 951.

⁴⁵⁵ IAK — Dokumenti iz italijanske okupacije 1941 — 1943, № 123/15 Ris. — Koterski prefekt Bastianiniu, Kotor, 3. III 1942.

Talijani su i dalje držali neke visove iznad Orahovca, odakle je jedan njihov odjel zapazio novi pokret dvadesetorice partizana.

8. IV 1942. kotarski kvestor Lotti je izvijestio Bastiniana da su partizani izgradili nasipe⁴³⁶ duž kolnog puta Orahovac — Dragalj, oko 4 km udaljen od talijanske posade.⁴³⁷ 10. IV isti kvestor je uputio telegram talijanskom guverneru za Dalmaciju u Zadar da su se 3. IV trinaest naoružanih osoba, djelomično obučeni u uniforme bivše jugoslavenske vojske, a drugi u civilu, pojavilo kod talijanskih straža koje su se kretale od Orahovca. Oni su izjavili da su crnogorski nacionalisti i da žele stupiti u borbu protiv komunističkih odreda. Pod prismotrom zapovjedništva talijanske posade u Orahovcu odvedeni su zapovjedništvu 119. pješadije u Kotor.⁴³⁸ Ove crnogorske izbjeglice sa oružjem i streljivom bili su četnici. Oni su u Kotoru poimenično ispitivani i njihov spisak sa popratnim aktom upućen je Bastinianu.⁴³⁹

Sve ovo ukazuje kakvu je stratešku ulogu igrao Orahovac⁴⁴⁰ u NOB-u i kako su partizani i Talijani shvaćali njegovu važnost, te zbog toga nastojali da ga se domognu i u njemu što bolje učvrste.

1943. godine, umjesto Talijana,⁴⁴¹ vojnu vlast u Boki preuzimaju Nijemci i sa njima su se represalije još više pojačale. Tada su se u Gornjem Orahovcu, u zaseoku Ubalcu, nalazili sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a Boke Miroje Jovanović, obavještajni oficir Primorske operativne grupe Vojo Ivanović Mrgud i član Sreskog komiteta Herceg-Novog Veljko Čatović, a u zaseoku Velinići, Jovo Radulović, član Osnovne partijske organizacije Risan, dodijeljen na rad Okružnom komitetu Boke. Kad su to doznali četnici Krivošijskog četničkog bataljona i Čuckog nacionalističkog bataljona zajedno sa žandarima iz Risna i uz punu pomoć Nijemaca iz Ledena opkolili su i u zoru 15. aprila 1944. godine izvršili napad na ta mjesta.

⁴³⁶ IAK — Dokumenti..., № 152/26 Ris. — Kotorski prefekt Bastinianiniu, Kotor 18. III 1942.

⁴³⁷ IAK — Dokumenti, № 0 I 649, Kotor 8. IV 1942.

⁴³⁸ IAK — Dokumenti..., № 0 I 649, Kotor, 9. IV 1942.

⁴³⁹ IAK — Dokumenti, № 164/37 Ris. — Kotor 9. IV 1942.

⁴⁴⁰ Kako D. Živković na dva mjesta govori o spisu »istorijat Orahovca« ili »hronika Orahovca«, koju je također upotrebio za događaje iz NOB-a, bilo bi interesantno znati gdje se ona sada nalazi, jer je nema u IAK-u, iako je on naveo da se tu nalazi (D. Živković, o. c., 141, bilj. 283, 142, bilj. 284).

⁴⁴¹ Poslije svršetka II svjetskog rata ribari su u Orahovcu iz mora izvukli staru vojničku porciju na kojoj je na talijanskom urezan natpis »Isuse, spasi nas od ustanika« (porcija je pripadala G. Capparucciju, okupacionom vojniku iz Adrije), kako to donosi »Vjesnik u srijedu« (Zagreb, 1. XI 1972, str. 43), te dodaje: »neobično svjedočanstvo oslobodilačke borbe u vječno slobodarskoj Boki«.

Opkoljeni partijski radnici su pokušali da se probiju, ali nijesu u tome uspjeli već su hrabro poginuli.⁴²

Poslije ovoga događaja četnici i Nijemci zajedno su provodili hapšenja kako u Gornjem tako u Donjem Orahovcu i to većinom na osnovi kompromitirajućeg materijala nađenog kod poginulih drugova. Ali partizanske trojke su djelovale i 10. VI 1944. na cesti između Orahovca i Perasta jedna partizanska trojka ranila je jednog njemačkog vojnika-kurira koji je nešto kasnije podlegao ranama.

Jedna druga grupa partizana uspjela je da razoruža, zarobi i odvede 8 žandarma iz žandarmerijske stanice u Donjem Orahovcu. Akcija je izvedena noću 24/25. IX 1944. bez borbe, jer su partizani ušli u zgradu žandarmerijske postaje za vrijeme stražarenja onih koji su bili u dogovoru sa partizanima, pokupili oružje i pozvali na predaju ostale žandare koji su spavali. Ovakva akcija, izvedena na cesti pored same obale, kuda su stalno saobraćale okupatorske jedinice, izazvala je veliko oduševljenje u narodu.⁴³

Pored ovoga podviga 25. IX 1944. godine na Raškovom Brijegu je ubijen Bogdo Matković, načelnik Perasta i istaknuti četnički funkcioner. Pozadinci i manje partizanske grupe također su napadali njemačke transporte hrane prevožene iz risanskih magacina. Kao odgovor na te akcije, Sresko načelstvo u okupiranom Kotoru iste večeri (25. IX) evakuše i zatvara skoro sve stanovništvo Orahovca i Ljute (S. A.), ukoliko ono nije pobjeglo ili maskiralo kuću kao da je napuštena. Njemački komandant Buchmann proglašava je prijetio taocima i opominjao da se prestane pucati na njemačke transporte hrane. Najzad je odlučio da preko sreza iseli i zatvori stanovništvo za koje je pretpostavljao da surađuje sa partizanima. Tako cijeli prostor na kraju Dobrote i iza nje ostaje prazan i nenaseljen. Zatim po njegovom naređenju postavljena je na Raškovom Brijegu velika tabla sa dvojezičnim natpisom *da se od Ljute do Risna proglašava »zaštitna zona« (Schutzzone) [S. A.]*. Ko se nađe od morske obale prema brdu 400 metara, bit će ubijen bez opomene. Inače se preko dana moglo putem slobodno prolaziti.

U brdima iznad Dobrote i Ljute stalno su operisale grupe partizana i pozadinaca i oni su odmah prihvatili tu podjelu i baš u rečenoj zoni vršili su česte napade na njemačke kamione i tegleća

⁴² Kao spomenik na tu pogibiju u Donjem Orahovcu, na zidu Osnovne škole stavljen je spomen-ploča na kojoj piše ćirilicom: »Dana 14. IV 1944. god. u Gornji Orahovac opkoljeni od četničkih izrođa junački su poginuli

Miroje Jovanović, sekretar OK.KPJ

Veljko Čatović, član SK.KPJ

Vojo Ivanović, major NOV

Jovo Radulović, sekretar Opšt. komiteta SKOJ-a

SOS. Boraca Kotor».

(Prepisao Tomisav Antoljak, student medicine)

⁴³ D. Živković, o. c., 325, 371, 400.

kola. Kao nova protuakcija okupatora uslijedilo je bombardiranje Orahovca.

Posljednje nedjelje oktobra 1944. g. Nijemci odlučuju da još jače osiguraju prolaz preko Dobrote, Ljute i Orahovca, i kad je veća kolona kamiona krenula put Orahovca i Risna u svakom je bilo po desetak naoružanih vojnika (27. X 1944). Na povratku iz Risna 1. XI ovu kolonu su dočekali pozadinci i partizanske grupe s brda Dobrote i Orahovca, uz pomoć 80 boraca II čete IV bataljona II dalmatinske proleterske brigade. Bitka je trajala cijeli dan i Nijemci desetkovani, morali su se uz brojne žrtve povući prema Kotoru.⁴⁴⁴

U međuvremenu je tokom noći 30/31. X 1944. jedna četa bataljona Dalmatinske brigade napala njemački garnizon u Orahovcu. Iz nekoliko utvrđenih zgrada neprijatelj je pružio organiziran otpor tako da četa partizana nije uspjela da oslobodi ovo mjesto.

Sljedeće noći 31. X/1. XI 2. iste brigade ponovio je napad na Orahovac sa 2 čete, ali Nijemci su bili jako utvrđeni i održali su se. Treći uzastopni napad donio je uspjeh. 1. novembra 1944. godine 2. bataljon je oslobodio Orahovac i izbacio neprijatelja u pravcu Kotora.

Bokeljska brigada bila je također aktivna u ovom kraju. Po naredjenju Štaba ove brigade 1. bataljon se 1. XI spustio u Dobrotu i napao grupu Nijemaca, koji su se povlačili ispred jedinica 2. dalmatinske brigade od pravca Orahovca. Ovom prilikom neprijatelj je imao 4 mrtva i nekoliko ranjenih.⁴⁴⁵

Još od ranije pod Orahovcem su se nalazila 2, a pred Bajovom kulom jedan njemački motorni jedrenjak. Na svakom od njih je bilo po više teških mitraljeza i paljba je trajala 7. XI cijeli dan, jer su se Nijemci spremali da se iskrcaju uz ostalo i na pličak »Trstenik« u Orahovcu.⁴⁴⁶ Istoga dana kolona od nekoliko stotina Nijemaca iz Kotora, potpomognuta još nekim jedinicama iz okolnih mjesta, napala je 2. bataljon Dalmatinske brigade, raspoređen na komunikaciji Kotor — Risan. Poslije borbe koja je trajala čitavi dan i noć Nijemci su uz velike gubitke uspjeli da se probiju za Orahovac.

8. novembra borbe su se nastavile između 2. bataljona Dalmatinske brigade i njemačke kolone u predjelu Orahovac — Dražin Vrt; uslijed velike nadmoćnosti neprijatelju je pošlo za rukom da se probije do Perasta.⁴⁴⁷

Vrlo teške borbe su se vodile i u brdima iznad Dobrote i Ljute, gdje su se jake grupe »crnih košulja« i četnika zajedno sa Nijemci-

⁴⁴⁴ M. Milošević, Paljenje Ljute 1944. godine, Istoriski zapisi, god. XII, knj. XV/1, Titograd 1959, 269—272.

⁴⁴⁵ D. Živković, o. c., 418, 419.

⁴⁴⁶ M. Milošević, o. c., Istoriski zapisi, god. XII, knj. XV/1, 274 i bilj. 8.

⁴⁴⁷ D. Živković, o. c., 427.

ma spustili sa krševitog terena na livade i sa boka napale II dalmatinsku brigadu, koja se upravo povlačila na pozicije u brda. Ogorčena borba, čak i sa noževima, dovela je do velikih gubitaka na strani neprijatelja, a od II dalmatinske palo je 25 boraca.

U završnim borbama za oslobođenje Boke od 7. do 12. XI 1944. godine stradao je skoro cijeli sjeverni predio Dobrote, zvani Ljuta, koju je neprijatelj zapalio i od 10. do 12. XI sva je bila u plamenu. Najzad, jaka detonacija sa mosta na Ljutoj objavila je rušenje još jednog objekta, ali ujedno i kraj okupacije. 20. XI 1944. godine Nijemci su se povukli preko Troice i napustili Kotor i Boku.⁴⁴⁸

19.

U slobodnoj Boki, kao i čitavoj zemlji, sa neviđenim članom se pristupilo obnovi.

Većina stanovnika Orahovca se vratila u svoje rodno mjesto i oni stariji su nastavili da se bave poslovima kojima su se zanimali prije rata, samo je otpala obrada kamena koji se još odavnina izvozio iz Orahovca.

Danas se Gornji Orahovac sastoji od ovih zaseoka: Ubalac, Velinići, Stepen, Kljajevići, Ježevići, Veljeselo, Jasenov Do i Dražin Vrt.

U Ubalcu živi samo obitelj Dabižinović. Ondje su tri domaćinstva sa tri kuće i 9 stanovnika.

U Velinićima ima tri kuće. Do nedavno su tamo živjele obitelji Lazarević i Abramović, međutim i oni su se preselili u Risan i Zeleniku.

U zaseoku Stepen stanuju obitelji Vukasović i Daković, od kojih su se neki njihovi članovi preselili u Donji Orahovac i Kotor. Tamo su tri domaćinstva sa 12 kuća i 5 stanovnika.

U Kljajevićima su obitelji Vukasović i Ratković sa dva domaćinstva, 5 kuća i 5 stanovnika. Ostali su se preselili u Kotor.

U Ježevićima je bila obitelj Perović, čiji su se članovi doselili u Donji Orahovac i Kotor. Ondje su ostale tri kuće u kojima nitko ne stanuje.

Velje Selo je nastanjeno obiteljima Dragutinović, Četković, Vukašinović, Lalošević i Radanović. Pojedini članovi tih obitelji preselili su se u Donji Orahovac i Kotor. Danas Velje Selo ima 8 domaćinstava sa 10 kuća i 31 žitelj.

U Jasenovom Dolu stanuje jedino obitelj Krivokapić sa tri domaćinstva, tri kuće i 14 stanovnika.

⁴⁴⁸ M. Milošević, o. c., Istoriski zapisi, g. XII, knj. XV/1, 275, 276, 268, 277.

U Dražin Vrtu (Dražinrt, Dražirt) su obitelji: Daković, Vukasović, Krivokapić, Pajević i Četković. Tamo je 16 domaćinstava sa 16 kuća i 56 žitelja.

Dakle, Gornji Orahovac (sa Dražin Vrtom) broji sada ukupno 16 obitelji, 35 domaćinstava, 52 kuće i 120 stanovnika.

Donji Orahovac se sastoji od 7 zaseoka i to: Rastov Dola, Prapratnog Dola, Mramora, Bijelih Njiva, Pobrca, Lovorika (Rolika) i Trstenika.

U Rastovu Dolu su obitelji Jovanović, Vukasović i Krivokapić sa tri domaćinstva, 3 kuće i 7 stanovnika.

U Prapratnom Dolu žive Avramovići, Vukasovići, Dakovići, Dragutinovići, Perovići i Vukašinići. Ukupno ima 9 domaćinstava i 8 kuća sa 26 žitelja.

Na Mramoru su obitelji: Ratković, Živković i Četković sa 4 domaćinstva i 4 kuće, a stanovnika je 14.

Bijele Njive nastanjuju obitelji: Četković, Vukasović, Daković, Vukotić, Perović, Ratković, Radanović, Kraševac, Dabižinović, Lalošević i Krivokapić. Ondje je ukupno 21 domaćinstvo, 21 kuća i 60 stanovnika.

U Pobrccima su obitelji Vukotić, Gopčević, Perović, Jovanović i Gunjajević. Ima 7 domaćinstava, te 9 kuća i 22 stanovnika.

U Lovorike (Lorike) su obitelji Gunjajević, Dragutinović i Vukotić sa tri domaćinstva i 3 kuće, a stanovnika je 14.

Na Trsteniku žive ove obitelji: Gopčević, Vukasović, Perović, Krivokapić, Daković, Cicović i Lipovac sa 13 domaćinstava, 20 kuća i 56 stanovnika. Prema tome, Donji Orahovac ima sada 38 obitelji, 59 domaćinstava, 69 kuća i 199 stanovnika.⁴⁴¹

Ukupno danas Orahovac (Gornji i Donji) ima 54 obitelji, 94 domaćinstva 121 kuću i 319 stanovnika.

Radi usporedbe navešćemo da je Orahovac 1614. godine, kako znamo iz izvora, imao 170 naoružanih ljudi i 80 kuća; 1636. godine imao je 300 stanovnika, a 1705. godine oko 409 stanovnika, od kojih je 78 vojnika davao vlasti.

Četrdesetih godina 19. stoljeća brojao je 859 stanovnika sa 210 kuća i 174 obitelji, a 1854. imao je čak 1017 žitelja.

1881. godine u Orahovcu je stanovalo 609 žitelja,

Godine 1907. ima isto toliko stanovnika kao 1881. g., tj. 609 sa 177 kuća.

1913. godine u cijelom Orahovcu je bilo 615 stanovnika i 165 kuća, od toga na Donji Orahovac je pripadalo 283 stanovnika i 63 domaćinstva, a na zaseok Dražin Vrt 56 stanovnika sa 10 domova.

⁴⁴¹ Sve ove podatke dao nam je 24. VIII 1974. Orahovčanin Božo Gopčević, komercijalni direktor »Jugopetrola« u Kotoru, na čemu mu i ovom prilikom srdačno zahvaljujemo.

5. I 1914, dakle uoči I svjetskog rata, Orahovac kao »siromašna parohija« je brojao »27 kuća (365 duša)«. ⁴⁵⁰

Prema jednom podatku iz 1958. godine D. Orahovac je imao 400 stanovnika, ⁴⁵¹ a sada Gornji i Donji zajedno samo 319. Glavni razlog tome je iseljavanje u druge krajeve i gradove, naročito Kotor.

Danas su žitelji Orahovca pretežno zanatlije i službenici, većinom namješteni u Kotoru.

Neki služe na brodovima a omladina pohađa srednje i više škole, najčešće višu pomorsku.

Okućnica je prilično pogodna za povrtlarstvo, tako da stariji svijet u tome nalazi puno zanimanje i zadovoljstvo. Od južnog voća u priobalnom pojasu naročito dobro uspijevaju naranče i limuni. Vinograda u Orahovcu gotovo i nema, a tako ni maslinjaka, dok je samonikla lovorika gusta i u posljednje vrijeme lišće otkupljuju poduzeća za preradu ljekovitog bilja. Nara ima u izobilju, od čijeg ploda domaćice prave vrlo pitke sokove, a višak plodova kupuju fabrike za izradu bezalkoholnih pića.

Kao i u prijašnja vremena većina domaćinstava drži ovce, koze, poneku kravu, dok su konji i magarci rjeđi.

Livade zauzimaju male površine te je i prinos sijena sa njih neznatan. Od većih izvora i danas su u upotrebi »Ercegovina« i »Milje«, a Ljuta najčešće ljeti presahne.

Sve do 1953. godine između Ljute (Dobrote) i Orahovca postojao je jedan stari mlin ili vodenica (danas pretvoren u lijepi restoran). To je bila jedna od malobrojnih vodenica u Boki Kotorskoj. Imala je tri para kamnova i radila je samo od jeseni do ljeta, na ponornici Ljutoj. Voda se jazom dovodila na visinu od oko 2 m, odakle je kroz badnjeve od kamena udarala na peraja horizontalnog točka, čija je vertikalna osovina pokretala kamen, slično kao kod tipske potočare. Zgrada je bila sva od kamena i ležala na morskoj obali tako da joj se moglo prići i barkom sa mora i suvim sa puta. ⁴⁵²

Stari kameni most koji je vezivao Ljutu sa Orahovcem porušen je 60-tih godina 20 stoljeća, kad se trasirala Jadranska magistrala. Umjesto njega sagrađen je novi, širi, od betona. Moderna

⁴⁵⁰ O ovom broju stanovnika obavještava C. k. kotarsko Poglavarstvo u Kotoru (5. I 1914) C. k. Namjesništvo u Zadru, te dodaje da ti parohijani žele gradnju nove crkve, a pomagali bi njenu izgradnju braća Gopčevići, koji se nalaze u Americi. Međutim, ova zamisao gradnje nove crkve, čije bi troškove većinom snosili Gopčevići, odugovlačila se je još od 1909. godine (Gl. HAZ — Spisi Registrature vraćeni iz Splita nakon II svjetskog rata — Fasc. 145, br. 121) i nije bila provedena uopće u djelo. Gl. i »Zbirku dokumenata političkih stranaka 1894—1914«, XXIX/II, br. 29, koja se čuva u IAK-u.

⁴⁵¹ Tako su naveli sastavljači turističke Enciklopedije »Jugoslavija« (II, Montenegro, 34, Beograd 1958, 251), koji su ovo selo prozvali »Orahovica« i da se nalazi »u dnu romantične Orahovičke Drage«.

⁴⁵² Gl. Branislav Kojić, Seoska arhitektura u Kotorskom zalivu, Spomenik SAN, CIII/5, Beograd 1953, 173.

asfaltna cesta zamijenila je stari uski put, što je omogućilo da za Orahovac i kroz Orahovac prolazi dnevno više lokalnih i linijskih autobusa.

U Orahovcu još od prije postoji ribarska zadruga. Svi članovi nijesu po profesiji ribari, nekima je to samo sporedno zanimanje. Pošto im nedostaju potrebna sredstva da bi se mogli na moderan način baviti ribolovom, zadruga nije pokazala nikakav napredak. Osim toga u Bokokotorskom zalivu, pogotovo u predjelu Orahovca sve je manje ribe, naročito plave, pa je i to jedan od razloga što se Orahovčani samo povremeno bave ribolovom.

U prošlosti je, međutim, Bokokotorski zaliv bio bogat plavom ribom. Danas je situacija znatno nepovoljnija, a uzrok ovome je u nekontroliranom i pretjeranom lovu ribe u Jadranu i Sredozemnom moru, tako da ista vrlo malo ulazi u ovaj zaliv. Drugi razlog su otpadne vode koje zagađuju more i neprekidno smanjuju i onako umanjeni riblji fond.

U Kotorskom zalivu postoji veliki broj ribarskih posta, počev od Gospe od Anđela (Verige) preko Stoliva, Prčnja, Kotora, Dobrote, Orahovca, Risna, Morinja, Kostajnice do Turskog vrta (Verige).

Ovdje ćemo nabrojati poste Orahovca: »Pod gomilu«, gdje se lovi samo pod svijećom i to krupnu ribu, tunove.

Na »Trsteniku« se lovi sa palandarom, tunovi i palamide, a vuče se i mala tratka. Između dva svjetska rata na ovoj posti je odjednom ulovljeno 6 komada tunova, svaki po 150 kg, što se rijetko kad dogodilo u Boki Kotorskoj.

Posta »Pod bijelu kuću« je samo za malu tratku, a »Na sretnu« koristi se za sve vrste mreža osim svjećarice. Poste »Kameno« i »Kantun« su dobre za sve vrste ribe, kao i za sve vrste mreža. Naročito je pogodna posta »Vrbe«, koristi se za svjećaricu i to zimi na tunove, a može i palandara za tunove i palamide. »Na megdan« se palandarom love tunovi i palamide, a druga vrsta ribe ne dolazi na ovoj posti.

Odlična posta za tunove i sardunc je »Bajova kula«, gdje se lovi pod svijećom, a može i sa palandarom na palamide i tunove. Ipak, najbolja posta u Kotorskom zalivu za lovljenje pod svijećom i to za tunove i sardunc je »Dražinvt«.⁴⁵³

Industrijskom i ostalom robom, stanovnici Orahovca se samo djelomično snabdijevaju u samom mjestu, jer umjesto nekadašnjih 6 sada postoji samo jedan dućan, ali zato su otvorene 3 gostione. Izgrađeno je Sindikalno odmaralište i čitavi niz kamenih kuća.

U jednom dijelu zgrade Osnovne škole u kojoj orahovačke djevojčice i dječaci dobivaju svoje prvo obrazovanje smješten je i tzv. »Dom« u kome mještani održavaju sastanke Mjesne zajed-

⁴⁵³ Vladimir Uljarević — Antun Tomić, Ribarske poste u Kotorskom i Risanskom zalivu, Godišnjak Pomorskog muzeja XXI, Kotor 1973, 100, 105, 106.

nice i zajedno sa predstavnicima kotorske općine, u čijem je sastavu i Orahovac, donose mnoge zrele odluke. Primjer za to je elektrifikacija mjesta, zatim vodovod izgrađen samodoprinosom mještana i bivših žitelja Orahovca, koji su se odselili u Beograd ili Ameriku, asfaltirana je cesta koja je do izgradnje Magistrale bila jedini kolski put između Kotora, Perasta i dalje. U planu je da se samodoprinosom i dobrovoljnim radom izgradi i kolski put do crkve, dug oko kilometar, te još dvije ulice. Nadalje, da se adaptira zgrada bivše ribarske zadruge za potrebe Mjesne zajednice i da se preuredi navedena zgrada Doma, u kojoj je smještena i Osnovna škola.

Omladina Orahovca, pored svog stalnog zanimanja, društvenog rada i zabave našla je načina da pobudi interes naše sportske javnosti, osnivanjem Vaterpol kluba »Borac« (osnivač Božo Gopčević sa 5 sinova i 2 rođaka), koji je u takmičenjima postigao zapažene rezultate.

Staro, uže, središte Donjeg Orahovca ostalo je sve do danas, tako reći, netaknuto od moderne arhitekture i tako sačuvano u svojoj cjelini i skladnosti, u čijem sastavu se uklapa i ujedno ističe ogromni dub (brast), prema predanju star preko 500 godina.

Sve kuće su građene od kamena, neke imaju tzv. vidilice i nijesu u neposrednom dodiru jedna sa drugom. Novosagrađenih kuća u ovom starom središtu nema. Vrše se unutarnja prepravljivanja radi udobnijeg života, ali vanjska arhitektura ostala je nepromijenjena. Još ima zidina u ratu izgorjelih kuća, kao i napuštenih ruševina. Dvorišta svih kuća u selu su slične veličine, a iza kuća svaka ima vrt brižljivo obrađen. Preko Magistrale podigle su se brojne i lijepe vikendice, smještene u šumovitom predjelu, te ne kvare pitoreskni položaj Orahovca.

Gore u brdu, na jednoj neobičnoj gromadi stijene, dominira starodrevna Crkva sv. Đorđija⁴⁴ i pruža veličanstven pogled na »ljepoticu Jadrana«. Niže od crkve⁴⁵ je groblje staro a nadovezalo se i novo. Mnogi su plovili morem i okeanima, mnogi su se vraćali sa željom da tu nađu vječni počinak.

Iznad čitavog Orahovca dižu se impozantne stijene, obasjane suncem u ranim jutarnjim časovima. Sa visokih surih brda ustanici su u raznim epohama silazili, napadali okupatora, borili se i konačno razvili barjak slobode.

⁴⁴ Kako smo već prije naveli (bilj. 393), nedavno je utvrđeno da pojedini predmeti keramike, koji su nađeni u blizini ove crkve ispod velikih kamenja, potiču iz rimskog doba.

⁴⁵ Inventar Crkve sv. Georgija 1908. g. (knj. 1) i ostali spisi parohije Orahovac (1898—1924) kao i Matične knjige rođenih (1834—1949), vjenčanih (1827—1946) i umrlih (1827—1935), te anagrafi 19. i 20. st. čuvaju se pod nazivom »Arhivska građa pravoslavne parohije Orahovac«, Fond I—III (Vodič kroz arhivsku građu sa survarnim inventarima muzejskih i crkvenih fondova i zbirci, Kotor, 1977, 351).